

Vladimír Kučera / Jan Rychlík

HISTORIE, MÝTY, JÍZDNÍ ŘÁDY

Vladimír Kučera /
Jan Rychlík
**HISTORIE, MÝTY,
JÍZDNÍ ŘÁDY**

Vyšehrad

Copyright © Vladimír Kučera, Jan Rychlík, 2015
Photo cover © Vojtěch Vlk, 2015

ISBN 978-80-7429-637-6

Rozčepýřený Vladimír Kučera o rozčepýřeném Janu Rychlíkovi v rozčepýřených dějinách

Byl jsem vždycky mírně, trochu staročesky hezky řečeno, rozčepýřený. Vzhledem i chováním. Maminka říkala „jako z divých vajec“, babička, původem z Třeště, pak „neustanovený“. Kolegyně Jana z jednoho mého pradávného zaměstnání se mě vždycky pokoušela zklidnit větou: „Sesedni a pobuď!“ Inu, sesedl jsem, to jsem ještě zvládl, ale zpravidla dlouho nepobyl.

Tento povahopis způsobil, že jsem byl vždycky trochu nervózní z lidí, kteří nejsou rozčepýření. Kteří v klidu sesednou a pobudou. Mají poskládané ponožky ve skříni a myšlenky v hlavě. Mám z nich trému. Očekávám, kdy řeknou, že s raplem se nebudou bavit.

Úplně stejné pocity jsem měl, když jsem se poprvé setkal s Janem Rychlíkem. Přece jenom profesor, že? Nejen, že bude mít myšlenky vzorně složené do komínku ve skříni, ale on jich bude mít tu almaru úplně plnou. Nabitou. Na takové si člověk musí dávat pozor. Přichytí našince při neznalost, a buď mu vynadají, nebo se jim oči zakalí takovým zvláštním výrazem. Jakoby smutkem nad tím, že další příhodná hlava nedošla svého naplnění.

Rychlík navíc je nejen historik, ale i etnograf. Hovoří kolika jazyky, lyžuje, po tatínkovi má hudební sluch a po mamince hereckou výbavu. A když jsem ho poprvé slyšel mluvit, pochopil jsem, že to všechno má doopravdy pěkně utříděné. Jako podle jízdního řádu.

Respektoval jsem tedy Jana Rychlíka coby muže z jiného břehu, z míst, do kterých mi není dopráno doplout, protože

moje lodička je proti jeho korábu trochu rozčepýřená, navíc ne docela a ne vyrovnaně vytížena intelektuálním zbožím a tudíž značně vratká.

Byl jsem potom rád, když profesor Jan Rychlík přišel debatovat do Historie.cs, protože mi bylo jasné, že řeč s ním bude vždycky věčná, přesná a otevřená. Takové to až biblické: Ano, ano. Ne, ne. Nicméně jsem měl vůči němu vždy uctivý ostych, jaký mívají rozčepýření oproti nerozčepýřeným. Jediné, co jsem si občas troufl, bylo ho trochu přibrzdit, protože když si Jan Rychlík vezme slovo, tak si ho potom drží, dokud nevyproví vše, jak si myslí, že je nutno.

Až pak jednou přišel pořad o národních zájmech, což je takový můj, řekl bych poněkud necudně: rajc. A já začal cítit, že v panu profesoru Rychlíkovi cosi doutná. Byl pořad nerozčepýřený, ale... Člověk má instinkt, který mu pomůže vycítit, odkud přihořívá, a tak jsem se zeptal: „Čím to je, že když se mluví o českých národních zájmech, dříve nebo později to skončí u Němců a vymezování se vůči nim?“ Mě to fakt zajímá a myslím si o tom svoje, a tehdy jsme ještě netušili, jak je to v nás pokřiveně zalezlé, jak si to pořád drbeme, jako bába bolavé, a jakou roli, prakticky rozhodující, sehráje tento problém v prezidentské volbě. A Rychlík přijal tuto otázku jako startovní výstřel: „Když se jedná o česko-německé vztahy, tak já to už musím takhle v televizi říct. Špatné, zlé úseky česko-německé minulosti cíleně vytahují a zobecňují tři skupiny lidí. První jsou ti, kteří utrpěli během nacistické okupace a války s Hitlerovým Německem nějakou ztrátu. Ty chápu. Ovšem je jich už velmi málo. Pak je druhá skupina, ta, která to činí z idiocie. Prostě idioti. A potom třetí skupina, lidi, kterých bychom se měli zeptat, za čí peníze tak činí.“ Myslím, pokud si dobře vzpomínám, že Honzovi Rychlíkovi se v tu chvíli rozčepýřila pečlivě načesaná patka po čele dolů až do blýskajících se očí.

A já poznal, že v Rychlíkově skříni je sice myšlenek a znalostí nepřeberně, a že jsou tam srovnány po přesných argumentačních liniích, jenomže zdaleka ne tak nerozčepýřeně a ustanoveně, jak jsem si myslel. Že z nich na mnoha místech vytrčuje cosi vzdorného, buřičského, něco z divých vajec. V té chvíli,

a potom za dlouhých rozhovorů kupříkladu o dělení Československa, při nichž jsme upíjeli pivo či víno, občas i zvýšili hlas, jsem mnohokrát musel Honzovi říci: „Sesedni a pobud!“, protože jsem trysku a rozmáchlosti jeho myšlenek a názorů přestával stačit. Už jsem si ho jenom nevážil, už jsem ho měl i rád. Poznal jsem v něm totiž chlápka z rodu rozčepýřených.

A k tomu přibyl zasněný výraz v Honzově tváři, když přišla řeč na lokomotivy a železnici vůbec. Trpím také ajznbobáckým syndromem a láskou k mašinkám. Shodli jsme se s Honzou na tom, že, jde-li to, nejraději jedeme vlakem. To nevysvětlíte nikomu, kdo není takhle postižen.

Když začne Honza Rychlík mluvit o mašinkách, naskočí mi vzpomínka na jednu z povídek mého milovaného O. Henryho. Tulák, železniční tramp, se v tom čtení vůlí osudu stane vůdcem velké lupičské bandy. A, veden zkušenosti starého hobo, vyhlédne v préríi místo, na němž vlak musí zastavit, a kde lze provést velkou vlakovou loupež v podstatě bez rizika. Jenomže když velký loupežnický boss ucítí vůni nákladního vagónu, uslyší „vlakovej zvonec“, sáhne si na koleje, což se v něm zlomí, odhodí vůdcovský stetson, kolty i ostruhy, zaleze do vagónu, a bandité marně čekají na povel náčelníka Černého orla. Ten se zase změnil v trampa, řečeného Kuřátko, a odjíždí vlakem šťastně v dál. Jo, když vidím ctihodného pana profesora Jana Rychlíka vyprávět o lokomotivách, nádražích a kolejích, nějak si umím představit, jak (alespoň ve snech) odhazuje atributy profesorství a uvelebují se v koutě vagónu, pod nímž drnčí koleje. (Jediná profesorská narážka by možná od něj zazněla, totiž, že nedrncají pražce, jak to napsal Jan Vyčítal v Oranžovém expresu, který tak skvěle čundrácko-ajznbobácky zpíval Mirek Hoffmann a Greenhorni, pražce prostě nikdy nedrncají, to koleje drncají, studente!; to by nesnesla profesorská přesnost, ale pak by se už železniční tulák Honza Rychlík nechal unášet, ať si drncá, co si drncá, jen když to drncá.)

Honza Rychlík jede podle jízdních řádů. To ano, podle všech těch tajemných značek, které napovídají, zda vlak jede v sobotu či v úterý, jestli čeká na přípoj z Horní Dolní, a nebo zdali mu pohrdavě odjíždí, až přijde čas; podle označení, které naznačují, na které straně je nástupiště a jestli je ve vlaku

jídelní vůz. Ano, Rychlík (nomen omen) jede podle jízdních řádů, aby byl co nejdřív tam, kde být potřebuje. A aby si taky užil krajinu kolem i sám vlak: mašiny a vagónky, i nádraží. Jezdí podle jízdních řádů, ale drncá si podle nich, jak chce. Jak si sám určí.

Když jsme tenhle rozhovor dopsali, chtěl jsem ho nějak hezky seřadit, dát mu řád, úhledně vytvořit kapitoly a vůbec ho učesat. Zjistil jsem, že je neučesatelný. Jako Honza Rychlík. Že se vrhá do nepředvídatelných zatáček, nachází si záhadné křižovatky, aby z nich vítězně došel k jasnému závěru, otáčí se zdánlivými maličkostmi, aby se z nich vyklubala důležitá záležitost. Třikrát jsem se pokoušel ten rozhovor přeprat, přebouchat ve jméno úhlednosti, a třikrát mě porazil svou rozčepýřeností. A není to pouze tím, že je Honza Rychlík rozčepýřený, a že já jsem konec konců také rozčepýřený. Vždyť i ty dějiny jsou rozčepýřené a do škatulky je úhledně nenaskládáš. Vždycky někde něco vystrčí.

Co, kde, a kdy, Jane Rychlíku?

Vladimír Kučera

Který příběh českých dějin je podle tvého názoru nejsilnější a nejosudovější?

Podle mě je to období sedmnáctého století, stavovské povstání, třicetiletá válka a rekatolizace, závěr tohoto věku. A potom formování novodobého českého národa, čili to, čemu se říká národní obrození, tedy konec osmnáctého a především devatenácté století. Tam sice nejsou naše kořeny – ty leží mnohem hlouběji v minulosti – ale jsou tam někde položeny základy dalšího vývoje národa, který nás ovlivňuje až do současnosti.

Je pozoruhodné, že v onom 19. století, ačkoliv většina obyvatelstva už dvě stě let byla katolická, převzali jsme vlastně protestantskou interpretaci českého stavovského povstání a ztotožnili jsme se s ní. Stavovské povstání je tak často chápáno jako boj za česká práva a svobody a jeho porážka jako konec samostatnosti české. K tomuto chápání Bílé hory jako národní katastrofy přispěly spisy francouzského historika, slavisty a bohemisty Ernesta Denise. Denis v Čechách pobýval v 19. století a napsal ve francouzštině velký opus *Fin de l'indépendance bohème* (Konec samostatnosti české), a také *La Bohême depuis la Montagne Blanche* (Čechy po Bílé hoře), které byly v letech 1904–1905 přeloženy do češtiny, a dobře zapadaly do koncepce dějin Františka Palackého, byť Palacký dovedl svoje Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě

jenom do roku 1526. V tomto svém díle jako vrchol našich dějin vnímal husitství.

Tato konstrukce národního příběhu nás sice dlouhodobě ovlivňuje, ale historicky zdaleka není přesná, jsou v ní různé lapsy. Kdesi v ní vzniká představa, jež u většiny Čechů přežívá dodnes, že Bílá hora byla tragickým koncem češství, počátkem germanizace. Dokonce se stavovské povstání vykládá jako políček Němcům. A současně tehdy počínající rekatolizace není chápána v rovině náboženské, ale spíše jako, řekněme, záležitost státoprávní a národní. Realita je zcela jiná, protože žádná germanizace do sedmnáctého století neexistovala, to je anachronismus, který je do historie vnesen až o dvě stě let později. Ferdinandovi II. a jeho nástupcům bylo úplně jedno, jakým jazykem lidé hovoří. A pokud, což se často cituje, je v Obnoveném zřízení zemském vyhlášena rovnoprávnost němčiny s češtinou, tak to není namířeno proti češtině, ale pouze to kodifikuje tehdy existující stav. Někdy bývá jako protiklad k tomuto ustanovení Obnoveného zřízení zemského z roku 1627 citován zemský zákon z roku 1615, který určuje, že žádný cizí šlechtic nemůže získat v Čechách inkolát, tj. právo usídlit se, nabývat pozemkový majetek a být přijat do stavovské obce, pokud neovládá češtinu, a stejně tak se nikdo bez znalosti českého jazyka nemůže stát měšťanem svobodného královského města. Cizinci se také zavazují k povinnosti nechat své děti učit česky. To ale neznamená, že všichni místní šlechtici a měšťané hovořili česky. Samozřejmě už vůbec ne poddaní, u těch na tom vůbec nezáleželo, ti mohli mluvit třeba čínsky. Naopak toto ustanovení spíše dokazuje skutečnost, že velká část privilegovaného zde usdlého obyvatelstva česky nehovořila. Protože kdyby většina užívala češtinu, tak proč vůbec takový zákon přijímat? Byl by úplně zbytečný.

Stavovské povstání organizovali a vedli především zástupci evangelických stavů, mezi kterými bylo mnoho takových, kteří buď mluvili jenom německy, anebo pro ně němčina byla prvním jazykem, tj. jazykem, v němž se dokázali lépe a srozumitelněji vyjadřovat, než v češtině. Kupříkladu Jindřich Mates z Thurnu neužíval český jazyk vůbec a můžeme předpokládat, že jeho výzva k defenestraci byla přednesena v němčině.

Během stavovského povstání bylo také zavedeno dvojjazyčné jednání a úřadování Českého zemského sněmu. Důvod byl prostý: řada sněmujících česky neuměla. Nebylo možno se s nimi češtinou domluvit. Zavedlo se také zahajování zasedání českou a německou modlitbou.

V tomto ohledu se ztotožňuji s profesorem Josefem Pekařem, který říká, že Bílá hora vlastně paradoxně posílila český živel. Luteráni, kteří tvořili největší část protestantských stavů, považovali za středisko své vzdělanosti, za jakousi svoji ideovou Mekku, německé univerzity v Heidelbergu a ve Wittenbergu. Tam, v německém jazykovém prostředí, se často vzdělávali. Posílení protestantského živlu v roce 1619, v němž byl na český trůn zvolen Fridrich Falcký, znamenalo proto také posílení imigrace dalších evangelických šlechticů a protestantské (především kalvínské) inteligence z německých protestantských zemí.

A pokud bychom chtěli vnímat Bílou horu jako konec české samostatnosti, tak narážíme i na některé státoprávní problémy. Musíme vzít na vědomí, že český stát vlastně jako samostatný subjekt mezinárodního práva zanikl už roku 1526 spojením zemí koruny české, rakouských alpských zemí a zemí koruny svatoštěpánské, čili Uher a Chorvatska. Ale na druhé straně vidíme, že si české země i po Bílé hoře zachovaly svůj zvláštní statut až do roku 1749, kdy dochází ke zrušení české dvorské kanceláře. Někteří čeští historici, například Antonín Rezek, rok 1749 považují za konec svébytnosti českého státu, ale i to je problematické, protože Habsburkové, coby rakouský císařský rod, vládli v Čechách vždy pouze z titulu králů českých. V jejich titulatuře byl titul českého krále, a kdybychom byli důslední, musíme připustit, že historický český stát byl zrušen teprve roku 1918 usnesením revolučního národního shromáždění, které prohlásilo vzniklý československý stát republikou.

Příběh devatenáctého století je pro nás důležitý proto, že tehdy se zformoval novodobý český národ. Řečeno slovy mého kolegy Luboše Velka, s kterými já se ztotožňuji: za zhruba půl století vznikl z masy pologramotných sedláků sebevědomý národ. Národ plně dotvořený, národ, v němž existovaly a fungovaly všechny sociální vrstvy, národ, mající svoji inteligenci,

mající svoje kulturní, vědecké, společenské, politické organizace, a tedy národ zcela kompatibilní s okolními národy Evropy, zejména západní Evropy. To je jistě velký skok dopředu a je to hodno zapamatování.

Já na rozdíl od jiných historiků nehodnotím jako vrchol českých dějin husitství, protože ho vnímám jako něco, co odsunulo Čechy na vedlejší kolej evropského vývoje a to na poměrně dlouhou dobu. A pak zas trvalo dost dlouho než se Češi, byť spíše bychom měli užít termínu Čechy, vrátili do hlavního kulturního proudu, v němž se vyvíjela Evropa.

Proč spíše Čechy než Češi?

Pokud používáme pro období do konce osmnáctého století výraz Češi, tak je třeba jej vnímat spíše v teritoriálním než v národnostním smyslu slova, tedy jako obyvatelé Čech. Němčina má přídavné jméno „landesböhmisches“, tedy „český v zemském smyslu“, ale to je jen přibližný překlad, protože v češtině přesně odpovídající adjektivum nemáme. Použitím zeměpisného názvu Čechy (jako ekvivalent německého pojmu Böhmen) problém dvojího významu výrazu Čech pro toto období odpadá. Ale abych se vrátil k husitství. Tato česká reformace, nebo spíše protoreformace, je jistě zajímavý fenomén, ale opět se ztotožňuji s Pekařem, že je to ještě hnutí zcela středověké a přišlo příliš brzy. V době, kdy vzniklo, ještě nebyla na nějaké šíření reformačních myšlenek připravena půda, k tomu mohlo dojít až zhruba o sto let později. Jinak, nutno říci, i šestnácté století je nepochybně zajímavou a významnou epochou českých dějin, právě pro svůj kulturní a hospodářský vzestup, ke kterému během tohoto období došlo...

Za prvních Habsburků prožívají české země nepochybně stabilitu. V zemi existuje náboženská tolerance, ne sice v takovém smyslu, jak ji chápeme dnes, ale jako, řekněme, koexistence různých náboženství; lidé odlišných náboženství byli schopni žít vedle sebe a nemuseli si přitom „pro víru“ podřezávat krky, jak tomu bylo jinde v Evropě a bohužel později i u nás. A zejména to byly časy hospodářské prosperity. V 16. století

u nás nedochází k nějakým hladomorům, nenacházíme tu žádné příznaky masové bídy, což tenkrát nebylo tak samozřejmé. Jistě, v každém systému, nebo v každé době, žije určitá část obyvatelstva na hranici existenčního minima, či dokonce pod jeho hranicí, ale v šestnáctém století tady panuje relativní hospodářský blahobyť, který se týká všech vrstev. Když třeba čteme usnesení zemského sněmu, které sedlákům zakazuje nosit oděv vyšších městských vrstev, tak to o něčem svědčí; museli na něj mít, to znamená, že si asi ekonomicky nežili špatně.

Mimochodem: můj učitel kdysi na fakultě, historik profesor Josef Petráň, tehdy ovšem ještě profesorem nebyl, někdy koncem padesátých let začal zkoumat právě postavení poddaných v období 16. století. Napsal o tom knihu, a taky o postavení poddaných v sedmnáctém století, a zjistil, že si v té době nežili nijak špatně. Tehdy byl za tento svůj objev potrestán. Na čas jej poslali do výroby, protože jeho zjištění nezapadalo do rámce historických tezí a stereotypů, které tehdy byly vypracovány a musely se striktně dodržovat. Za feudalismu prostě žili poddaní v bídě, to nesměli historici svými vědeckými nálezy nabourávat, přes to ideologický vlak nejel.

To, co tu zaznělo, je celé proti zaběhnutým stereotypům obecného vnímání dějin. Ba pro běžného občanského konzumenta všemožných interpretací naší historie mluvíš až rebelsky. Jeden z největších příběhů českých dějin je doba po Bílé hoře, husitství nevýznamné...

Já jsem neřekl, že nevýznamné, já jsem řekl, že ho nevidím jako vrchol českých dějin. Významné nepochybně bylo.

Husitství se dočkalo během pozdější doby mnoha různých heroizovaných interpretací. Bylo vykládáno výhradně pozitivně, včetně všech jeho průvodních znaků. Což se týkalo celého tohoto období, včetně doby jeho nástupu. Stranou se ponechávala skutečnost, že kupříkladu už v době těsně předhusitské národně velmi slavený Dekret kutnohorský učinil z Karlovy univerzity učiliště mnohem nižšího řádu, než byla před ním...

To je jeden příklad. Ale hlavně, když mluvíme o pozdějších husitských časech – země byla husitskými válkami naprosto zpustošená a zbídačená. Ideologické výklady, které husitství v minulosti ukotvovaly v naší historii, byly často až nehorázné. Třeba představa Tábora jako základního východiska našich demokratických tradic. Tak interpretoval Tábor třeba profesor Josef Macek v padesátých letech minulého století. Tvrdil, a tehdy se proti tomu nebylo možné bez existenčních rizik postavit, tato téze se stala závaznou doktrínou, že na Táboře jsou kořeny našeho vnímání a chápání demokracie. Ostatně tak to viděl také Masaryk, byť ten nahlížel demokracii značně jinak, než ideologové 50. let. Nicméně i on se držel v konstituování demokratické republiky hesla, že „Tábor je náš program“. Ve skutečnosti byl Tábor jakousi teokratickou městskou republikou, kde moc demokracie nebylo. Rozhodně zde nebyl žádný prostor pro náboženskou a zřejmě ani pro názorovou toleranci. Program tábořských kněží se nedochoval, známe jej vlastně jenom z kritik, od jeho oponentů, ale dá se poměrně dobře rekonstruovat. Už od 19. století se např. kladně hodnotí vzdělanost husitských kazatelů a její šíření mezi lid. Dobře, vypadá to hezky, když ve Vávrově filmu prostá babička čte bibli, ale husitští kněží kázali, že člověk má umět číst a psát jen proto, aby mohl číst Písmo. Současně s tím vyhlášovali především knihy se světskou tematikou – a samozřejmě i spisy svých náboženských odpůrců – za kacířské; tvrdili, že jsou od ďábla a proto je třeba je očistit ohněm. Husitští ideologové a politici nebyli žádní lidumilové, rozhodně, jak řekl Josef Pekař v polemice s Masarykem, Tábor nemá s moderní demokracií nic společného. A s humanitou už naprosto nic. Celá tehdejší doba byla z dnešního hlediska hodně nehumánní, tak proč by měli být humánní zrovna husité, a proč u nich hledat nějaké kořeny naší moderní, současné humanity a demokracie.

Právě tak pohled na Jana Žižku coby moudrého, přísného, leč spravedlivého vůdce, nakonec i ve věcech víry, působí trochu pohádkově...

Jan Žižka byl válečník, vojevůdce. Svou kariéru začínal jako loupeživý rytíř a kdyby byl tehdy dopaden, skončil by na šibenici nebo na popravčím špalku. Potom mu král Václav IV. za nejasných okolností udělil milost a přijal jej do svých služeb. Žižka byl nepochybně oddán husitskému učení, které se rozhodl šířit. Šíření „pravdy Páně“ samozřejmě chápal po vojensku. A to po vojensku v duchu doby. Kdo odmítl „dobrovolně“, a ty uvozovky u slova dobrovolně zdůrazňuji, přijmout Čtyři artikuly pražské, tak to s ním většinou špatně dopadlo, takového kverulanta zpravidla očistili ohněm stejně jako ty hříšné knihy. A to nemluvím pouze o mniších a jeptiškách nebo vůbec o katolících. Stačí se podívat na osud adamiťů, tj. radikální husitské sekty.

A čím si vysvětluješ, že český muž a žena z ulice pořád lpějí na tomto výkladu husitství, na jeho pojetí, řekněme obrozencko-nejedlovsko-vávrovském?

Zaplať Pán Bůh, máme dnes demokracii, čili každý si může vykládat dějiny, jak chce. Ovšem, pokud mám odpovédět na tvoji otázku, myslím si, že je to problém národního diskursu. Tento výklad se stal jakýmsi úhelným kamenem národního sebeuvědomění, a co teď s tím? Tak to v devatenáctém století bylo uspořádáno, protože to tehdy vyhovovalo koncepci národního příběhu, který nám v podstatě zkoncipoval František Palacký. Ten příběh začíná na Velké Moravě, resp. u přijetí křtu za vlády knížete Bořivoje a všeobecným přijetím křesťanství za svatého Václava. Tady při konstituování národního příběhu nebyl problém, protože ohledně počátků státu existoval konsensus. Katolíci považovali za vrchol českých dějin období Karla IV. V tom se s Palackým shodli. On ovšem připojil ještě další vrchol právě v husitství. V době pohusitské, jagelonské, už viděl Palacký úpadek, který byl pak posunut do doby pobělohorské, byť o ní Palacký přímo nepsal. Tak vzniká v české společnosti postupně takováto představa o českých dějinách: v minulosti jsme měli svůj stát, své velké panovníky, husitství je vyvrcholením slávy tohoto

státu a slávy Čechů. Pak nastává úpadek, a teď, v naší době (čímž myslím období vzdělavců z časů Františka Palackého a jeho následovníků, tedy devatenácté století), se znovu náš národ pozdvihuje z popela jako Fénix, aby to někam dotáhl. Hodilo se to do triády: slavná dávná minulost národa, pak jeho úpadek, a konečně zmrtvýchvstání národa a nový rozmach směřující k světlým zítřkům. Protože národní příběh musí mít vždycky pozitivní vyústění. Není možné, aby končil pochmurným závěrem – historik konstatuje: „Nyní náš národ bude čelit ještě větším bédám a pohromám, které skončí jeho naprostým zánikem.“ To přece není možné napsat. Musí se vytvořit pozitivní, optimistický výhled do budoucna. A takováto koncepce tento výhled dávala. A nejen to: pokud jde o Čechy, tak byla použitelná i po roce 1918. Vznik Československé republiky byl nyní chápán jako logické vyvrcholení českých dějin a také jako nové naplnění odkazu husitství: český stát je po „třistaleté porobě“ opět obnoven, „odčinili jsme Bílou horu“. 28. říjen 1918 je vnímán jako antiklimax 8. listopadu 1620. A v duchu Husově a Žižkově to bude stát spravedlivý, lidový, demokratický.

Mě ale na tom vždycky fascinovalo, že tento Palackého konstrukt českých dějin tak zabral u širokých vrstev společnosti. Že ho tak Palacký vytvořil, to nepřekvapuje. Palacký byl evangelík, u něj má tato koncepce logiku. Jistě, široký ohlas měl tento výklad dějin také díky popularizaci Aloisem Jiráskem. Asi proto, že Palackého koncepce se dostává do širokých vrstev přes populární Jiráskovu literární tvorbu, přijímá ji i katolická většina. Je málo lidí, kteří by „smysl českých dějin“ nechápali v tomto duchu. Nemyslím teď odbornou akademickou obec, tam je jistě ten pohled jiný. Už historická škola profesora Jaroslava Golla, ze které pak vzešel Josef Pekař, kritizuje Palackého, že husitství idealizuje, když hovoří o nějakém střetu „slovanská demokracie“ versus „německý feudalismus“. Nic takového jako nějaká „slovanská demokracie“ samozřejmě neexistovalo. Ale v širokých vrstvách, včetně katolických, je tato interpretace brána jako naprosto normální a samozřejmá. Potom ji převzali komunisté, nemuseli na tom nic zásadního

měnit, protože hlavní milníky vývoje byly pro ně snadno použitelné. Či spíše bych řekl využitelné. Oni jenom přidali třídní nátěr, husitství opentlili důraznější sociální linkou a přitvrdili v jeho výkladu jako třídním boji v jakémsi předobrazu socialismu, potažmo komunismu. Zdeněk Nejedlý byl velkým popularizátorem Jiráska a udělal z něj div ne komunistu. Při tom víme, že Jirásek byl členem pravicové národní demokracie, byl to zapálený Čech, ale současně to byl nacionalista a ke komunismu měl jednoznačně negativní vztah. Byl to také člověk konzervativních názorů. Pojem „konzervativní“ teď používám, řekl bych, ve špatném smyslu toho slova...

Když bychom užili komunistické terminologie, dalo by se říci, že Alois Jirásek byl reakcionář...

Což je také, já myslím, velice zaznamenání hodný fakt.

A pak to celonárodní vědomí posílily filmy Otakara Vávry...

Jsem přesvědčen, že většina lidí mé generace, ale myslím, že i lidí podstatně mladších, Jiráska už ani neznala v literární podobě, nečetla jej. Zná jej z těch filmových adaptací.

To je něco jako „mayovky“ coby knihy Karla Maye a pak filmy o Vinetouovi...

To je docela přesný příměr. Vávrovy velko filmy jsou jistě profesně dobře udělány, to se nedá popřít, jsou ale vedeny jasnou tendencí. Jdou dokonce mnohem, mnohem dál, než Jirásek. Je v nich vidět zřetelná a poměrně úspěšná snaha eliminovat jakýkoliv náboženský motiv. Když historičtí husité hovoří, že jim šlo a jde o pravdu, tak to není žádná pravda vědecká, jak my jí rozumíme, ale opravdu a niterně pravda Boží. Husité byli lidé středověcí, čili jim šlo o věčné spasení. Ve Vávrových filmech se najednou objevuje úplně jiná pravda, zcela světská, materialistická. To je úplně převrácené.

Vždyť ostatně na prezidentské vlajce je to taky tak...

To samozřejmě musíme vnímat v kontextu. „Pravda vítězí“ znamená v původním smyslu „Pravda Páně vítězí“. O tom my, dobří křesťané, nepochybujeme. Ovšem vítězství této pravdy nastane zřejmě až o soudném dni, čili jak by řekli politici, v delším časovém horizontu. A pro praktický život to nemusí mít až takový význam. Čili se pravda na praporce, vlajícím nad Pražským hradem, vykládá vždy nějak jinak, podle toho, jaká je doba, dokonce ji mnozí chápou podle toho, jaký je prezident.

Jak si vysvětluješ, že Češi jsou do jisté míry posedlí svými dějinami, jsou jimi až „nemocní“, jak napsal historik Karel Bartošek, ale někdy to jakoby byl vztah spíše povrchní, ne niterný... Dalo by se dokonce říci, že je to vztah do jisté míry účelový. O dějinách diskutujeme často, opíráme se o ně, ale hlavně tak, jak se nám hodí.

Nepochybné je, že v devatenáctém století byl zájem o dějiny hlubší. Což se dá vysvětlit právě tím, že Češi neměli svůj vlastní nezávislý stát. A když vznikla Československá republika, s kterou se Češi ztotožnili jako se svým národním českým státem, byť to samozřejmě pouze český stát nebyl, tak dost dlouho trvalo, než se ten stát stal něčím samozřejmým. To nebyl skok ze dne na den, to byl delší proces. Jistě, také díky tomu, že po dvaceti letech zanikl, a pak byl zase obnoven, ovšem už ve značně jiných podmínkách. Dnes je česká samostatnost a státnost chápána jak uvnitř země, tak i zvenku jako něco zcela samozřejmého, není třeba hledat pro ni oporu v dějinách. Myslím, že je to velmi významný moment pro vnímání dějin. Už nepotřebujeme uvažovat, proč jsme tady a jestli si to zasloužíme, jako o tom psal na konci 60. let minulého století Milan Kundera v Českém údělu, jak s ním potom polemizoval Václav Havel a další.

Dá se říci, že náš „úděl“ je dán, a jsme na tom nyní stejně tak, jako třeba Francouzi. Ti nepotřebují klást si takovéto existenciální otázky, protože Francie je tady, byla tady vždycky, její občané jsou přesvědčeni, že tady vždycky bude. Byť já jako

historik a etnograf tvrdím, že státy přicházejí a odcházejí a žádné státy tady nebudou věčně. Ale to by bylo na jinou debatu.

Před několika lety uspořádal filozof a sociolog Miloš Havelka publikaci Spor o smysl českých dějin. Shrnul do ní zásadní texty, publikované v letech 1895 – 1938 od Masarykovy České otázky. Je to debata jak racionální, tak vášnivá, o definici národa skrze jeho historii a její vnímání. Měla by vůbec nyní taková diskuse nadějí na to, aby se jí někdo zabýval? Nemyslím, aby se jí účastnil, odborníků, a obávám se, že i sebestředných takyodborníků, by se našlo jistě dost, ale zda by takovou polemiku obecnost vůbec vnímalo. A při tom moderní dějiny od doby, kdy byla řečená diskuse ukončena, nabízejí přece mnoho zajímavých, dramatických témat: druhou republiku, protektorát, odsun Němců, znárodnění, třetí republiku, období tzv. socialismu, vedoucí úlohy jedné strany, včetně krvavého období třídního boje, morálku deformující normalizaci, ostatně i pětadvacet let postkomunismu a demokracie, s takovými předěly jako je rozdělení státu, s řadou dalších velmi závažných, často přelomových událostí a procesů, jako je naprostá majetková reforma... Nějak se nám do toho nechce, debatuje se o tom, pravda, ale tyto diskuse jsou na úrovni více méně publicistiky, začasť velmi povrchní...

Tak především mám výhrady vůči pojmenování „spor o smysl českých dějin“. To navozuje situaci, že studiem dějin odhalíme nějaký vnitřní smysl fungování společnosti. Asi tak, jako se kabalisté domnívali, že najdou nějaký hlubší smysl v talmudu a Tóře, tj. v pěti knihách Mojžíšových, a dokonce se domnívali, že objeví zakódovanou informaci o vzniku světa, o tom, jak ho Jahve stvořil. Nic takového není, dějiny nemají smysl, dějiny šly tak, jak šly a jenom my lidé v nich nějaký ten smysl hledáme...

A také ho do nich dodáváme...

Ano, dodáváme ho tam. On v nich žádný smysl objektivně není. Vkládáme jej do nich tím, že některá fakta považujeme

za důležitá a jiná za nedůležitá, některá hodnotíme pozitivně, jiná ne. Každý si v historii najde to, co hledá, co chce najít. Já bych ten spor nazval spíše sporem o interpretaci českých dějin, nebo možná ještě lépe, sporem o interpretaci nejdůležitějších momentů českých dějin. My dnes nemáme žádný takový moment v naší historii, který by společnost zásadním způsobem rozděloval. Kde by taková interpretace zásadně šla nesmiřitelně proti sobě, jako třeba mají Slováci spor o interpretaci Slovenského státu či o osobnosti prezidenta Jozefa Tisa, což je tam stále ještě velké téma. Či spor o interpretaci Slovenského národního povstání.

My nic takového nemáme, tady je konsensus v zásadních věcech, čili asi těžko může nastat v současné době taková polemika, jaká existovala tehdy ve druhém decéníu dvacátého století. Nejznámější součástí této diskuse byl nepochybně spor Pekař – Masaryk. Rozpoutal ji Pekařův rozbor Masarykovy České otázky, což je v podstatě spis o filozofických a historických základech českého národního obrození a jeho vývoji. Masaryk napsal spis Česká otázka už roku 1895 a nastínil zde hlavní osu českých dějin: za jejich hlavní myšlenku („smysl“) prohlásil humanismus vedoucí údajně od Jana Husa přes Petra Chelčického a Jednotu bratrskou až k národnímu obrození v 19. století. Tedy: mezi husitstvím a národním obrozením je podle Masaryka spojnice. Masaryk zde vlastně svým způsobem navázal na Františka Palackého. V roce 1910 slavil Masaryk šedesátiny. Tehdy byl už uznávaným vědcem a tak vyšla řada oslavných článků. Historik Jindřich Vančura, což byl středoškolský profesor, překladatel historických prací Ernesta Denise, a především velký Masarykův stoupenec a obdivovatel, napsal tenkrát traktát „O vlivu Masaryka na dějinné nazírání u nás“. To inspirovalo o dva roky později Pekaře, tehdy již renomovaného historika, k napsání zásadní polemické studie s názvem „Masarykova česká filozofie“. Pekař v ní podrobil zdrcující kritice Masarykovu představu, že české dějiny mají nepřetržitou linii a že jejich hlavní myšlenkou je idea humanismu. Pekař jako historik tvrdil – a třeba říci, že v zásadě správně –, že naše národní obrození nemá spojitost s reforma-

cí, že tkví naopak v pozdní době barokní. Za hlavní „smysl“ českých dějin označil „myšlenku národní“, tedy vědomí češství a vědomí příslušnosti k českému státu. Pokud budeme chápat češství v zemském smyslu, tedy nikoliv jazykově, tak lze podle mého názoru s Pekařem souhlasit; já si ovšem nejsem jist, zda Pekař vnímal „myšlenku národní“ právě v tomto smyslu. Ten spor o „smysl českých dějin“ pak pokračoval polemikou historiků přes celou první republiku. Přežil bez úhony i Masarykovu a Pekařovu smrt v roce 1937. Pokračoval i po roce 1945 a svérázným způsobem i po roce 1948, kdy byly české dějiny „pomarxističtény“ a za jejich hlavní smysl byl prohlášen boj za sociální spravedlnost. V podmínkách padesátých let ovšem těžko hovořit o vědecké diskusi, protože šlo ve skutečnosti jen o vyvracení nemarxistických a tedy ipso facto „nesprávných“ a „reakčních“ názorů. Z marxistického pohledu samozřejmě u komunistických historiků a především ideologů nemohl obstát Masaryk, a už vůbec ne Pekař, který se stal pro svůj odmítavý postoj k husitství naopak vděčným tečem útoků. V současnosti je spor „o smysl českých dějin“ už mrtvý. Dnes by asi málokdo chtěl vyvolávat nějaké spory o husitství nebo i o Bílé hoře. Není to něco, co by společnost oslovovalo.

Ale hovořilo se tu historicky nedávno, po roce 1989, o vyrovnavání se s dějinami... Nejde přece o husitství či Bílou horu, i v moderních, když užiju vlastně oxymóron, současných dějinách podle mého soudu jsou okamžiky, které nechceme otevírat, mluvit o nich, zatěžovat se jimi. Už jsem naznačil několik historických okamžiků, které strkáme do skříně jako příslovečného kostlivce.

Vyrovnavání se s dějinami... to také není termín, který by se mi moc líbil. S dějinami se nemůžeme vyrovnat. To, co se stalo, stalo se. A jak říkají Francouzi, nemožné není nic, co už se stalo. Já bych spíš hovořil o pochopení naší minulosti, převzetí určité morální odpovědnosti, tak bych to asi nazval.

Na to mnozí namítnou: my jsme to přece neudělali, my za to nejsme odpovědní...

My jsme sice mnohé přímo neučinili, nezavinili, ale nese me určitý díl morální odpovědnosti, protože dějiny národa a národní identita znamenají, že každý vnímá svoji příslušnost k nějakému řetězci, své zařazení do nějaké linie v čase. Například pogrom na Němce po Pražském povstání v roce 1945, nebo masakr německých spoluobčanů v Ústí nad Labem, včetně házení žen a dětí do řeky, což uspořádali „čeští vlastenci“ v reakci na výbuch v Krásném Březně po konci 2. světové války... Já jsem tehdy nežil a mohl bych tedy prohlásit: „Mě se to netýká.“

Nebo zločiny komunismu v padesátých letech. Narodil jsem se v roce 1954. To už jednak ta hlavní vlna přešla a za druhé, a především, v té době jsem měl jako dítě úplně jiné problémy a jiné starosti. Jenomže jako Čecha se mě to určitým smyslu mravním přece jenom týká.

Ale to není vyrovnání se s dějinami, to je pochopení vlastních dějin a převzetí spoluzodpovědnosti za ně. Proč se do toho lidem nechce, to já nevím, to je sice správná otázka, ale já na ni neznám odpověď. Možná, že ta doba, kdy si u nás lidé budou klást otázky ohledně morální spoluzodpovědnosti, ještě přijde.

Zajímavé je třeba to, že i v Německu se boj o uznání spoluzodpovědnosti za zločiny tamního nacionálního socialismu táhne velice dlouho. Ono to není tak, jak se u nás píše, anebo spíše psalo (dneska už příliš ne, díváme se na to střízlivěji), totiž že je nám Německo v tomto ohledu vzorem. Četl jsem také v našich novinách článek, že někde soudí nějaký soudce z komunistických dob, a autor položil takovou řečnickou otázku: „Je myslitelné, aby v Německu nacistický soudce dále soudil?“ Asi o tom onen novinář příliš nevěděl. Samozřejmě, že ano, bylo to možné, soudili, a soudili dlouho. V padesátých letech tam existoval postih, ovšem týkal se jen těch, kdo se zkompromitovali natolik závažně, že odejít museli. A o tom navíc většinou rozhodovala okupační správa, ta teprve po vyře-

šení těch nejkřiklavějších případů předala tyto věci do německých rukou. Ale jinak otevírání těchto kauz je až záležitost šedesátých let a počátku let sedmdesátých. Přinesl to až nástup nové generace, které se to už osobně netýkalo. Takže možná, že ani my to nemáme za sebou, že i u nás ještě takovéto otázky kladený budou. Ale nevím: my historici se díváme dozadu, nikoliv dopředu. Prognostici se většinou trefují někam vedle, takže já bych nechtěl předpovídat...

Pravda, po roce 1989 se objevily názory, že by to chtělo zúčtování. Budu-li upřímný, nemyslím si, že by zločiny a špatnosti měly být prominuty, ale tehdy mi to připadalo jako příliš brzo. Mohlo to skončit nespravedlivými lynči. Myslím, že podobně uvažoval i Václav Havel a lidé, kteří ovlivňovali veřejné mínění...

Já to také vnímám, že to bylo moc brzo. Napřed asi musí přijít nějaké usmíření, protože všechno chce svůj čas. Zažili jsme listopad osmdesát devět, tehdy musel přijít konsensus, ne další dramatická konfrontace, či dokonce nějaké tresty, nebyla tu po dvou obrovských čistkách, které proběhly po roce 1948 a potom po roce 1968, k něčemu takovému společenská vůle. Já to chápu, já jsem tu vůli také neměl a do žádných očistných komisí bych v životě nešel.

Byla tehdy snaha říkat: nemůžeme z tohoto národa potřetí za relativně krátkou dobu padesáti let vyřadit poměrně velkou skupinu lidí, nemáme tolik inteligence, abychom si mohli dovolit každých dvacet let s ní takhle plýtvat. A já tvrdím, že to byl správný přístup. Už také proto, že různí opoždění debilševizátoři uvažují přesně tak, jako bolševici v roce 1948 a po něm, či normalizátoři z počátku 70. let minulého století ve jménu Poučení z krizového vývoje. Nechápu, co se stane, když vyhodím nějakého člověka, který se sice zkompromitoval, ale byl to odborník, který nemusel být v kdovíjak vysoké funkci, ale měl nějaké zodpovědné zaměstnání. Když ho pošlu k lopatě, jako to dělali komunisté, tak je to pro něj potupa a urážka. Je naivní si představovat, že se bude kát

a bude po vzoru pravoslavných mlátit hlavou o zem a říkat: „Odpusťte mi, já už to víckrát neudělám.“ Naopak, takový člověk se zatvrdí a bude koukat, aby se vrátil, odkud musel odejít. Máme pro to nedávný historický příklad: komunisté si, koneckonců, svým vlastním idiotstvím za normalizace vypěstovali opozici. Protože ti, kteří museli jít k té lopatě, zjistili, že už nemají vlastně co ztratit, a že když se postaví čelem proti režimu, tak že už na tom můžou jenom vydělat. Dvě lopaty jim nedají. A člověk v takovém postavení získával i určité možnosti, které zase nikdo jiný neměl. Či vlastně byl k nim donucen. Publikoval v samizdatu, publikoval v zahraničí. Získával tím prestiž, kterou mu omezený oficiální veřejný prostor zdaleka nemohl zajistit.

Myslím si, že po roce 1989, kdyby se šlo cestou tvrdých čístek, dopadlo by to stejně. Ti komunisté, nebo spíše: ne komunisté, ale členové strany, kterých bylo milion čtyři sta tisíc, pokud by všichni byli nějak postiženi, tak by vytvořili masu, která by samozřejmě znamenala problém. Každý se brání, i když trest je objektivně zasloužený.

Dnes už to ale aktuální není, prošli jsme generační výměnou, čili dnes už většinou jsou bývalí komunisté buď mimo aktivní život, anebo k tomu nemají daleko. Je tedy možné, že teď nastane doba, aby se společnost zase k určitým věcem vrátila, pokud po tom ovšem bude společenská poptávka. Ale nevím, já se z profesního hlediska přímo těmito problémy naší historie nezabývám. A také něco musíme nechat mladším silám, jak někdy říkám.

Kdy ses vlastně rozhodl, že se staneš historikem?

Přesné datum nepamatuji, ale o dějiny jsem se zajímal od malička, už jako kluk, už na základní škole. Takže touha nějakým způsobem se věnovat dějinám se minimálně od patnácti let proměnila v cíl. Když jsem šel na gymnázium, tak už jsem byl přesvědčen, že se tomu budu věnovat. Jen jsem nevěděl, jak konkrétně. Dítě si těžko dokáže představit povolání historik, umí si konkrétně vysnit takové povolání jako jeřáb-
ník, nebo šofér, třeba i policajt...

Já chtěl být v tom nejútlejším dětství popelář, pak později jsem se ztotožnil s indiány, to pod vlivem Ernesta Thompsona Setona a jeho knihy Dva divoši, a taky starých „indiánek“, knížek, po kterých jsem dost systematicky pátral. Ale to jsem vcelku věděl, že asi nevyjde, že si na to mohu jen hrát...

Popelář. Indián. To je pozoruhodná kombinace. Já jsem chtěl být buď průvodčím na železnici, anebo prezidentem, to se mi líbilo...

... to je ještě lepší sestava, než ta moje...

Říkal jsem si: prezident nic nedělá a bere za to peníze, to by nebylo špatné. A průvodčí – protože mám rád vlaky, tak jsem si říkal, že by to taky nebylo od věci, že ten průvodčí se jenom

vozí, vlastně nic nedělá, vlastně jako ten prezident, jenom štípe lístky, a také ještě za to bere peníze...

Jet ve svém oblíbeném vláčku příjemnou tratí a štípat lístky.

Pak jsem jednou někde viděl, jak budovali tunel, a to se mi líbilo, ti fachmani, tak jsem si říkal, že by nebylo špatné být tunelářem. To jsem ještě netušil, že to jednou bude velice výnosné řemeslo.

Historii jsi šel studovat v době, kdy se s ní nezacházelo nějak hezky.

Já jsem šel studovat historii a etnografii, národopis. Dokonce etnografie byla mým diplomním oborem. Tehdy to bylo uspořádáno tak, že na filozofické fakultě bylo možné studovat historii jako učitelský obor. Ale já jsem nikdy nechtěl učit na základní a střední škole. Nemám na to nervy, něco jiného je učit dospělé lidi, a něco jiného je učit děti. Sebekriticky prohlašuji, že bych na základní ani na střední škole nevydržel, také proto, že, když si zpětně promítnu, co jsme vyváděli, když jsem já chodil do školy, neumím si představit, jak bych na to coby kantor reagoval. To je povolání pouze pro silné nátury.

Pak byla možná odborná specializace, to byla vždycky historie s něčím, například historie a archivnictví, tam připravovali pracovníky pro archivy. A byl také obor historie a etnografie. S absolventy této kombinace se počítalo jako s příštími zaměstnanci muzeí, galerií a podobně. Tehdy se všechno plánovalo, tak se oborové kombinace všelijak měnily, tu se otevřela tato, zavřela tamta, pak opačně, jak právě plánovači předpokládali, že za dalších pět let bude potřeba. Když jsem šel na vysokou školu, byla právě šance jít na kombinaci historie a etnografie, což se mi zdála být na tehdejší dobu dobrá kombinace, čili jsem vystudoval etnografii jako diplomní obor. Mám z ní dokonce nejenom magisterium, ale pak v Bulharsku jsem si udělal v oboru etnologie a folkloristiky i doktorát.

Historii jsem se samozřejmě věnoval, ale spíš soukromě. Já jsem před listopadem publikoval, ale až úplně v závěru, někdy

v roce osmdesát osm, nebo osmdesát devět, asi dvě historické studie. Tehdy byla historie velmi zpolitizovaná, jak jsi řekl velmi eufemisticky, nezacházelo se s ní nijak zvlášť pěkně. Z čehož vyplývalo, že co jsem chtěl napsat, jsem napsat nemohl, a co bych byl mohl napsat, jsem napsat nechtěl. Čili moje předlistopadové práce se týkají především oné etnografie a etnologie.

Studium samotné ovšem bylo často velmi zajímavé a příjemné, a to díky některým lidem, kteří mě učili. Vážím si jich dodnes. Někteří ještě přednášejí. Vzpomínám třeba na tehdy docenta, dnes profesora Roberta Kvačka, ten měl zakázáno učit, ale povolili mu vést cvičení, což je normálně práce, již dostávají mladí asistenti, nebo doktorandi. Mohl také vést prosemináře, tedy jakousi „nalévárnu“ pro ty, kteří jdou do prvního ročníku, aby se naučili základní věci historického řemesla, například jak citovat prameny a tak podobně. Pan profesor ale v rámci toho vlastně neoficiálně učil, což byl pro studenty nejen nesmírný přínos, ale v té době i zážitek jako by z jiného světa. Anebo už zmíněný docent, dnes profesor, Josef Petráň, který nás učil raný novověk. To byli lidé, kteří mě ovlivnili a dali mi hodně.

Musím říci, že jsme nepociťovali nějak tu těžkost doby. Výuce moderních dějin jsme se vyhýbali, jak jsme mohli, ty si pro sebe vyreklamoval Václav Král. Ono se říká, že o mrtvých se má mluvit jenom dobře, ale při nejlepší vůli o Královi se nedá mluvit dobře, i když už je dávno po smrti. Ale to se nějak vědělo, ostatní akademičtí pracovníci si od něj drželi distanc a my, studenti, také. On to věděl. Vycházel zřejmě ze zásady: ať mě nenávidí, hlavně, že se mě bojí. Ale jinak všichni učili nějaké starší období dějin a tam samozřejmě politizace a ideologický tlak nebyly tak zřejmé.

Toho jsme se tehdy drželi dost zásadně, ostatně ty první práce, které jsem publikoval na konci osmdesátých let, se týkaly především starších hospodářských dějin, třeba šlechtického velkostatku v pobělohorské době a tak. Jistě, že asi byla nějaká stranická linie, jak se dívat na dobu pobělohorskou, ale na rozdíl od padesátých nebo sedmdesátých let tím už nikdo tolik neotravoval, takže člověk měl určitou volnost. V oboru etnografie to bylo ještě volnější, protože tam bylo možné dělat

čistou vědu. Využívaly to hlavně kolegyně, psaly o krojích a všelijakých zvycích, třeba okolo svateb....

V sebeobraně zvítězil duch nad hmotou...

Ano, tak jako nakonec vždycky.

Žmínil jsi Bulharsko jako místo, kde jsi získal doktorát, Jak to, že jsi studoval v Bulharsku?

To je velmi zajímavá epizoda mého života. Já jsem se do Bulharska a na tamní studia dostal tak říkajíc jako Pilát do Creda. Dokončil jsem studium v Praze, vlastně ještě jsem ani neabsolvoval, a už jsem věděl, že vlastně nebudu mít kde se zaměstnat. Nebyla žádná nabídka. Vlastně jedna ano: do muzea Klementa Gottwalda. Zajímavé ovšem je, že tuto šanci jsme jaksi všichni s díky odmítli. To muzeum bylo tam, kde je dnes Česká spořitelna v Rytířské ulici. Já jsem tam v životě nebyl. Bylo také jasné, že do aspirantury, tj. obdoby dnešního doktorského studia, mne nepřijmou – tam přijímali tehdy v našem oboru jen členy nebo alespoň kandidáty KSČ a vstoupit do této strany jsem v žádném případě nehodlal.

Úplně náhodou jsem byl v roce 1978 na konferenci ke stému výročí sanstefanského míru a ukončení rusko-turecké války (rusko-tureckou mírovou smlouvou podepsanou 3. března 1878 v San Stefano uznala osmanská říše faktickou nezávislost Bulharska, v Bulharsku je dnes 3. březen státním svátkem). Tam jsem zase zcela náhodou potkal profesora Svetomira Ivančeva, což byl bohemista ze sofijské univerzity. Jeho matka byla Češka a on překládal z češtiny do bulharštiny. Přeložil například některá díla Karla Čapka, a také vynikajícím způsobem Haškova Švejka, je to oceňováno jako jeden z nejlepších překladů. Překládat Haška, to vyžaduje velký cit pro jazyk a znalost žargonu, aby překlad odpovídal duchu originálu. Já jsem na té konferenci měl malý příspěvek o Serváci Bonifáci Hellerovi, dopisovateli Národních listů za rusko-turecké války. Profesora Ivančeva můj referát zaujal, dali jsme se potom do řeči, já mu vyprávěl, jaké mám problémy se zaměstnáním,

o on mi navrhl: „Kdybyste chtěl, přijedte do Sofie, já vám zařídím, abyste dostal stipendium, ne tedy moc velké, ale zato vás přijmeme rovnou, bez problémů. Mohl byste u nás dělat kandidaturu věd.“ Což je jako dnes doktorandské studium.

Napřed jsem to nějak pustil z hlavy, ale pak jsem si na to vzpomněl, napsal jsem mu, jestli to ještě platí, a on mi odepsal: „Jistě, samozřejmě.“ Tak jsem vyjel do Bulharska a vystudoval jsem tam „na doktora“. Když jsem tam přijel, neuměl jsem vůbec bulharsky, to jsem se musel naučit, ale rozhodně toho nelituji.

Pravda, měl jsem s tím pak u nás trochu nepříjemnosti, protože jsem tam nebyl nikým vyslán, čili když se na to tady přišlo, tak mi z ministerstva školství sdělili, že mi to sice nemůžou zakázat, ale že mi také nemusejí uznat bulharský diplom. A také by mně ho nebyli uznali, jenomže pak naštěstí byla podepsána československo-bulharská dohoda o uznávání vědeckých hodností. Samozřejmě, ti, co ji podepisovali, netušili, že pomáhají nějakému Rychlíkovi obejít překážky, co měl doma... Podepsali to, a já měl klid. Pak jsem zjistil, že nás bylo víc, kdož měli podobný nápad, totiž že v jiných socialistických zemích se dá studovat, pokud vám to doma nepovolí nebo dělají potíže. Mimochodem, teď mi ty čtyři roky, které jsem vlastně potajmu strávil v Bulharsku, chybí do důchodu, protože já jsem v Bulharsku nebyl pojištěný. A samozřejmě, když je někomu šestadvacet, tak je pro něj důchod záležitost tak vzdálená jako věčnost. Ovšem teď, když jsem si dával do pořádku všechny papíry a potvrzení, kolik mám odpracováno, tak jsem objevil tuto „časovou díru“.

Bulharsko ale byla taky totalitní země, bratři z Varšavské smlouvy, z RVHP, takže to tam muselo fungovat stejně jako u nás, přesný přehled a přísný dohled státu...

Právě v tom je ten vtip. Oficiálně to tehdy bylo, či mělo být, tak, že studovat v zahraničí bylo možné jen za předpokladu, že tě tam nějaká československá organizace nebo škola, která k tomu měla oprávnění, vyslala. Za normalizace většinou na studium do zahraničí vysílalo přímo české nebo slovenské

ministerstvo školství, které také po dobu studia za studenta odvádělo pojistné, anebo lépe řečeno: ta doba strávená na studiu v zahraničí byla započítána do odpracovaných let stejně, jako doba strávená na studiu v Československu. To ale není můj případ, mě do Bulharska nikdo nevyslal, já jsem se tam poslal sám. S tím jsem měl potíže už tehdy. Vždycky po určité době jsem se musel do Československa na krátký čas vrátit. Ne kvůli Bulharům, od těch jsem měl povolení k trvalému pobytu. Dokonce z titulu let, která jsem v Bulharsku strávil, jsem měl tehdy nárok na tamní občanství. Ale z československé strany to bylo komplikovanější, já jsem z hlediska našich úřadů byl v Bulharsku vlastně jako turista.

Čili ty jsi tam studoval ilegálně...

Jak se to vezme. Tehdy platný zákon o cestovních dokladech (zákon číslo 63/1965 Sb.) a prováděcí nařízení z roku 1970 vydané na počátku normalizace (vyhláška MV a MZV č. 44/1970 Sb.) totiž nebyly v tomto směru úplně jasné. Ty předpisy byly dost komplikované, částečně se také časem měnily, a pro dnešního člověka, zvyklého pohybovat se volně po Evropě, jsou málo srozumitelné. Zjednodušeně řečeno vypadala situace takto: k cestě do států Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), tedy do evropských socialistických států vyjma Jugoslávie (a také do Mongolska) se mohlo cestovat tzv. volně, tedy bez výjezdní doložky. Pro ty později narození bych asi měl vysvětlit, co to byla výjezdní doložka: bylo to jednorázové povolení nutné k výjezdu z Československa do konkrétního státu. To povolení mělo za normalizace podobu dvojité karty a vydával je pasový úřad jako vložku k cestovnímu pasu. Získat toto povolení bylo velmi obtížné a pro většinu běžných občanů často téměř nemožné. Jak už jsem ale řekl, výjezdní doložka byla potřebná jen k cestě do tzv. kapitalistické ciziny a do Jugoslávie, případně k cestě do mimoevropských socialistických států, jako byla např. Kuba. K cestě do Bulharska mně stačil cestovní pas a ten na rozdíl od výjezdní doložky nebylo těžké získat, pokud se ovšem člověk nějak výrazně neznelíbil režimu. Vydával se na pět let a občan jej

měl doma stejně jako dnes. Do Bulharska jsem proto mohl odjet bez problému. Z publikovaných předpisů nebylo jasné, zda mohu jako turista v Bulharsku pobývat po celou dobu platnosti pasu, tedy pět let. Na to jsem se československých úřadů raději neptal, vycházel jsem z toho, že kdo se moc ptá, ten se moc dozví, a také z předpokladu, že co není zakázáno, je dovoleno. A pro jistotu, aby to nebylo nápadné, jsem vždy tak jednou za dva měsíce přijel na krátký čas do Československa a pak jsem se zase vrátil do Bulharska.

A neměl jsi problém s uznáváním „bulharského“ titulu?

Měl bych, samozřejmě, už jsme o tom mluvili, oni by mi ten doktorát určitě neuznali, nedali by mi nostrifikační doložku. Já jsem v roce 1982 studium v Bulharsku na rok přerušil a šel na rok na vojnu. A mezitím byla podepsána mezivládní československo-bulharská dohoda o uznávání vědeckých hodností a diplomů. Dával jsem se nedávno do Sbírky zákonů, kdy to bylo přesně: dohoda byla podepsána 14. dubna 1982 v Praze, v platnost vstoupila 18. listopadu 1982, ale publikována byla až následující rok – 28. dubna 1983 jako vyhláška MZV č. 43/1983 Sb. Na jejím základě pak můj doktorát z Bulharska už museli uznat automaticky. Riskoval jsem, a v tomto případě byl risk zisk, měl jsem štěstí, ta dohoda byla takový deus ex machina.

A na vojnu jsi šel tady, nebo v Bulharsku?

Na vojnu jsem šel samozřejmě tady, protože jsem byl československý občan, nikoliv bulharský. Ono s tou vojnou to tehdy bylo také dost složité. Já jsem se ji právě tenkrát snažil odložit alespoň o rok, měl jsem rukovat v roce 1981, ale v tom roce byla napjatá, kritická situace v Polsku. Já jsem se tam tehdy jel podívat, asi třikrát. Říkal jsem si: tohle nebude dobrý, tady hrozí vojenský zásah jako u nás v osmašedesátém, a to já v žádném případě v uniformě nebudu, přece nakonec nepůjdu na Poláky, takže jsem to odkládal, jak to šlo, a když potom 13. prosince 1981 byl v Polsku vyhlášen výjimečný stav...

...problém vyřešil generál Wojciech Jaruzelski...

Ano, ironicky řečeno, musím Jaruzelskému vlastně poděkovat, zpětně vyřešil i můj problém, protože už mi bylo jasné, že po jeho vystoupení nehrozí, že by nás poslali do Polska potlačovat kontrarevoluci. Navíc jsem věděl, že vojně se tak jako tak nevyhnu, že ji můžu nejvýš všelijak odkládat a tak tlačit před sebou jako kámen, který se mi nepodaří shodit do příkopu a zbavit se jej. Přerušil jsem tedy svoji bulharskou misi a 1. dubna 1982 narukoval k dvanáctému motostřeleckému pluku do Domažlic. Zajímavé je, že když jsem tam přišel, tak mi mazáci říkali, že na podzim tam skutečně byla pohotovost, důstojníci nesměli opustit posádku, museli být k dosažení. Počítalo se, že celá 2. motostřelecká divize, do které dvanáctý motostřelecký pluk patřil, bude v rámci akce Krkonoše poslána do Polska. Naštěstí k tomu nedošlo. Kdybychom se tehdy takové agrese účastnili, spousta našich vojáků by se vrátila zaletovaná v rakvích. To ti naši politici a vojenští plánovači jasně věděli, že když se potáhne do Polska, tak polská armáda se postaví na odpor a bude zle.

Že to nebude jako u nás v osmašedesátém.

Tak, to by určitě nebylo jako třináct let před tím u nás. Poláci by se s největší pravděpodobností na odpor postavili. Naštěstí je třeba říci, že Brežněv byl už tehdy naprosto mentálně „out“, a v Sovětském svazu byli někteří rozumní lidé v generálním štábu. Muž, blížící se k vrcholu moci, Jurij Andropov, věděl, jak by sovětská invaze byla nebezpečná, co by vyvolala. A pochopil, že otevřený vojenský zákrok Moskvy nepřichází v úvahu, že si to Jaruzelski musí nějak vyřídit sám. Sověti si uvědomili, že jejich armáda bojuje v Afghánistánu, kde to šlo od deseti k pěti, a bylo jim jasné, že Sovětský svaz nemá síly na další podobné dobrodružství, a navíc v Evropě... Viděl jsem asi před třemi lety jeden pořad v německé televizi, kde mluvil nějaký bývalý vysoký sovětský štábní důstojník. Ten říkal, že si Sověti spočítali, že na každé okresní město v Polsku by museli mít jeden pluk. A takovými silami nedisponoval ani

tak militarizovaný stát, jakým tehdy byl Sovětský svaz. Těch asi sedmdesát pět tisíc sovětských vojáků, kteří byli trvale umístěni v Polsku, především v Legnici, by nemohlo situaci změnit. Poláci by obklíčili jejich kasárna, odřízli je od zásobování, od elektřiny, plynu i vody a pak je – obrazně řečeno – umlátili čepicemi.

Ale to už jsme odběhli daleko. Takže já jsem studium v Bulharsku na rok přerušil, odkroutil si vojnu, a pak jsem studium dokončil v roce 1984. Disertaci jsem obhájil v Sofii v roce 1985. Potom mi diplom u nás uznali.

A k čemu je ti bulharské studium nyní?

Já toho ani na okamžik nelitoval a dosud toho nelituji, a jsem přesvědčen, že ani litovat nebudu. Poznal jsem jiný svět, tady se toho o Bulharsku moc nevědělo. Jezdilo se tam k moři a případně do hor. Já jsem tam poznal jak fantastické lidi, tak i krásnou zemi, velkou bulharskou kulturu. Chtěl jsem se revanšovat za to poznání i za možnost, kterou mi Bulhaři tehdy dali, tak jsem napsal dějiny Bulharska pro Čechy a Slováky. A recipročně jsme s kolegou, bulharským bohemistou Vladimírem Penčevem, zase napsali Dějiny Česka v bulharštině. Ty dějiny v přepracovaném vydání vyšly v nakladatelství Vyšehrad také česky pod názvem „Od minulosti k dnešku“. A pak jsem ještě publikoval pár bulharistických studií.

Bulharský pobyt mi umožnil zabývat se v širším kontextu Balkánem, studoval jsem tam také srbochorvatštinu. Myslím si, že to byla velká zkušenost a vlastně můžu komunistům poděkovat, že mi zkomplikovali život, a kvůli tomu jsem se nakonec do Bulharska dostal. Byť oni to jistě takhle neplánovali.

Musím taky vzpomenout na tehdejšího vedoucího katedry etnografie a folkloristiky a zároveň ředitele Ústavu pro etnografii a folkloristiku Antonína Robka, už nežije. Většinou se na něj vzpomíná jako na normalizátora, ale já musím říct, že mně osobně nic špatného neudělal. Věděl, že jsem v Bulharsku v podstatě na černo, a nikde o tom nemluvil, svým způsobem to přikryl, takže to nebylo nápadné. Každý si řekl, když ten

Rychlík studoval u Robka a teď je v Sofii, tak to asi všechno bude v pořádku. Takže i jemu jsem svým způsobem alespoň nepřímo zavázán, že jsem mohl tu kandidaturu věd získat.

Jak se tady před rokem 1989 vůbec dělala historie? Jak se tu cítil člověk-historik?

Jistě, historie jako profese byla v mnohém limitována, ovšem do jaké míry, to záleželo na tom, jakou historií se člověk zabýval. To už konstatoval profesor Miro Kusý, jeden ze slovenských signatářů Charty 77, když řekl, že bádáme-li v historii, potom čím hlouběji jdeme do minulosti, tím lépe. Takové ideální téma například že jsou počátky hornictví na Spiši anebo něco podobného. Takže ti „středověkáři“ se mohli cítit celkem dobře, ale ti, co dělali novověké dějiny, hlavně dvacáté století, ti to mělo složité. Pokud to tedy chtěli dělat pořádně. Ono jich moc nezbylo, protože prakticky všichni měli problémy a byli nějakým způsobem omezení. Buď nesměli publikovat a přednášet vůbec a šli tedy pracovat třeba k Vodním zdrojům, jako Karel Pichlík nebo Václav Kural či Jan Křen. Dnes už buď nežijí, anebo jsou ve vysokém věku. Anebo emigrovali. Emigrace historiků tady byla po roce 1968 poměrně značná, odešel například Karel Bartošek nebo Vilém Prečan. Pak byli další, kteří sice zůstali na univerzitě, ale nesměli učit, ani publikovat, a když provedli nějakou mírnou sebekritiku, nebo třeba v kritickém roce šedesát osm moc nevystupovali, tak byli někam uklizeni. Třeba Jan Havránek do univerzitního archivu, o Robertu Kvačkovi už jsem mluvil. No, a i ti se určitě cítili špatně, protože historik, který nemůže ani učit, ani publikovat, ten se nemůže cítit jinak než špatně.

Pak ovšem byli ti s normalizačním režimem konformní...

Jak se cítili tihle, to já nevím. Václav Král, velký normalizátor naší historie, se asi cítil dobře, když ovšem pomineme, že měl těžkou cukrovku a velké zdravotní problémy. Zřejmě si myslel, že svým posluhováním režimu dělá správnou věc. Do hlavy mu ale nikdo neviděl a on sám už nám to neřekne.

Já kromě Krále znal už jen jednoho přesvědčeného historika-komunistu, a sice Čestmíra Amorta. To byl pracovník Československo-sovětského institutu při ČSAV, kde byl ředitelem právě Václav Král. Na Filozofické fakultě UK vyučoval jen externě, a to právě dějiny Bulharska, které jsem navštěvoval. To on mne přivedl k tématu rusko-turecké války a účasti Serváce Hellera jako dopisovatele v ní. Osobně o Amortovi nemohu říci nic špatného. Po listopadu 1989 sám uznal, že nemůže ani v akademii, ani na univerzitě zůstat a šel do penze. Někteří historici se za normalizace vyznačovali určitou „pružností názorů“ – něco jiného říkali v šedesátých letech, něco jiného za normalizace, kdy provedli „sebekritiku“. Ti pak po listopadu 1989 často vykládali, že s normalizačním režimem nespolupracovali, ale byli naopak pronásledováni. Například Štěpán Kolafa, už také umřel, ten po listopadu tvrdil, že byl perzekvován, i když to vůbec nebyla pravda. Jak se cítili tito lidé, to také nevím, to by spíš měli říci oni. Takovýchto lidí si každopádně nevážím.

Já tvrdím, že příslušník humanitní inteligence, a především historik moderních dějin, který chtěl dělat skutečnou vědu a zároveň i chtěl vystupovat a žít čestně a neuhýbat, se prostě nemohl cítit v době normalizace dobře. Tak jako si myslím, že žádný člověk, snad kromě těžkého recidivisty, se nemůže dobře cítit v kriminále.

Nemám rád všelijaké ty definice povahy národa a národního chování a úvahy o nich. Někdy si ale lze dovolit takové zevšeobecnění. Takže to udělám: v souvislosti s tím, o čem jsme mluvili – jak se tento národ vyrovnával a jak se podle tvého názoru vyrovnal s jakousi přetržitostí a s paradoxy svých dějin dvacátého století? Tím nemyslím ono tzv. vyrovnávání se s minulostí, chtěl bych slyšet, jaké šrámy a jizvy to podle tebe zanechalo na duších jednotlivců i společnosti?

Já myslím, že zanechalo, muselo zanechat. Zejména na naši generaci, ale ještě víc na té, která nám předcházela, i na té ještě před ní. Na těch musela doba zanechat velké a hluboké šrámy, uvědom si, že když se někdo, dejme tomu, narodil v roce

1900 a dožil se devadesáti let, tak kolik režimů a kolik státních formací se tady vystřídalo. Každý z těch režimů od něj vyžadoval loajalitu, samozřejmě placení daní jako každý stát, a každý ten systém chtěl, aby ho pokud možno jako občan měl rád nebo byl alespoň loajální. A to je obrovský rozdíl oproti jiným zemím a národům. Ve Francii můžu být francouzský komunista, nebo příslušník francouzské pravice, ale jsem Francouz a jsem hrdý na Francii jako svůj stát. Ten je tu pořád, prokazatelně tisíc let. U nás tomu tak nebylo, člověk se narodil jako poddaný Jeho Veličenstva v rakousko-uherské monarchii, pak byl občanem demokratické Československé republiky, potom se stal poslušným příslušníkem protektorátu Böhmen nud Mähren, potažmo říše, pak příslušel do poválečné polo- nebo čtvrtedemokratické Československé republiky, následně byl budovatelem socialismu, no, a nakonec skončil opět jako občan demokratického Československa, a jestli žil po roce 1993, tak plynule přešel k občanství České republiky. A vždycky se po něm zároveň žádalo, aby se cítil dobře teď, právě nyní, a aby svým způsobem odsoudil a dehonestoval to, co bylo před tím, v čem ještě nedávno žil. Já tvrdím, že to musí mít vliv na lidskou psychiku. Především, pokud takto doba zmítá nějakým příslušníkem intelektuálních vrstev. Chápu, že když někdo celý život kope kanály, tak takovéto problémy asi neřeší, a také to po něm nikdo nechce, ale pro člověka jakkoliv tvůrčího je to drsné. A to nejen proto, že se to od něj zvnějšku vyžaduje, aby se veřejně k něčemu hlásil a něco odsuzoval, ale on nosí to vědomí v sobě, a musí s tím nějak zacházet.

Hlavně s příslušníky oné už zmíněné humanitně zaměřené inteligence tyto zvraty zmítají velmi neurvale a zanechávají v jejich duších nevyhladitelné doživotní stopy. Tedy, pokud jsou to lidé, kteří disponují alespoň částečně čímsi jako svědomí.

To byl a je problém, který si naše generace i dvě generace předchozí nesou s sebou a v sobě a z tohoto traumatu vzniká jakási nedůvěra ke státu, neztotožnění se s ním, protože na rozdíl třeba od Spojených států amerických nebo od Velké Británie lidé vědí, že stát není pořád jeden a tentýž. A jsou tady oba-

vy, nebo snad mohu říci, že byly, já doufám, že už je to pryč, kdy jsme podvědomě, někdy i vědomě, očekávali, že režim se může změnit, a pak ten nový systém se zase bude ptát, jak člověk vnímal ten minulý stát a systém, a bude po něm chtít, aby se od minulosti distancoval, a žádat po každém, na němž bude mít zájem, aby prokazoval věrnost tomu novému systému a státu, ba dokonce, aby se s ním vnitřně ztotožnil.

Já jsem četl policejní svodky z roku osmdesát devět. Bylo to kde co, co posílali krajští náčelníci Sboru národní bezpečnosti jednak na ministerstvo vnitra a jednak přímo stranickým orgánům. To je strašně zajímavé čtení, protože tam se objevují stížnosti, že „antisocialistické živly“ zadržené při demonstracích vyhrožují policistům i vyšetřovatelům, že si to s nimi brzy vyřídí, a že, bohužel – hlásí ti náčelníci – především někteří příslušníci Veřejné bezpečnosti se zastrašovat nechávají, že je to rozvíklává, znejistuje. To má velkou vypovídací hodnotu. Uvědom si, že běžní policajti před tím už zažili většinou minimálně brutální čistku po roce šedesát osm, a někteří, kteří byli u policie déle, tak možná ještě konec padesátých let, a v průběhu času kdo ví, jaké malé a menší čistky interní, o těch jsme my, normální smrtelníci, nic nevěděli. V roce 1989 už cítili, že se režim hroutí a moc dobře věděli, co jim hrozí. Tušili, že přijdou noví páni a že přijede zase nějaká komise a bude se ptát: „Strážmistře, jak to bylo s vámi při zásahu proti demonstrantům o Palachově týdnu? Jak jste se tenkrát choval? Souhlasil jste s tím zásahem, nebo nesouhlasil?“ Pak je samozřejmé, že každý, kterému to vrtalo v hlavě, co také v budoucnu může nastat, a co a jak se může proměnit, se snažil sloužit co možná nenápadně, neaktivně a co nejméně. Podobné věci nacházíme ve zprávách z ještě hlubší a vzdálenější minulosti. Třeba když se rozpadalo Rakousko-Uhersko, tak jeho státní aparát jednal velice podobně.

To je pud sebezáchovy.

Například na Slovensku za války jsou tyto případy markantní. Tam se před koncem druhé světové války obava ze zásadní změny odrážela přímo v policejních zprávách, tam se prostě

bezpečnostní systém v roce 1944 doslova rozsypal. Když se někde vyskytovala nějaká partyzánská činnost, a třeba už velmi zřetelná, tak velitel četnické stanice hlásil do Bratislavy, že je všude klid a žádní partyzáni se v jeho obvodu nevyskytují. Ať si o tom myslel, co si myslel. Protože když třicet let sloužil u četnictva, tak už zažil čistky po roce osmnáct, když se rozpadlo Rakousko-Uhersko a vznikla Československá republika, a potom v roce 1939, když zase republika zanikla a přišel slovenský stát. A teď věděl, že zase přijde někdo a bude se ptát. To také svědčí něco o vztahu státní úředník a státní aparát. Můžeme říct, že je to oportunismus, že takoví lidé by vlastně neměli být ve státní službě, ale já si spíš myslím, že to není ani tak znak doby či těch lidí, jako spíše výraz zažitých historické zkušenosti se změnami systému, zásadními proměnami států, které jsou v této části Evropy běžné. Tyto zkušenosti prostě naučí lidi chovat se pragmaticky a přizpůsobivě. Přizpůsobivě předvídavě vůči očekávané budoucnosti a jejím změnám.

Kdybychom ale byli všichni hrdinové, tak by asi ani nebyly takové ty obyčejné dějiny, odehrávaly by se pouze mimořádné skutky, a možná by se nakonec pro samou statečnost a její neodvratné důsledky lidstvo samo vymazalo ze svých dějin.

Všichni lidi nemohou být hrdinové, vždycky většina lidí se neangažuje nikde, kde by byla zásadně ohrožena. To platí obecně, ale jde o standard chování, aby ta nechuť něco riskovat nebyla jaksi přes únosnou mez. Ono to neplatí jenom u nás, jinde to bývá také, zas abychom nebyli zbytečně sebekritičtí, když nemusíme. V osmdesátých letech se ve Francii začal odhalovat vichystický režim z období druhé světové války, a najednou se ukázalo, že mýtus Francie bojující, který tam byl vytvořen a prosazován, podle něhož kdekdo, vlastně skoro všichni bojovali, stojí na vratkých základech, a že naopak těch kolaborantů bylo víc než dost. Ale to v protektorátě samozřejmě také, i tady byl vytvořen mýtus národa bojujícího, který ve skutečnosti byl nemožným nesmyslem. Což ale platí, myslím, všude. Celý národ bojující, to přichází ve chvíli, kdy je ten národ ohrožen jako celek, kdy nemá j jeho součástí jako

jednotlivci žádnou možnost se přizpůsobit a přežít. Kdy někdo přijde a chce tu společnost zlikvidovat jaksi plošně. Tak tomu bylo kupříkladu za války v Rusku nebo v Polsku, tam nedostali lidé od nacistů jinou šanci.

Ale zpravidla bojují jenom někteří, mentálně pro to vybavení. A ani tomu nemůže být jinak. V odboji bývá vždy a všude relativně málo lidí, což je pochopitelné. Podzemní organizace nemůže mít milion aktivních členů, protože samozřejmě by byla okamžitě dekonspirována.

Většina lidí se do jisté míry přizpůsobuje situaci a podmínkám. Ovšem, jak už jsem řekl, to přizpůsobení nesmí překračovat meze slušnosti. A u nás, jak jaksi trpíme na to přepisování a upravování dějin a zásadní změny ve státních zřízeních a jejich myšlenkových základech, tak ví především prostý občan, jak ten stávající režim asi chce, aby reagoval, a podle toho upravuje svoje činy a postoje. O takové „práci“ s vlastní minulostí je jedna krásná kniha, není moc známá, ale já ji mám rád, Trampoty pana Humbla od Vladimíra Neffa. V časech normalizace byla také stažená z knihoven. V té knize hlavní hrdina prochází různými režimy, které zasáhly v poměrně krátké historické době naši zemi...

A vždycky si najde důvod, proč se choval právě tak, jak se choval, nikdy ne ale vybraně mravně, často ani ne slušně či obyčejně pozitivně lidsky...

Je pozoruhodné a vystihuje to takové charaktery, jak v každém případě svých selhání má přesně připravené zdůvodnění, proč jedná tak, jak jedná. Ona ta knížka hned začíná: jmenuji se Karel Humbl a jsem synem dělníka ze sodovkárny. A pak říká: musím to trochu ne snad poopravit, ale upřesnit: on sice otec byl dělníkem, ale jenom šest let za protektorátu, když ho Němci vyhodili z fabriky, kde byl původně účetním, pak vrchním účetním a pak dokonce spolumajitelem. A pan Humbl si z toho vybírá, co se právě hodí pro dobu, jíž se chce připodobnit. Někde jsem četl charakteristiku, že je to román o muži, který si myslí, že je dovoleno vše. Myslím, že to je přesné. A obávám se, že někdy je to chování kolektivní.

Už jsem říkal, že nerad „národně“ zevšeobecňuji. Ovšem teď se nabízí: stane-li se takové chování kolektivní normou, musí to zanechat na národní povaze či charakteru společenství, když už se mi nechce užívat ono slovo národ, nějaké poškození.

To určitě. Ale když jsme u toho oportunismu, tak já také musím sebekriticky přiznat, že když jsem se hlásil na vysokou školu, napsal jsem z oportunních důvodů do rubriky „sociální původ“, že moje maminka je vyučená kamnářka a keramička, což byla pravda. Ovšem už jsem tam pro jistotu nenapsal, že maminka pochází z poměrně zámožné pražské buržoazní rodiny, můj dědeček by jedním z vysokých činitelů Anglo-pragobanky, že studovala herectví na konzervatoři, a když v roce 1944 Němci konzervatoř zavřeli, tak maminku v rámci totálního nasazení prostě poslali k firmě EPIAG, kde se vyučila kamnářkou a keramičkou. Dokonce mi ukazovala výuční list. Takže to nebyla lež, byla to pravda – ale řekněme ne celá pravda. No a tam se seznámila s mým otcem, který také pocházel z významné pražské měšťanské rodiny, studoval na konzervatoři hudbu, a v roce 1944 byl rovněž totálně nasazen do firmy EPIAG, a sice jako pomocný dělník. Ovšem abych napsal, že můj otec byl pomocný dělník, to dost dobře nešlo, protože to jméno bylo příliš známé.

Já jsem měl v tomhle ohledu výhodu, že jsem mohl psát dělnického původu, protože to byla pravda ryzí a nezpochybnitelná, u maminky jsem klidně mohl poznamenat, že je původem stejnou žižkovskou proletářkou, jako byla legendární Olbrachtova románová Anna, a stejně to v některých okamžicích bylo houby platiné.

Režim tím samozřejmě jenom dokazoval vlastní blbost, s prominutím, protože to je návrat někam do feudalismu, kde se lidé posuzovali podle toho, jakého jsou původu. To přece nikdo nemůže ovlivnit, nehledě na to, že třídy a sociální vrstvy jsou velmi průchodné. To si uvědomili mimochodem pak komunisté za normalizace, kdy se vytvořil nějaký takový jakoby karusel, vertikální soustruh. Šlo to třídně svíslé vrtem.

Najednou ti, co byli dělníci, byli často lidé, které při čistkách vyhodili z nějakých stranických funkcí, nebo z míst, vyžadujících vysokoškolské vzdělání. Tihle noví dělníci byli vlastně z hlediska ideologických kritérií revizionisty, takže dělnická třída pak byla oportunistická a revizionistická. Ostatně, i v padesátých letech šla buržoazie a stará buržoazní inteligence v důsledku čistek do výroby a takováto dělnická třída pak asi sotva mohla být marxisticko-leninsky uvědomělá. Myslím, že soudruzi měli vždycky s tím třídním přístupem trochu problém a v tom třídním zařazování občanů panovaly velké zmatky.

Nechme už velké historie. Co ta malá lidská, osobní? Mluvil jsi o tatínkovi, že by bylo poněkud pitomé uvádět v dotaznících: otec je dělníkem. Byl to slavný a známý hudební skladatel. Když už sis nemohl vypomáhat jeho kádrovým dělnictvím, zdědil jsi po něm něco z muzikálního talentu?

Podědil jsem po něm lásku k hudbě, to určitě, hlavně ke klasické a taky k jazzu, ale na žádný nástroj neumím dobře zahrát, byť jsem se učil. Chodil jsem na hodiny klavíru, a pak jsem zkoušel hrát na kytaru. Výsledek ale nic moc. Jestli jsem opravdu něco podědil, tak je to sluch. Mám absolutní sluch, ale nevyužívám ho k tomu, k čemu ho měl otec. Nepoužívám jej na hudbu, ale umím si dobře odposlouchat cizí jazyky. Učím se lehce jazyky, protože bez problému chytím jejich melodii a přízvuk, tak to jsem možná po otci zdědil.

Já jsem kdysi kdesi slyšel, že ti, kdo vnímají dobře hudbu, umějí taky dobře lyžovat, že mají vlohy pro rytmus.

Tak to nevím, jestli to nějak souvisí, ale celá naše rodina lyžovala.

No, prosím...

Otec lyžoval, maminka lyžovala, všichni jsme lyžovali. Od malička jsme s rodiči jezdili na hory. Otec, ten ještě byl ze

staré školy, ten ještě uměl telemark, to už dneska nikdo neumí. Kromě skokanů na lyžích, kteří telemark používají při dopadu, ale na telemark musí mít člověk zvednutelnou patu na vázání. Na dnešních lyžích by to nešlo. Já to neumím a nejzdím na lyžích, na kterých by to šlo.

To bys musel mít prastaré vázání zvané kandahar...

To on ještě měl. V šedesátých letech jsem měl ostatně lyže s kandahárovým vázáním i já.

A jaký byl vůbec tatínek jako tatínek?

Já si ho zas tak moc nepamatuji, umřel, když mi bylo devět. Ale vzpomínám, že když měl čas, což nebylo zas tak moc často, tak mě brával do Stromovky a do zoologické zahrady a na nádraží a do kina. Jednou se mě na otce ptali redaktoři z Revolver revue, tak jsem napsal takové povídání o něm, co si pamatuju jako dítě. Třeba jak mě vzal na Fričův film s Janem Werichem Císařův pekař a pekařův císař. Vzpomínám si, jak jsem se potom tatínka pořád ptal, jestli tedy Werich hrál toho císaře, nebo toho pekaře. A otec tvrdil, že hrál oba dva. A já jsem mu pořád dokazoval, že to není možné, protože se tam setkají, jsou oba dva najednou na obraze. Tak to si z dětství pamatuji. A pak ještě, že jednou jsme byli spolu sami doma, maminka byla pryč, a otec nerad vařil, taky to neuměl, a když maminka nebyla právě doma, radši chodil po hospodách. Já jsem se naučil, než jsem šel do školy, trochu číst, uměl jsem číst tiskací písma. Kousek od domu, kde jsme bydleli, je restaurace, které se říká U Prašivky, vždycky se jí tak říkalo, ačkoliv za socialismu se jmenovala, nevím proč, restaurace Šumavan. U Prašivky se tam říká proto, že kdysi patřila nějakému člověku jménem Prašivka. A tam dávali obědy, vařilo se tam, takže jsme tam s otcem vyrazili najíst se. Před vchodem měli, jak to bývá, takový ten stojan, vypadá jako štafle, na kterém bylo křídou napsáno, co je k jídlu. Uváděl to nápis „Dnes jsme vám připravili“ a vedle byl namalovaný kuchař, usmívající se v charakteristické bílé čepici, v ruce vařečku,

a já jsem to celé četl jako: Dnes jsme vám připravili kuchaře. A otec se strašně smál.

Tatínek byl fajn, jenomže komponoval doma, a to jsme ho nesměli rušit, byl v pracovně, tam měl křídlo, a neměl tam telefon, ten byl na chodbě, a maminka přesně věděla, pro koho je otec doma a pro koho ne.

Ještě vzpomínám, že když otec komponoval, tak hodně kouřil. Jinak nebyl nějak silný kuřák, na rozdíl od maminky. Ta kouřila celý život a kouřila Lípy.

Kouřit Lípy, znamená kouřit zdravěji a líp, býval takový slogan, pokud si vzpomínám.

Otec, když komponoval, tak kouření potřeboval, při práci kouřil hodně. Buď viržinka nebo doutníky. Vzpomínám, jak jsem jednou něco provedl, už ani nevím co, a maminka se rozzlobila, dala mi rákosku a řekla: „Jdi za tátou a řekni, že tě posílám, aby ti nařezal.“ Tak jsem zaklepal na dveře, otec řekl: „Dál.“ Já jsem vešel a vidím, že on tam sedí za tím křídlem, na desce, na které normálně jsou noty, měl naskládané nějaké partitury a něco si psal. Dýmu tam bylo, že se ztrácel v takové mlze a on se tak podíval přes ty noty, co tam měl, vážně skoro nebyl vidět a povídá: „Co chceš?“ A já: „No maminka mě posílá, že mi máš nařezat!“ a dal jsem mu tu rákosku. A on řekl „Ale milerád.“ Vstal od toho piana a říkal: „Nastav ruku.“ Asi třikrát mě přetáhl, a pak mi tu rákosku dal a řekl: „Tak a už běž, já musím pracovat.“

A chtěl tatínek, abys dělal muziku?

Ne, nechtěl, on rychle vycítil, že k tomu asi nemám vlohy. Byl to muzikant, tak to nejspíš lehce poznal. Já si vzpomínám na takovou příhodu s tatínkem a mým hraním. Maminka zdělila po prarodičích dům u Pardubic, na vsi, tam jsme občas jezdili. Otec moc nejezdíval, nějak ho to tam netáhl, ale my jsme tam jezdili. Jednou s námi tatínek právě jel, a já jsem tam našel na půdě housle, které tam zůstaly po mamčině dědečkovi, čili mém pradědečkovi. Já ho nepamatuji, ale

prý hrával na tancovačkách po celém okolí, dokonce zajížděl až do Chrudimi, což je z té vesnice, kde bylo naše stavení, asi třicet kilometrů. No a já jsem vzal ty housle a smyčec, a mydlil jsem přes struny a už nevím, jestli otec, nebo matka, jeden z nich, mě žádal, abych toho nechal, že se to nedá poslouchat. Já se na to netvářil, a tatínek řekl, že když chci hrát, tak abych šel do lesa. A já jsem říkal: „No, ale tam mě nikdo neuslyší.“ A on povídá: „No, vždyť právě to není žádoucí, aby tě někdo poslouchal.“

A pak ještě druhá historka: bydleli jsme na Letné, ve velké jídelně se topilo uhlím, všude jinde byl plyn, ale v téhle místnosti z nějakých technických důvodů byla obyčejná kamna, ve kterých se muselo zatápět. A otec vždycky štípal sekáčkem dříví na zátop. A já jsem cvičil na piano nějaké etudy a vzal jsem strašně falešný tón a on se tak lekl, že se sekl do prstu, málem si ho usekl. Od té doby požadoval, že když on je doma, že hrát nesmím. On se hrozně lekl, prostě nějak to s ním trhlo ...

Když to byl muzikant, kdo ví, co jsi tam vlastně provedl na chudince klávesnici...

Byl to takový strašně kakofonický výkřik toho ubohého klavíru...

Pamatuji se, když tatínek umřel, to se člověku vryje do paměti, on umřel 20. ledna 1964, což bylo pondělí, a v sobotu předtím byl nějaký koncert, premiéra jeho skladeb. A otec tehdy říkal, že se necítí dobře, že na tu premiéru nepůjde, že si půjde lehnout, tak tam šla maminka, babička a já. Namísto autora jako reprezentanti rodiny. Bylo to ve Valdštejnském paláci, v jízdárně, myslím. No, a jak jsem říkal, to bylo v sobotu, v neděli se otec cítil líp, a v pondělí toho dvacátého ráno odešel, že půjde na Barrandov. Zastavil se v hotelu Belvedere, tam rád chodíval na jídlo, a v šatně se zhroutil, odvezli ho na Bulovku a večer zemřel. Mozková mrtvice.

Někdy v padesátých letech otci nabídl, aby jel do Číny učit na konzervatoř. A u nás ve zdravotním středisku byl tehdy nějaký pan doktor Mandl, což už byl starý lékař, zřejmě

přesluhoval, já si ho moc nepamatuji, byl původně vojenským lékařem u rakousko-uherského námořnictva. Tatínka prohlédl a řekl: „No, pane Rychlík, víte, do Číny se vyžaduje několik očkování a při tom jsou vysoké horečky, s vaším srdcem a s vaším oběhem a cévním systémem, já to nemůžu v žádném případě doporučit.“ Tak se zjistilo, že tatínek je nemocný...

Co maminka?

Maminka byla původně herečka, už jsem řekl, že vystudovala hereckou konzervatoř. Hrála po válce jistý čas v obnoveném Osvobozeném divadle Voskovce a Wericha, když Voskovec po únoru 1948 odjel a divadlo zaniklo, tak vystřídala několik scén, naposledy v Karlových Varech. Když jsem se narodil, přestala hrát a pak už se k tomu nevrátila. Věnovala se překladatelství z angličtiny a ze španělštiny, oba tyto jazyky ovládala velmi dobře. Byla vůbec velmi nadaná na jazyky, ovládala také dobře němčinu a ruštinu a učila se také arabsky. Byla od skončení své herecké kariéry celý zbytek svého života překladatelkou na volné noze. Překládala i krásnou literaturu.

Zdědil jsi po mamince herecké nadání?

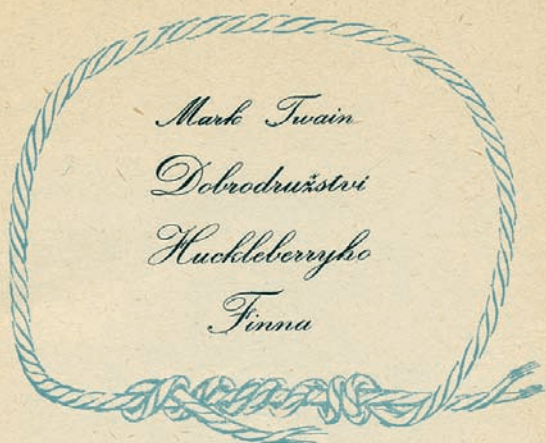
Zdědil jsem každopádně lásku k divadlu. Oba moji rodiče se pohybovali v uměleckých a také hereckých kruzích, chodila k nám řada lidí, kteří byli svým způsobem známí. Kromě toho moje sestřenice Magdaléna Rychlíková-Šperglová byla rovněž herečkou. Působila léta v Černém divadle. Já jsem od svých patnácti let navštěvoval dramatické oddělení při Lidové škole umění v Praze 7, které vedla Jiřina Stránská. To byla kdysi slavná herečka, hrála v Divadle D, které provozoval Emil František Burian. Koncem šedesátých let si otevřela svou hereckou školu. Chodila tam se mnou celá řada lidí, ze kterých se pak stali známí herci: Tatána Medvecká, Jan Hartl, Jan Hrušínský. S jeho otcem Rudolfem Hrušínským byl ostatně velký kamarád můj otec. Také tam chodila Jaroslava Odvárková, dnes Šiktancová, divadelní režisérka. Jarka jako studentka režie na DAMU podepsala Chartu 77 a za to ji vyhodili, takže se

S maminkou při oslavě prvních narozenin, 1955

Se sestřenicí Magdalenou Rychlíkovou, 1956

Mark Twain
Dobrodružství
Huckleberryho
Finna

Svému věrnému kmotrovi

p. Janu Rychlíkovi (soudravec)

v Praze - Holešovicích
(vlastně na Letné)

mému

Praha

kmotr (K. L. *)

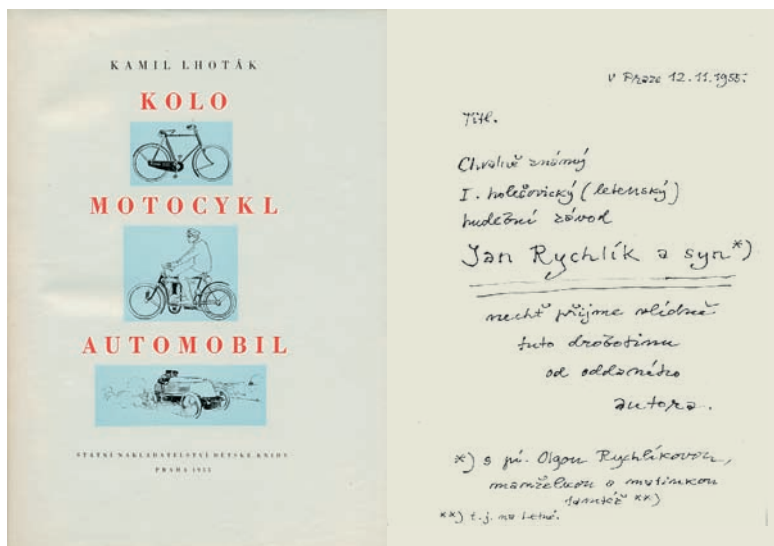
Státní nakladatelství dětské knihy

18. 6. 1955

*) podpis platí též za

Kamila Lhotáka.

Titulní list knihy s věnováním od kmotra, ilustrátora a malíře Kamila Lhotáka

Titulní list knihy s věnováním k prvním narozeninám od kmotra Kamila Lhotáka

Titulní list knihy s věnováním k prvním narozeninám od „strýčka“ Františka Hrubína

S tatínkem, 1957

Třetí narozeniny, 1957

S maminkou, 1958

Špindlerův Mlýn, 1966

1958

1962

„Nuže, s odstupem let si myslím, že otec byl zřejmě jediný, kdo okamžitě pochopil, že v oblasti hudby se uplatním jedině jako konzument, a nebál se to říci veřejně. Rovněž mé pozdější cvičení etud na klavír otce nijak nenadchlo a dal najevo, že by bylo nejlépe kdybych cvičil až nebude doma.“ Jan Rychlík, *Vzpomínky na mého otce*, in: Revolver revue 15, 1999, č. 39, s. 62.

mohla k divadlu vrátit až po listopadu. S Jarkou Odvárkovou-Šiktancovou jsem chodil také na gymnázium, podobně jako se scénáristkou Halinou Pawlovskou, rozenou Kločůrkovou. Mimochodem, v jejím filmu „Díky za každé nové ráno“, který je vlastně jejím autobiografickým filmem, vystupuje jako jedna z postav i Jarka Odvárková-Šiktancová a někteří další lidé z naší gymnaziální třídy. Já jsem v rámci dramatické školy paní Stránské hrál v některých hrách, které toto její školní divadlo připravilo, ale profesionálně jsem se nikdy herectví věnovat nechtěl.

Zlobil jsi jako dítě?

Zlobil, byl jsem spíše živější dítě, dalo by se říci. Ale u nás doma... my, kdybychom žili v současnosti a v Norsku, jak tam mají ten úřad, který tolik hájí práva dětí, nevím, jak se nazývá, tak ten úřad by oba moje rodiče, ale hlavně maminku, asi nechal zavřít. Protože u nás se nějaké moderní, demokratické výchovné metody neuplatňovaly. Já jsem zlobil, maminka pro pár facek nešla nikdy daleko. U mého bratra Ondřeje, který je mladší o sedm let, už tolik ne: to už byla přece jenom starší a neměla tolik síly v ruce, ale já vždycky, když jsem něco provedl, tak jsem dostal vejprask nebo alespoň pohlavek, ani jsem nevěděl, odkud přiletěl. Maminka také nikdy za mě nechodila orodovat do školy. Říkala, že co jsem si navařil, to ať si také sním.

Vzpomínám, to mi bylo asi osm, bylo léto a u nás před domem asfaltovali chodník. A já jsem šel přes ten tér, který ještě nebyl uschlý a dehet se mi samozřejmě nalepil na boty, respektive na sandály, které jsem měl, a v tom jsem přišel domů. Já jsem se to snažil nějak oškrábat, ale nešlo to. S tím jsem vešel v předsíni na koberec. Už se to nikdy nepodařilo úplně vyčistit. Když jsme se odtamtud v roce 2007 stěhovali, tak jsem ten koberec vyhodil, a pořád na něm byla vidět, přes veškeré čištění a uplynulá léta, ta asfaltová šlápota. To se maminka moc zlobila, a protože neměla v první chvíli nic jiného po ruce, tak mě seřezala šňůrou od žehličky.

To jsem si taky odbyl. Od táty. Rozzuřil jsem ho a taky byla při ruce jenom ta šňůra.

Myslím, že nás rodiče měli hodně rádi, ale tehdy se to vnímalo jinak. Prostě maminka dostala vztek, viděla koberec na vždycky zničený... No, znáš to taky. A myslím, že nás to nijak nepoškodilo.

Ještě si pamatuji, jak jsme jednou byli na horách v hotelu Černý na Černé hoře. To bylo o Velikonocích. Už končila zima. Já jsem si tam pojížděl na lyžích, a našel jsem bazén. Byl na něm led, zasněžený. Říkal jsem si, že musím vyzkoušet, jak je ten led silný. Tak jsem vlezl na lyžích do toho bazénu a samozřejmě jsem se probořil. Naštěstí tam nebylo moc hluboko, ale v těch lyžích nešlo vylézt. Já jsem musel sáhnout do vody a odepnout si je, to ještě bylo vázání kandahár, o kterém jsme před chvílí mluvili. A pak, jak jsem byl, tak jsem šel do toho hotelu do pokoje. Kapala ze mě z celého špinavá ledová voda. Tak tehdy jsem také dostal velký výprask, pak maminka musela sehnat nějakého tamního pana údržbáře, který jakýmsi hákem lyže vytáhnul. Vzpomněl jsem si na to, je to asi tři roky, byli jsme ve stejném hotelu s manželkou, a ten bazén tam pořád ještě je.

Jsi milovníkem lokomotiv, nádraží a železnice vůbec. Jak jsi k tomu přišel?

Nevím, opravdu nevím, kde mě to potkalo. Možná, že to způsobil můj kmotr malíř Kamil Lhoták... kreslil všelijakou romantickou techniku, kromě jiného vláčky. A Lhoták věnoval mému otci knihu od Pavla Naumana Pohádky o mašinkách, kterou ilustroval. Mám ji pořád doma, i s tím věnováním. Dlouho jsem nevěděl, kdo to ten Nauman byl, až v devadesátých letech po převratu vyšla ta knížka v reedici a je v ní úvod od jeho syna. Tam jsem se dozvěděl, že Pavel Nauman už dávno nežije. Vlastně to nebyl profesionální spisovatel, ale úředník na státní památkové správě, i když napsal několik knih – dnes zcela zapomenutých – a příležitostně psal do Lidových novin o památkách. Syn Pavla Naumana napsal, že když měl

jako šestiletý kluk spálu, byl u nich na návštěvě bratr Pavla Naumana Břetislav Štorm, a ten ty pohádky původně vymyslel a vyprávěl mu je. No, a Pavel Nauman je sepsal. Poprvé vyšly ještě za války. A nejspíš od těch ilustrací u mě začala láska k železnici.

My jsme jako rodina tehdy vlakem moc nejezdili. Měli jsme auto, což tehdy ještě zdaleka nebylo běžné, a otec kromě toho jezdil na motorce. Když jsme někam jeli, tak to bylo, jako když jedeme s policejním doprovodem. Napřed jel otec na motorce a za ním maminka řídila automobil.

Když jsme jeli někam vlakem, tak to pro mě byla událost. Měl jsem jako malý kluk paní na hlídání, paní Bendovou, ta se mnou někdy jela vlakem z Bubenče do Dejvic. Ale i otec se mnou takhle několikrát jel, dělali jsme si takové výlety na jednu stanici. To ještě tahaly parní lokomotivy, když jsme jeli večer, létaly jiskry.

A pak si pamatuji, jak jsme jednou jeli s otcem do Bechyně. On tam jezdil rád. Maminka ne, ta neměla jižní Čechy ráda, říkala, že jsou smutné, ale otcí se tam líbilo. A v Bechyni byl dům svazu skladatelů, tam otec jezdil a komponoval tam. Jednou jsme spolu byli v Bechyni a on mě vzal na Bechyňku, na Křižíkovu elektrifikovanou trať, první nejenom u nás, ale v celém Rakousko-Uhersku. Dodnes si pamatuji, že jsme jeli starým Křižíkovým vozem. Ten vůz tam ještě někde stojí, občas s ním vyjíždějí na nostalgické jízdy. Tehdy jezdil úplně normálně, vypadal jako tramvaj.

A potom mě ovlivnila ještě jedna knížka, od Josefa Honse, Kniha o dopravě se, myslím, jmenovala... vlastně ne, Zelená nasedat!

Zelená nasedat, a na obalu byl peron, semafor... Ne, jenom semafor a svítila na něm zelená, mám dojem...

Víš, že to už ani nevím... Byla to knížka o dětech, ale vlastně o železnici. Z ní mi doma četli. A potom, asi tak v roce devatenáct set šedesát dva nebo šedesát tři, jsem měl opakovaně zánět středního ucha, musel jsem být pořád doma, a objevil jsem jízdní řád a začal jsem si v něm číst a naučil se v něm hledat.

A pak jsem začal všelijak kombinovat, kam a kterým vlakem bych dojel, a jakým vlakem a kudy se vrátil. Tam někde je asi počátek mého zájmu o železnici. A náklonnosti k ní.

To znám... Číst si v jízdních řádech je neskonalé dobrodružství. A nejenom proto, že si v nich tehdy kluk mohl představit, kam všude dojede, a snít o tom, jak to tam, kam se vydá, vypadá... Jako detektivka bylo i vyznat se v těch všelijakých značkách. Kam a kterým vlakem dojedeš jenom v neděli, nebo dokonce zrovna ve středu, člověk nevěděl, proč právě ve středu, co se v tom místě v tom čase odehrává. Kterými stanicemi vlak pouze projíždí. A kde na něj jiný vlak, spoj, čeká, a kde nečeká. Dneska je to už nuda, ťukneš na internet a ono to myslí za tebe. Ty máš velkou sbírku jízdních řádů. Cítíš z nich dobrodružství?

Určitě, ale to není jediný důvod, proč jsem je začal sbírat. Člověk něco sbírat musí a chtěl bych mít něčeho ucelenou řadu, ale hlavně je to zajímavý dokument doby. Jak se měnily přepravní tahy, jaká byla dostupnost různých míst v různých dobách. Kam bylo možné se dostat, kam ne. Uvědomme si, že až do šedesátých let bylo auto luxus, to mělo málo lidí. A veřejná doprava byl základní a pro většinu lidí jediný způsob, jak se přemístit z místa A do místa B. Intenzita dopravy, hustota sítě, množství souprav na linkách, to všechno nám řekne, odkud kam lidé jezdili, pak se dohledá, proč tam jezdili, a nejednou získáš celkový obraz života v určitém místě. A východiskem je právě ten jízdní řád. A v tom najednou nalezneš, že od jisté doby se počet vlaků snižuje, zeptáš se: proč, a zase máš počátek cesty, jak se něco dozvědět o určitém regionu, prostoru. Já jsem tuto svou zálibu v jízdních řádech použil i pro některé své práce z oboru hospodářství a také z problematiky sociálních dějin.

Která mašinka se ti nejvíc líbí?

Všechny lokomotivy jsou krásné, ale parní... to je nádhera. Tak třeba Šlechtična, nomen omen, řekl bych. Nebo Albatros... to jsou krásné stroje práce. Mikádo, to jezdilo ještě před

válkou. To je div techniky a když je to vypulírované... Ale i moderní elektrické stroje, třeba takový Pershing, to je taky hezká mašina. Mně se hodně líbily různé motoráky...

Třeba Hurvínek?

Hurvínek, čili motorový vůz M 131, to je romantika mládí, kdo v něm z naší generace nejel, chybí mu krásná vzpomínka. Ale taková M 262... Já ještě pamatuji výrobky maďarské továrny Ganz-MÁVAG, to byla maďarská pýcha. Vindobona. Hungaria. Té se říkalo čabajkový expres, to byly krásné stroje. Motorové soupravy firmy Ganz dodnes jezdí na Ukrajině, ovšem už jen jako osobní vlaky na krátkých tratích. Můžeme je vidět třeba na Podkarpatské Rusi.

Současné vlaky, to je ale něco úplně jiného. Když jimi jedu, tak už to necítím nijak romanticky, jako bych nasedl do letadla...

Dneska se málo dá na romantiku, spíš se soustřeďujeme na pohodlí a rychlost. Jen vzpomeň na časy klasického Posázavského Pacifiku. Jezdával jsem za jedním kamarádem do Mníšku pod Brdy, ještě tam jezdily staré vozy, tzv. rybáky, dřevěné.

Když dnes zatoužím po romantice, najdu si nějakou tu nostalgickou historickou jízdu a jdu a sednu si do toho starého vagónu. To je historie, to je vzácnost. Zachovalo se hodně historických lokomotiv, ale nezachovaly se kupodivu vagony. Ty dvounápravové, co jezdily na Pacifiku, říkalo se jim „rybáky“, ty ještě jakž takž, ale jinak moc ne. Když si člověk sedne na tu dřevěnou lavici, říká si, jak je to nepohodlné, jak tím někdo mohl takhle někam cestovat. Ale oni v takovém vagonu nejezdili žádné kousky, jeli z Prahy do Pardubic, nebo třeba Praha – Brno – Bratislava...

Okno se otvíralo řemenem odspodu... Před časem jsem jel právě nějakou tu historickou jízdu Posázavským Pacifikem a do kupé si přisedla parta mladých lidí a neuměli si otevřít okno. Tak jsem je to naučil a měl jsem chvíli pocit zadostiučinění, když jsem je před tím viděl řídit s mobily... Když jsem to

okno pěkně zaaretoval kovovým kolíčkem, nepřipadal jsem si před těmi mladými holkami jako dědek k ničemu. Jezdíš pořád vlakem?

Pořád jezdím vlakem, když můžu a když je to snesitelné. Já při svém povolání poměrně často cestuji na různé konference anebo na přednášky na jiných univerzitách. Když to jde, jedu raději vlakem, než autem, protože ve vlaku nemusím řídit. Kromě toho jsem členem Klubu železničních cestovatelů (KŽC), který vznikl v roce 1985. To je klub železničních nadšenců. Cestujeme vlakem po vlastech českých a po Slovensku a kombinujeme to s turistikou. O prázdninách se vydáváme i na železniční cesty po Evropě.

Člověk se cítí ve vlaku svobodněji. Proč myslíš, že pořád je ještě dost lidí, kteří, když mohou, projedou se vlakem? Ne, že by museli... mám takovou partu kamarádů z mládí, pořád ještě jezdíme občas někam po vlastech českých se povyrazit, a jezdíme zásadně vlakem. Baví nás to. Tá cesta vlakem pro nás není jenom prostředkem dostat se někam, kam chceme. Jízda jím je součástí celého toho obřadu výletu, čundru. Vlak má pro nás nějakou specifiku, nějaký půvab, romantiku, není jenom dopravním prostředkem.

To je zajímavá otázka, je to skutečně tak, ale nevím, proč tomu tak je. Možná, že cesta vlakem, především dřív, byla takovým zvláštním druhem sociability. Cestovalo se na dlouhé vzdálenosti, dlouho to trvalo, tak se lidé seznamovali. Pohovořili spolu a vyměňovali si jídlo, protože každý něco měl. Když člověk jede autem, tak tam ta sociabilita není, protože je člověk sám, nebo s jedním člověkem, a když člověk jede autobusem, tam je zase přikovaný k sedadlu...

Totéž letadlo...

Jistě, ale teď jsi mě trochu zaskočil, vážně nevím, proč je ten vztah k jízdě vlakem u některých lidí tolik zvláštní. Možná je to tak, jak jsme říkali. Anebo je to jednoduše jenom určitá tradi-

ce, vlak je přece jenom nejstarší moderní dopravní prostředek. Skutečně dlouho neměl žádnou alternativu, v devatenáctém století není žádná jiná možnost, je jenom železniční doprava, a tak je třeba některými lidmi vnímán jako něco tradičního, možná ani ne vědomě vnímán, mají to v sobě někde ukotvené.

Když jedu vlakem, ztotožňuji se s ním do jisté míry i fyzicky. Drncá to se mnou, hledám společný rytmus...

Možná je to také v tom, že když se koukáš z vlaku, tak příroda není tak uříznutá, jako z auta, nebo z autobusu. Z vlaku je víc vidět a člověk cítí, že železniční trať nějak souzní s přírodou, protože se musí stavět specifickým způsobem: železnice nemůže vést nahoru dolů jako silnice, musí stoupat stejnoměrně. Ale já si myslím, že možná je to hlavně skutečně tradiční záležitost, romantika a dobrodružství minulosti v nás.

Proč si lidé pojmenovávali lokomotivy všelijakými přezdívkami?

Původně lokomotivy měly vlastní jména. Nosily ho po stranách kotle. Vůbec ta první u nás se jmenovala Moravia. Ale potom začaly přibývat, jmen se už nedostávalo, špatně se pamatovala, tak byly lokomotivy očíslovány. Ale zároveň k nim lidé cítili do jisté míry nějaký vztah, ta čísla se jim zdála být studená. Když takový strojvedoucí je v mašině, nebere ji jenom jako pouhý mechanický konstrukt. A tak si lidová tvořivost dle nějakých vnějších znaků začala lokomotivy pojmenovávat. Bardotka, Zamračená, Sergej, Bejček, Všudybylka, Rosnička, to je taková maličká elektrická lokomotiva, sloužící většinou pro posun... To je zajímavý problém, možná by se tímhle fenoménem mohli zabývat folkloristé.

Jak ses seznámil se svou paní, je přece také etnografka? Společné zájmy?

Poznal jsem ji při studentské výměně posluchačů etnografie z Prahy, Bratislavy a z Poznaně. Ona studovala etnografii v Bratislavě. A tam zavedli takovou praxi každoročních výměn s univerzitou Adama Mickiewicze v Poznani, a později k tomu přibrali i naši katedru z Prahy. My jsme byli v Polsku dvakrát: v roce sedmdesát šest a sedmdesát sedm. Při těchto výměnách jsme se poznali. Vlastně studentská láska, která vydržela...

Když odhlédnu od toho, že v Polsku jsi našel svůj celoživotní vztah, tak Polsko v té době byla vůbec zajímavá země...

Byl tam rozhodně poněkud volnější režim, Edward Gierrek, tehdejší polský vůdce, byl přece jenom liberálnější, než u nás Gustáv Husák a ostatní českoslovenští normalizátoři. My, když jsme tam přijeli, tak jsme měli oči navrch hlavy, to bylo jako v jiném světě. Literatura, o které jsme doma jenom slyšeli, byla tam dostupná. Mnohé sice vycházelo stejně jako u nás v samizdatu, ale i ten byl dostupnější a jeho šíření a čtení nebylo tak dramaticky sledováno a sankcionováno jako u nás. Na univerzitě se samizdatové knihy a časopisy kolportovaly svobodně. Poláci také mohli v mnohem větší míře cestovat na Západ.

Vzpomínám, že Polsko tehdy pro nás bylo opravdu jiný svět. Svobodnější, otevřenější.

To nepochybně. Je ale třeba také vidět proč. Poláci se honosí svými tradicemi bojů za svobodu, povstáními proti ruské, rakouské i pruské nadvládě po rozdělení Polska koncem 18. století, velkým odkazem odboje za druhé světové války. To jistě mělo vliv i na odpor proti režimu v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století. Já ale jako hlavní hnací sílu protirežimních akcí vnímám tehdejší špatnou hospodářskou situaci, která přivedla do řad protirežimní opozice statisíce obyčejných polských dělníků a malých soukromých rolníků – v Polsku totiž jak známo zůstalo zemědělství převážně soukromé. Tak širokou sociální základnou se opozice v Československu nemohla pochlubit, protože u nás byla tehdy hospodářská situace poměrně dobrá. Dělníci jako celek sice normalizační režim nemilovali, ale ani proti němu aktivně nevystupovali. Družstevní rolníci byli k režimu úplně loajální – jakkoliv je to s ohledem na postoje rolnictva v padesátých letech trochu paradoxní. V Polsku se naproti tomu opakovaně vyskytovaly stávky a nepokoje. U tamních dělníků byl především odpor proti zvyšování cen a nedostatku spotřebního zboží včetně některých potravin. Rolníci zase protestovali proti nízkým výkupním cenám. Opozice z řad inteligence, především humanitní, dokázala tuto nespokojenost vhodně využít. Všechno to vyvrcholilo vlnou stávek v létě 1980, ustavením Nezávislého odborového svazu „Solidarita“.

Byl jsi tehdy v Polsku?

Byl. Poprvé v létě 1980, zrovna když začaly stávky. Potom ještě celkem třikrát během roku 1981. Na podzim 1980 československé úřady silně omezily cestování Poláků do Československa i cestování československých občanů do Polska – cesty byly vázány na prodej měny druhého státu a ta se prodávala jen jednou za devadesát dní, což v praxi znamenalo, že bylo možné legálně vycestovat do Polska jen jednou za tři měsíce.

Omezení bylo zřejmě provedeno na pokyn z Moskvy, protože obdobná opatření byla tehdy zavedena, pokud vím, i v jiných tzv. socialistických státech a např. turistický cestovní styk mezi NDR a Polskem byl jednostranným opatřením východoněmeckých úřadů zcela zastaven. Československá pasová kontrola kromě toho evidovala naše občany cestující do Polska a zkoumala, co tam dělají. Já jsem tehdy studoval v Bulharsku a tak jsem jel do Polska oklikou. Tehdy existovalo mezinárodní železniční spojení expresem „Karpaty“, který jezdil po trase Sofia – Bukurešť – Černovice – Lvov – Przemyśl – Varšava, tedy přes Rumunsko a dnešní Ukrajinu, která ovšem tehdy patřila k Sovětskému svazu. Byl to dálkový vlak starého stylu – byl složený jen z lůžkových vozů, u kterých se na sovětských hranicích měnily podvozky na širší rozchod kolejnic. Ten vlak oficiálně sovětským územím pouze projížděl z Rumunska do Polska a podle jízdního řádu nikde nezastavoval. Nadto sovětským územím projížděl v noci. Byl plný polských pašeráků, kteří vezli různé západní zboží, nakoupené v Turecku. S jedním z pašeráků jsem se dal do řeči: vysvětlil mně, že to zboží prodají ve Lvově a nakoupí za utržené peníze zlaté předměty, které pak přivezou do Polska – jedna taková pašerácká cesta jim prý vynesete víc, než činí průměrný dělnický plat za tři měsíce. Ptal jsem se, jak se chce dostat do Lvova, když tam vlak nezastavuje. Jen se pousmál a záhadně řekl: „To uvidíš!“ A také jsem viděl – či spíše cítil. Nad ránem, už svítalo, totiž vlak náhle zastavil tak prudce, že jsem se probudil. Pochopil jsem, že někdo zatáhl za záchrannou brzdu. Podíval jsem se z okna a zjistil jsem, že jsme na okraji jakéhosi velkého města – byl to Lvov. Viděl jsem, jak několik skupin pašeráků s taškami a ruksaky vyskočilo z vlaku a jiní zase rychle nastoupili. Po chvíli se strojvůdci s vlakvedoucím podařilo odblokovat zablokovaná kola a jeli jsme dál. Průvodčí lůžkového vozu, Polák, mně pak vysvětlil, že tu pašeráci vystupují běžně a všeobecně se o tom ví. Většinou vlak nezastavují pomocí záchranné brzdy – prostě dají strojvůdci sto rublů a on jim zastaví sám.

Tu cestu z Bulharska do Polska přes Rumunsko a SSSR jsem potom využil ještě jednou brzy na jaře 1984. Československé úřady hranici s Polskem totiž krátce před vyhlášením

výjimečného stavu v Polsku (13. prosince 1981) pro běžný styk uzavřely a nechaly ji uzavřenou i po zrušení výjimečného stavu (22. července 1983) – částečné uvolnění z československé strany nastalo až v létě 1984. Tehdy už pašeráci na sovětském území vystupovat nemohli: hned na rumunsko-sovětských hranicích nastoupili do každého vagonu dva sověští vojáci, kteří vlak doprovázeli až na sovětsko-polskou hranici.

Ale zpět k mým pobytům v Polsku v roce 1981: ta atmosféra mně silně připomínala rok 1968, jak jsem si ho pamatoval. Hospodářská situace sice byla špatná, protože vlna stávek ji ještě zhoršila, obchody byly prázdné, na mnoho potravin musel být zaveden přidělový systém, ale politické uvolnění bylo znát na každém kroku. Cenzura sice nebyla úplně zrušena, ale byla celkem liberální, takže v novinách vycházely články i o různých citlivých tématech. Lidé debatovali na ulicích. Navštívil jsem Univerzitu Adama Mickiewicze v Poznani, kterou jsem znal ze svého pobytu v roce 1976 a 1977. Byla tam zrovna studentská stávka za obnovení akademických svobod a reformu studia, plus některé sociální požadavky studentů. Shodou okolností, můj bratr, který tehdy studoval veterinární medicínu v Brně, byl v té době také v Polsku a zapojil se do studentského protestu na univerzitě v Lodži.

Byly to dny plné euforie a radosti, rád na tu dobu vzpomínám. Poznaň žila vzpomínkou na dělníky zastřelené při stávce a následných pouličních nepokojích v létě 1956. Místní organizace „Solidarity“ se rozhodla postavit jim pomník v podobě stylizovaného kříže, na který byla uspořádána veřejná sbírka. Ten kříž tam skutečně tehdy vztyčili: přetrval pozdější výjimečný stav a stojí tam dodnes. Samozřejmě, na pořadu dne byla otázka, jak se k vývoji v Polsku postaví Sovětský svaz a zda vojensky zasáhne. Já jsem říkal svým přátelům, že se obávám, že to v Polsku dopadne jako v Maďarsku v roce 1956 a u nás v roce 1968, tedy že přijedou sovětské tanky. Moji polští přátelé ale většinou oponovali, tvrdili, že Sovětský svaz tentokrát nezasáhne. Argumentovali tím, že by to znamenalo masakr, protože Poláci by se postavili na odpor, což v Moskvě dobře vědí. Musím uznat, že měli pravdu a já jsem se tehdy mýlil.

V prosinci 1981 generál Jaruzelski nakonec situaci vyřešil sám: vyhlásil v zemi výjimečný stav. Ale když byl výjimečný stav zrušen, tak to na rozdíl od Československa neznamenal návrat k nějakému neostalinismu. Polsko zůstalo poměrně liberální...

Však také u našich vládců nebylo Polsko po většinu období minulého režimu nijak oblíbené. Zvláště ne v pozdější době, zejména v polovině osmdesátých let, v časech Solidarity. Četl jsem zprávy našeho velvyslanectví ve Varšavě z této doby. Odtamtud dostávalo naše vedení referáty o ideologické situaci na polských vysokých školách. V jedné takové zprávě ten pracovník ambasády konstatoval, že na polských vysokých školách se jednak nevyučuje marxismus jako předmět, což pokládal za velkou, zásadní chybu, a potom tam s údivem udával, že z celkového počtu rektorů velké procento není členy strany, o profesorech ani nemluvě. A to dokonce i na humanitních oborech. Na technice, tam už vůbec ne.

V Polsku totiž Jaruzelského stanným právem velice utrpěly stranické struktury. My ten tehdejší výjimečný stav v Polsku tenkrát vnímali a dosud vnímáme jako upevnění komunistického režimu. Ovšem ten výjimečný stav, který tehdy generál Jaruzelski vyhlásil, možná znamenal také něco jiného. Mockrát jsem nad tím přemýšlel. Jaruzelski sice byl generálním tajemníkem Polské sjednocené dělnické strany, ale veškerou výkonnou moc získala vyhlášením výjimečného stavu junta, která se jmenovala WRON, čili Wojskowa rada ocalenia narodowego, tedy česky: Vojenská rada národní spásy. Tedy moc převzali vojáci, nic nešlo jen po stranické linii. Samozřejmě, většina těch vysokých důstojníků byla členy strany, ale v podstatě se jednalo o vojenský puč a všechno se primárně řešilo po vojenské linii, nikoliv po stranické. Stranické struktury, ty se tehdy rozložily. Nebyly z hlediska provedení toho převratu použitelné. A už se nikdy nepodařilo jednotu strany obnovit, a proto taky po prohraných volbách v roce 1989 se polští komunisté sami rozpustili.

Polský vývoj byl docela odlišný než u nás. Ono také na polské komunisty bylo z pohledu Moskvy a „mezinárodního dělnické-

ho hnutí“ vůbec většinou menší spolehnutí. Mnozí byli nejdřív „polští“ a pak teprve „komunisté“. Což u nás bylo naopak.

Také proto tam všechno probíhalo jinak. Po vojenském puči to tam bylo jiné, než u nás v husákovské normalizaci. Tady se v první řadě očišťovala strana, aby byla pevná. V Polsku ne. Ano, přituhl tam režim, ale toto přituhnutí jde po státní linii, a především prostřednictvím vojenských pojítek.

V roce 1980 začaly v Polsku vznikat tak zvané horizontální struktury. To bylo ve zprávách našeho velvyslanectví, o kterých jsem mluvil, velice často kritizované. Znamenalo to, že se stranické organizace propojovaly horizontálně, nikoliv vertikálně. Což ten náš komentátor, který posílal z Varšavy hodnocení tamější situace...

Kdo to vlastně byl?

...většinou u toho je zcela nečitelný podpis, těžko se dešifruje, kdo ta hlášení konkrétně podával. Kdyby to chtěl někdo vyluštit, najde tyto zprávy na ministerstvu zahraničních věcí. Ale důležité bylo, že se v nich říkalo, jak je ono horizontální propojení nebezpečné. Že je v zásadním rozporu s principy demokratického centralismu. Což tedy byla naprostá pravda, zaplať Pán Bůh za to, že tam přestala tato základní poučka řízení tehdejšího režimu platit. Že už okresnímu tajemníkovi nenařídil něco vojvodský tajemník, ale že se ti okresní tajemníci propojili spolu a řešili věci ze svých pozic a pohledů. Oni začali uzavírat jakási taková místní sdružení, čili začaly mizet mocenské stranické vazby a začalo se jednat z jiných pozic.

A ještě k tomu, jak jsi říkal, že polský komunista byl něco jiného než československý komunista. Je opravdu velký rozdíl mezi polskými komunisty a našimi komunisty, ten rozdíl se táhne celou historií tohoto hnutí. Polští komunisté před válkou nepředstavovali žádnou sílu. Nejde o to, že byli v ilegality, to byli komunisté v Maďarsku také, a v Bulharsku také, ale ti polští byli slabí, protože byli vnímáni jako expozitura Moskvy a sovětská, potažmo ruská, pátá kolona, v tom byl jejich problém. Oni 30. července 1920, v době sovětsko-polské

války, utvořili z příkazu Moskvy v Białystoku, na území kontrolovaném Rudou armádou, „Prozatímní polský revoluční výbor“ jako zárodek budoucí vlády „Polské sovětské socialistické republiky“. To byl také důvod, proč byli v meziválečném období zakázáni. A prostý Polák je vnímal jednoznačně – i když jsou to lidé, kteří mluví polsky, tak jsou to vlastně zrádci, pátá kolona. To byl obrovský handicap polských komunistů. V očích národa se pokusili zradit svou vlast ve prospěch Moskvy. Tak je tam vnímali obyčejní lidé. Ten problém byl, myslím, neřešitelný. Byl možná dokonce větší než v Maďarsku. Protože Maďarská Republika rad se snažila udržet nebo obnovit integritu Uher. Byť Horthyho „bílý režim“ s komunisty za jejich pokus ustavit v Maďarsku sovětskou republiku velice tvrdě zúčtoval, neupíral jim, že jsou to Maďaři a že z hlediska národních zájmů jednali jako Maďaři. Onu snahu o udržení integrity Uher jim i horthyovci počítali jako plus.

Když mluvíš o polských a maďarských komunistech a jejich postavení v jejich zemích, vyvolává to pocit, že naši komunisté byli ve středoevropském prostoru svým postavením ve státě do jisté míry unikát. Ostatně i svou politickou silou a podporou lidí.

Určitě.

Kde to má kořeny, jak to můžeš jako historik i jako člověk zhodnotit?

Já myslím, že je to tím, že u nás do komunistické strany přešla v roce 1921 většina členské základny sociální demokracie. To byla tehdy masová strana. Mimochodem v Moskvě to neviděli moc rádi, říkali, že je to šmeralismus. Bohumír Šmeral, zakladatel československé komunistické strany, do ní coby někdejší sociálně demokratický poslanec většinu sociálních demokratů převedl. V ostatních středoevropských zemích jednak nebyly sociální demokracie tak silné, a jednak bolševická frakce v nich byla většinou mizivá, a nedokázala za sebou strhnout socialistickou členskou základnu. V Polsku například, když vznikla Komunistická strana Polska, přešlo

do ní z PPS, tedy z Polské socialistické strany, a ze Sociálně demokratické strany Polského království pouze řádově pár stovek, možná dokonce jenom desítek osob. Nebylo to nijak masové. Československý případ ovšem není úplně ojedinělý, k něčemu podobnému například dochází ve Francii, kde byla velmi silná komunistická strana, také v Německu, kde velká část sociálně demokratické levice, Spartakovci, v roce 1919 přešli ke komunistům. Částečně k tomu došlo i v Bulharsku, ale v ostatních zemích ne. Socialismus jako ideologie měl třeba v Rumunsku, v Jugoslávii, v Maďarsku vůbec velmi slabé postavení, nehlásily se k němu masové strany. Je to do velké míry dáno skutečností, že to byly agrární země, kde dělnictva bylo málo, čili socialismus tu neměl sociální základnu. A samozřejmě také komunismus třeba v Jugoslávii byl záležitostí několika intelektuálů na vysokých školách. Jakýchsi profesionálních revolucionářů. Chyběla mu masová podpora. Koneckonců v Rusku tomu bylo za cara také tak – bolševici byli jen malou skupinkou.

Jistě, Velká říjnová socialistická revoluce nebyla, jak nás učili, vzepjetím mas, ale převratem víceméně malé skupiny dobře organizovaných profesionálních revolucionářů...

My vůbec ruskou revoluci vnímáme nesprávně. Jak správně říká profesor Andrej Pantev ze Sofie: chápeme komunismus jako něco, co přišlo z východu. Ale komunismus byl vymyšlen v čítárně britského musea a ne v ruských stepích.

A já dodávám, že k tomu, aby člověk pochopil komunistickou teorii, nechme teď stranou, že většinou jsou to fantasmagorie, musí mít značnou míru abstraktního myšlení a určité znalosti z oblasti politické ekonomie a filozofie. Z tohoto hlediska je naivní tvrdit, že v Rusku, kde v roce 1897 gramotnost dosahovala jenom dvacet jedna procent, mohlo něco takového vzniknout, či alespoň být masově nebo většinově pochopeno. Čeští zajatci, kteří byli internováni za první světové války na Sibiři, a měli kontakt s místním obyvatelstvem, často zjistili, že v celé vesnici neumí číst a psát nikdo, ani starosta ne. Všichni, kdo potřebovali něco přečíst nebo napsat, museli chodit

za popem, když se právě vyskytoval v té vesnici a nebyl zrovna někde jinde, to se potom nečetlo a nepsalo a čekalo se na popa. Je tedy zřejmé, že negramotný mužik nemohl z Marxovy teorie pochopit naprosto nic. To je, jako kdybychom dítěti z první třídy vysvětlovali řešení kvadratických rovnic.

Jenomže my jsme byli vzdělanější. A komunisté u nás nebyli jenom malá skupinka. Mohli bychom diskutovat, co byl únor 1948, puč nepuč, ale ani tehdy nebyli ti, kteří si takový převrat přáli, nějakou bezvýznamnou partou, podporu měli poměrně značnou. Ale jak vysvětlit jinou historickou skutečnost, totiž, že v roce 1946 jsme si je zvolili, a tím jim připravili prostor pro absolutní, totální převzetí moci.

Nepochybně se na tom podepsalo víc faktorů. Jak už jsme říkali, před válkou to byla poměrně silná strana, za druhé, to je třeba přiznat, utrpěli za války velké ztráty, čili mohli vystupovat jako dobří vlastenci, a oni bojovníci byli, zásluhy v odboji je třeba jim přiznat. Jak řekl nebožtík historik 2. světové války Jaroslav Hrbek: „Nemáme tolik hrdinů, abychom si mohli dovolit po nich plivat.“

Šli ovšem bojovat teprve až od jednačtyřicátého roku, od napadení Sovětského svazu Německem. Před tím to podle příkazu Kominterny nebyla jejich válka...

Jistě, to jim v roce 1945 někteří chtěli připomenout, ale radost z vítězství tuto kritiku a připomenutí překryla. Svoji roli sehrálo samozřejmě osvobození Československa Rudou armádou. Uměli s tím mistrovsky pracovat. A komunisté měli v prvních poválečných volbách ještě jednu výhodu: před válkou byli pořád v opozici, čili nebylo možné spojovat je s žádnými aférami první republiky, kterých bylo dost. Například taková lihová aféra dlouho hýbala celým státem. A na komunistech také neulpělo nic z Mnichova. Podpisy na mnichovské dohodě nebyly podpisy jejich ideových soupeřů. A hlavně – oni sami sebe pasovali nejenom do role skutečných, neposkvrněných vlastenců, ale také do nositelů jistoty, že

Mnichov se nebude opakovat, vždyť oni jsou zárukou spojení se Sovětským svazem, naším osvoboditelem. A na to hodně lidí slyšelo, to si musíme uvědomit. A konečně: když si přečteš jejich program z roku čtyřicet šest, zjistíš, že má málo společného s původními komunistickými ideály. Je psán tak, aby se tam každý našel. Slibovalo se v něm každému všechno, doslova by se dalo použít ono staročeské úsloví o horách i s horáky. Navíc říkali: jistě, socialismus ano, ale ten náš bude jiný, takový československý.

Ono se dokonce traduje, že to tak Klement Gottwald dokonce i myslel...

To je samozřejmě zajímavá otázka, sám jsem se tím mnohokrát zabýval, vedla se o tom řada teoretických debat na různých fórech. Do jaké míry to s tou naší československou cestou mysleli vážně, a do jaké míry to byla jenom taktika, o tom diskutují historici dodnes. Já si myslím, je to můj soukromý názor, hypotéza, která se nedá dokázat, že to mysleli vážně. Ale když Andrej Ždanov, sovětský politik a ideolog, blízký Stalinovi, řekl na ustavujícím zasedání Informbyra v září roku 1947, že českoslovenští komunisté jsou zburžoaznění, když se jim dostalo ostré kritiky, že pořád jenom spoléhají na parlament a demokratické nástroje politiky, místo aby mobilizovali dělnickou třídu, tak představy o naší specifické cestě za socialismem, pokud Gottwald a spol. nějaké měli, vzaly za své. Bylo jim jasné, srozumitelně a tvrdě řečeno: tak takhle ne. A oni couvli. Stejně tak jako v mnoha dalších věcech, které možná chtěli vnímat a dělat jinak. Ještě na sjezdu rolnických komisí 29. února 1948, čili čtyři dni po komunistickém převratu, Gottwald vystoupil na Václavském náměstí, kde řekl známou větu: Kdyby k vám někdo přišel a tvrdil, že se u vás bude združstevňovat, a budou se zakládat kolchozy, tak ho vyžeňte z vesnice, protože je to provokatér, u nás nic takového dělat nebudeme. No a za čtyři měsíce přišla rezoluce Informbyra o Jugoslávii, kde byla Jugoslávie kritizována za špatnou politiku v zemědělské otázce. Mimochodem, aby nedošlo k nějaké mýlce, ne, že by se v té době v Jugoslávii nezdržstevňovalo. Naopak,

Jugoslávie byla kritizována, že je v tomto ohledu příliš radikální. Ale protože v té rezoluci zazněla věta, že v zemědělské politice nemůže a nesmí být při cestě k socialismu nějaká zvláštní linie, tak už na podzim Gottwald říká, že bez socialistické vesnice nebude socialismu. To, co prohlašoval před půl rokem, už je zapomenuto. Takových věcí bychom mohli najít... Prudké obraty zdejší politiky na pokyn z Moskvy. A někdy ani ne na pokyn, často místní komunisté konali dřív, než přišel z Kremlu příkaz nebo doporučení. Plnili předpokládané očekávání dřív, než jim bylo sděleno, odezírali ze sovětských rtů ještě dříve, než ty rty promluvíly.

Pravda je, že Josif Broz Tito československé komunisty často kritizoval, že jsou málo revoluční a nedrží se společné cesty. A pak nejdnou sám změnil směr. Hned nato se pro Moskvu i pro nás, samozřejmě coby poslušné poskoky, stal „krvavým psem“.

Jugoslávská komunistická strana byla pár let papežštější než papež. Jugoslávie se v letech čtyřicet pět až čtyřicet osm nejvíce podobala sovětskému modelu, v mnohém ho doslova kopírovala. Ještě v první fázi vzájemných nedorozumění, v letech 1948–1949, chtěl Tito předvést, že se Stalin mylí, že jugoslávští komunisté jsou komunisty dobrými. Teprve v momentě, kdy se ukázalo, že je úplně jedno, jakou politiku bude Jugoslávie provádět, protože o to přece vůbec nešlo, Stalin nemohl tolerovat Titovu prestiž a sílu osobnosti, tak pak Jugoslávci otočili, z nouze udělali ctnost a začali říkat: Ano, máte pravdu, ale my děláme skutečný socialismus samosprávy, tak jak to má být, kdežto u vás je státní kapitalismus. Ale to byla až reakce na druhou rezoluci Informbyra z roku čtyřicet devět. Původně tomu bylo naopak: třeba kurs násilného združstevňování byl v Jugoslávii po první rezoluci Informbyra ještě zesílen. Teprve na počátku padesátých let přichází obrat. V roce 1953 byla kolektivizace definitivně zastavena a v roce 1954 jsou v Jugoslávii zemědělská výrobní družstva až na výjimky rozpuštěna.

Čili střet s Jugoslávií byl pro Stalina spíše záležitostí osobní než ideovou...

Samozřejmě. Stalin byl především praktik moci, neměl nějaké teoretické vzdělání, i když se, pravda, považoval za odborníka na kde co, na jazykovědu a na zemědělství a...

...na národy...

Na národy také.

Vlastně tvůj kolega etnograf...

To snad ani není vtipné. Jeho národnostní politika byla barbarská. Direktivy, nařízení, příkazy, odsuny, přesuny.

Ale ještě k té Jugoslávii: vtip byl v tom, že Tito měl v roce 1945 dvašedesát divizí. Jugoslávie se do značné míry osvobodila sama. Jistě, nepodařilo by se jí to, kdyby nebyly další fronty a role Sovětského svazu byla v tomto případě rozhodující. Mimochodem, když hovoříme o různých frontách druhé světové války, tak je třeba vidět jejich propojení a vnímat jejich význam globálně: zřejmě žádný ze spojenců totiž nebyl v letech 1941–1942 schopen zvítězit samostatně. Proto je zkreslující, když se dnes bagatelizuje význam Sovětského svazu, ale na druhou stranu je neméně zkreslující, když někdo tvrdí, že Sovětský svaz sám porazil Němce u Moskvy a u Stalingradu, a mohl i sám vyhrát válku. Zapomíná se na to, jaký byl původní německý plán. Němci předpokládali, že japonská armáda zaútočí proti Sovětskému svazu z východu. Kdyby přišla tato japonská potopa, tak by nejspíš Sovětský svaz v roce 1941 pod spojeným německo-japonským náparem padl. Vždyť jenom ta část japonské armády, která byla dislokována v Mandžusku, a která odtud mohla kdykoliv vtrhnout do Sibiře, měla milion vycvičených a vyzbrojených vojáků. Ovšem protože Američané drželi Japonce v šachu, tak Japonsko přes veškerý tlak z Berlína odmítlo vyhlásit válku Sovětskému svazu. Nemohlo bojovat na dvou frontách. Takže ono je to spojené také takto, ne

pouze skrze evropskou „druhou frontu“; bez americké účasti v Tichomoří by válka dopadla Bůh ví jak.

Mluvíme-li ovšem o Jugoslávii, Tito se s vědomím své role ve válce cítil i po ní na koni, a nebyl ochoten nechat si do určitých věcí mluvit. Chtěl hrát roli regionální velmoci. A to mu Stalin samozřejmě nebyl ochoten dovolit.

Vraťme se ještě k místní posedlosti historií. Řekli jsme už, že jí občas chybí hloubka, a také, že se k ní vracíme dosti selektivně. Ať už mediální svět, tak prostor, vymezený hospodskými stoly a židlemi, se často dovolává dějinných příměřů. Ovšem těch, které pro danou situaci vyhovují, a také toho výkladu, který se nám nejvíce hodí. Až mi připadá, že se v té historii tak trochu únikově skrýváme, nacházíme si v ní útočiště, omlouváme skrze ni hříchy přítomnosti a strach z budoucnosti

Já si myslím, že se to netýká pouze nás, je to obecnější jev, protože koneckonců identita každého národa a základy každého státu jsou zakotveny v minulosti. Na to, co s ní souvisí, je tedy třeba se odvolávat, protože jinak by žádný stát nemohl mít stabilitu; těm společenstvím, která jej tvoří, by chyběla identita. Takže já si myslím, že v tomto ohledu Češi nijak výjimeční nejsou. I jiné národy, jiná společenství, pokud je znám, pokud jsem tam žil, se neustále odvolávají na velké tradice minulosti. Podívejme se třeba na Polsko, z čeho vyvěrá jeho tamní tradice: samozřejmě ze základů první „Rzeczypospolitej“. Řecko se pochopitelně dovolává tradice byzantské a antické, Itálie hledá svoje kořeny v tradici renesance... Já si myslím, že takto obecně nahlíženo takové hledání historického ukotvení a opírání se o ně nijak výjimečné není. A tedy že není typické pouze pro nás. A k tomu občasnému zjednodušování bych řekl jenom jedno: nemůžeš žádat od lidí,

kteří tvoří národní společenství, aby v přelomových chvílích nějak do hloubky hodnotili svoje dějiny. V takových chvílích se zcela logicky každý opírá o zjednodušené pravdy. Horší je, když zjednodušeními a generalizacemi, zdánlivě se opírajícími o historii, argumentujeme často i v dobách ne tak vypjatých. Tehdy by to hledání mělo být kritičtější.

Je tedy zcela normální hledat si v historii sami sebe... Ale bylo by vhodné a dobré být při tom hledání poněkud kritičtější, než býváme...

Ano. Je normální dovolávat se svých dějin a do jisté míry jimi měřit současnost. Ale problém může být v tom, na co se v té historii odvoláváme; a zda na to ve všech případech musíme nutně být hrdi. Ale to je samozřejmě otázka individuálního přístupu, každý má právo na „to svoje“, historie je pro všechny, každý je oprávněn si z historie vybrat, co se mu z ní líbí. Pak může toto individuální přisvojování si historie, její výklad a dovolávání se jí, vést až k napětí, ba ke konfliktům. Ostatně nyní aktuálně to můžeme vidět na situaci ve vztazích mezi Západem a Ruskem. Odvolávání se na dějiny zní velmi často. Jejich výklad se stává součástí politických jednání a zejména proklamací a může velice ovlivnit mezinárodní atmosféru.

Vraťme se ale k nám. Když si připomeneme nedávnou minulost, můžeme se oprávněně ptát, do jaké míry odvolávání se na určité momenty českých a slovenských dějin mělo vliv na konec historie Československa, zda nepřispělo ke krizi mnohonárodnostního státu. Každá z těch národnostních skupin měla samozřejmě jiný historický pohled na společný stát, ale koneckonců i na hledání kořenů svých identit před jeho vznikem, v mnohém rozdíl toho nazírání byl až dramatický; jinak tomu ani nemohlo být. Výsledkem bylo rozdělení státu. Myslím si, že jeho důvodem nebyla pouze aktuální situace, či dokonce nějaká politická hra, ale zejména, nebo alespoň také, rozdílné vnímání dějin.

I přesto, nebo možná právě proto, nevidím v odvolávání se na minulost a hledání tam různých zdrojů pro přítomnost nic neobvyklého. Děje se to nejen u nás. Je to společné pro

všechny pospolitosti, hledající nějaké své ukotvení, svůj řád, své „místo ve světě“.

Respektuji. Ty jsi historik. Ty jsi etnograf. Já jsem jenom novinář. Což vede k tomu, že musím pozorovat svět i v jeho druhé tváři; zjednodušeně či z vulgarizovaně řečeno: v té povrchní. Tedy, jak už tady bylo řečeno, svět lidí hospodských stolů a židlí; to nejsou žádná společenství historického prstenu nebo grálu, ale party, které ve svých debatách o historii často zakopávají, a mnohdy se jí dovolávají. Nedávno jsem prožil takovou debatu s mými dlouholetými kamarády, lidmi dost vzdělanými a s přehledem, s vlivem na okolí, – jak se teď říká – ve svém okruhu „tvůrci veřejného mínění“. Přiznám se, že v takových diskusích si často hledám otázky nejen pro tento rozhovor. Shodou okolností padlo téma dovolávání se historie. Hlas toho pářčlenného lidu byl: Češi se nedovolávají historie, Češi se dovolávají mýtů. Že prý si vytváříme svoje dějiny více mytologicky než na základě faktů. Což je údajně známka naší malosti. Dovolil jsem si namítnout, že bez mýtů by nebylo historie. Ba že by bez nich nebylo toho, čemu se říká „národní identita“ a že i větší národy s pevnější, řekněme, „racionální“ historií se na mýty obracejí ve svém uvědomování. Nevím, ale myslím, že jsem v tom diskursu byl oslyšen...

Určitě jsi měl pravdu, alespoň do značné míry. Samozřejmě je mýtus vždycky základem národního příběhu, tu více, tu méně. Já osobně se domnívám, že pro formování národní identity a pro vnímání minulosti vlastně existují dvě historie. Ta jedna je žitá, tak jak lidé vnímají určité události a jak si je dál předávají – jedno pokolení druhému. A pak jsou tu druhé dějiny, ty reálné, které se ovšem od té první historie mohou dost lišit. Já jsem k tomuto dospěl za svých studií v Bulharsku. Tam existuje pozoruhodný paradox, který tento názor na „dvojjedinnost“ historie národů potvrzuje: největším hrdinou bulharského etnika, ale i etnika srbského, je králevic Marko. Stal se ústředním nositelem velkého národního mýtu boje proti Turkům. Ve skutečnosti to byl naopak turecký vazal, který dokonce v bitvě proti Valachům – předchůdcům dnešních

Rumunů – na straně Turků padl. A to, prosím, není žádný nový, překvapivý, převratný objev, to se ví, v učebnicích historie a v historických pracích je to psáno. Ovšem, v národní paměti je zcela jiný Marko. A – budeme-li zcela upřímní – ten „jiný“, mytologický králevic sehrál nepochybně pro vytváření moderní bulharské identity mnohem větší úlohu, než ten skutečný, reálně historický. Ten vlastně ve skutečnosti neměl v procesu vytváření bulharské identifikace žádnou roli. Takových drobných tureckých vazalů bylo všude, kam zasahovala osmanská říše, plno... Anebo jiný příklad: na jedné konferenci, kde jsem byl, položil jeden polský historik řečnickou otázku: „Kdo více ovlivnil znalosti širší veřejnosti o dějinách Polska sedmnáctého století a kdo více zformoval polskou národní identitu: Henryk Sienkiewicz svými romány Ohněm a mečem, Pan Wołodyjowski a Potopa, anebo všichni polští historici dohromady?“ Je to samozřejmě rétorický dotaz, protože víme, jak to je, odpověď je zřejmá. Nebo ve Francii (a nakonec z překladů i u nás, byť bychom mohli mít větší odstup) je představa o době Ludvíka XIII. formována zejména Třemi mušketýry od Alexandra Dumase, které četl asi každý. Myslíš si, že se v té době válčilo a bojovalo tak rytířsky? Stačí se podívat na fakta o třicetileté válce, tedy na konflikt, probíhající ve stejném období.

A to jsou příklady mýtů, vytvářených v době vlastně ne příliš vzdálené historickým událostem. Představme si vliv mýtů, které se postupně ukládaly v rodové, kmenové, národní paměti od věků. Vnímám tedy roli mýtů ve vytváření národního povědomí, vědomí či dokonce podvědomí asi tak: mýty po tom, co se přeženou přes uměleckou literaturu a skrze další cesty, třeba školského systému, nabydou širokého rozšíření. A nakonec proniknou skutečně všude, do všech koutů. Sehrávají tak ve formování společnosti neobyčejně silnou úlohu.

Jenomže někdy to v člověku vyvolá podivné pocity. Zažil jsem to na vlastní kůži, když jsem, ještě v minulém režimu, psal coby Ladislav Kučírek do Mladé fronty sloupky pod společným názvem Nepověstné poznámky, – budu-li neskromný – takové „apokryfy“ na témata obecně známých českých a moravských

pověstí, zejména těch „Starých“ Jiráskových. Jeden ten sloupek byl taky o Libuši. Tam jsem při popisu kněžny, poněkud frivolně se povalující v poduškách, dokonce ani neužil Jiráska, ale to, co psal už prastarý Kosmas (pro spravedlnost: myslím, že si s tím pohrál i Ivan Olbracht v knížce Ze starých letopisů). A vedení redakce přišel rozhořčený dopis od nějaké soudružky učitelky dějepisu(!) z druhého stupně základní školy, která se pohoršovala, jak může něco takového vycházet. Jak jsem si mohl dovolit napsat, že se kněžna Libuše válela v poduškách jako kdovíjaká nějaká taková? Jak ta soudružka učitelka tohle má vysvětlit dětem? Jak že má učit českou historii? Nezachvátil v tomto případě národní mýtus obecné povědomí poněkud příliš?

Já si myslím, že touto otázkou národním mýtům křivdíš, i jejich obecné interpretaci a přijímání, a že to dobře víš. Je to spíš příběh o hlouposti té učitelky. Omezenost jednoho člověka přece nestanoví obecnou normu, i když občas je z takových historek člověku až úzko. Ale i když tvůj případ byl, doufejme, izolovaný, připomněl mi moje zážitky z devadesátých let, které tvoji vzpomínku doplňují, rozšiřují, možná i trochu vysvětlují. Podílel jsem se tehdy na takovém vzdělávacím programu pro učitele. Tenkrát ještě existovala okresní metodická střediska. A ta nás angažovala, abychom učitelům přednášeli, abychom jim pomáhali prohlubovat kvalifikaci. A tam se mi stalo několikrát, že když jsem měl přednášku o dějinách, tak vždycky někdo vstal a řekl: „A prosím vás, takhle to teď máme učit, takhle se to teď vykládá, takhle to je?“ Čímž mysleli, zda je to nějaký nový „porevoluční“ výklad dějin. No a já jim odpovídal „Já nevím, jak to máte učit, já jsem dosud nikdy na žádné škole neučil, teprve až po převratu, když jsem přišel na univerzitu. Ale já si myslím, abyste učili, jak chcete, jde o to, abyste měli solidní faktografický základ. Jak si to vy budete interpretovat, do toho já vám nemůžu mluvit.“ Ale to jsem zřejmě chtěl po nich moc. Oni byli zvyklí na železné zákonitosti socialistické školy, že prostě a jednoduše mají řečeno, jak se co má správně vykládat. A do této nařízené interpretace se samozřejmě nevešla kněžna Libuše, povalující se rozkošnický v poduškách. Ona ta „tvoje“ učitelka měla i v tehdejších nařizujícím

a řídícím režimu vědět, – protože ani tenkrát nikdo učitelům nevnucoval, že Staré pověsti české jsou historická odborná literatura, – že kněžna Libuše je vymyšlená, mytická osobnost a kronikář Kosmas si do svého popisu kněžny samé i její doby promítl svou vlastní konkrétní současnost. Co on mohl vědět o tom, jak se kněžna Libuše válela v poduškách, když byla vybájená? Ale ani ty, ani Kosmas z tohoto příběhu jako hlupáci či škůdci výkladu naší historie nevycházejí. To spíš ta soudružka učitelka.

Píší historii vítězové?

Historii vždycky píší vítězové. A to je potom často nepřekonatelný problém, protože ti poražení se s takto napsanou historií těžko mohou ztotožnit. Já vždycky na toto téma dávám studentům důležitý příklad z našich dějin. Chci po nich, aby se pokusili vcítit do pocitů místního německého obyvatelstva po vzniku Československé republiky. Pro zdejší Němce bylo velice těžké, dokonce myslím, že v některých případech nepřekonatelné, se s tímto státem ztotožnit. Ne proto, že by byli nějak utiskováni, v tom to není, němčina dále byla druhým úředním jazykem, zase tak moc se nezměnilo, ale co se zásadně proměnilo, byl, abych tak řekl, pohled na to, kdo jsou hodní a kdo špatní hoši.

Abych užil terminologii Rychlých šípů – najednou byl Mažňák Losna a Losna byl Mažňák.

Ve zkratce a nadsázce se to tak dá říci. Asi bylo pro Němce těžké kupříkladu přijmout, že hrdinové nejsou ti, kteří bojovali za císaře pána, ale ti, kteří dezertovali a vstoupili do legií. A asi bylo složité pro nějakého takového německého chlapce, který chodil do německé školy v Československu, kde výklad byl v němčině, ale samozřejmě osnovy byly dány ministerstvem školství...

... protože dějiny psali vítězové...

... přijít domů a tam si to přinést v hlavě, protože to v něm muselo utkvět, bezesporu. A když jeho děda nebo strýc padl někde na frontě hrdinně za habsburskou monarchii, tak mu rodiče asi řekli: s panem učitelem nebo s paní učitelkou nepolemizuj, ale ono to není přesně tak, jak ti to v té škole říkají. Já si uvědomuji, že pro nový stát bylo těžké vymyslet něco, co by bylo přijatelné pro všechny jeho národy, to se asi ani nedá. Ale samozřejmě, Češi tehdy byli na straně vítězů – je sice otázka, do jaké míry se o to vítězství reálně zasloužili, to nechme nyní stranou – a přepsali si dějiny podle sebe. Koneckonců nebylo zas tak málo Čechů, kteří byli věrni Rakousku až za hrob. Třeba jeden pozoruhodný příklad: profesor Jaroslav Goll, zakladatel našeho kritického dějepiscetví, Gollovy školy, ze které vzešla celá plejáda historiků včetně Zdeňka Nejedlého, nepřijal nový stát, odmítl složit přísahu republiky a radši šel do penze. Byť nemůže být pochyby o jeho češství a jeho českém vlastenectví. A nebyl sám. Takový generál Pavel Kestřánek, velitel pražské posádky, kterému vděčíme za to, že převrat 28. října 1918 proběhl nekrvavě. Byl to národním uvědoměním Čech, který tehdy dal rozkaz armádě, aby nezasahovala proti Čechům, přebírajícím moc. Kdyby to neučinil, nevíme, jak by celý převrat dopadl. Rozhodně by v každém případě mohlo vytéci hodně krve. Po vzniku republiky bylo Kestřánkovi navrženo, aby vstoupil do československé armády, podílel se na formování republikové branné moci. Jistě by jeho zásadní čin z 28. října nebyl zapomenut a dostal by určitě stejnou hodnost, jako měl v císařské armádě, možná by byl ještě povýšen, ale on raději odešel do Rakouska, kde zemřel v bídě. Protože tam se samozřejmě našlo dost lidí, kteří mu jeho rozhodnutí a rozkaz z 28. října neustále připomínali. Tam byl výklad historie poněkud jiný.

On přísahal už jednou...

Ano. Přísahal jednou. Já si takových lidí vážím, nemusím samozřejmě souhlasit s tím, co udělali, ale nepochybně je to postoj, s kterým se sice nemusíme ztotožnit, ale který si zasluhuje úctu. Bohužel, jak víme, v dějinách nacházíme

spíš opačný trend, docela jiný přístup. Že jaksi lidé jednají pragmaticky podobně, jako jsem objevil v časopisu Dav. Ten vydávali národně orientovaní slovenští komunisté, slovenští autonomisté, jako byl Ladislav Novomeský a Vladimír Clementis, také mladý Gustáv Husák. No a tam jsem našel interview s nějakým členem Hlinkovy Slovenskej ľudovej strany, byl to katolický kněz, a dostal otázku, jak se s jeho slovenským nacionalismem slučuje, že před převratem byl členem Katolikus Néppárt, Katolické maďarské lidové strany, od níž se slovenští luďáci odtrhli, když zjistili, že je ještě šovinističtější, než maďarští liberálové. Ptali se ho, jestli v tom není rozpor, a on odpověděl: „Za svou minulost se nestydím. Tehdy jsem byl přesvědčeným uherským vlastencem, a když přišel rok 1918, tak jsem si řekl: ‚Když se to Pánu Bohu zlíbilo, aby zaniklo Regnum marianum (tedy Mariánské království, jak maďarští katolíci označovali Uhry), tak se to musí líbit i mně. A vstoupil jsem do Slovenské ľudové strany.‘“ Takhle ke svým postojům generál Kestřánek nepřistupoval. Jeho osobní historii vítězové nepsali.

Platí tedy, jak řekl, tuším, Winston Churchill, a jak cituje s oblibou Miloš Žeman, že jenom idiot nemění své názory, nebo to neplatí? Uvedls dva diametrálně odlišné příklady...

No, já bych s tím rčením zase tak úplně doslovně nesouhlasil. Jistě, každý člověk mění své názory. Jestliže v mládí věřím, nějaké, s prominutím, pitomosti, a věřím tomu až do smrti, tak to zvlášť obdivuhodné není. Jestliže dokáži rozpoznat, že jsem se mýlil, a přiznám to, tak je to v pořádku a tak to má být, ale to není případ onoho kněze, o němž jsem mluvil. Není to ani případ spousty jiných lidí, ať už to bylo v roce 1918, v roce 1938, 1939, 1945, 1948, 1968, 1969, 1970 nebo 1989. To jsou lidé, kteří mění názory podle potřeby, a spíš, abych to upřesnil, oni vlastně žádné vlastní názory nemají. Anebo je sice mají, ale vědí, že by kvůli nim měli potíže, a tak se od nich sami veřejně distancují. Asi jako v té anekdotě, jak u prověrek v roce 1970 se komise, prověřující komunistickou pravověrnost, ptá pana Nováka na jeho názor na to a na ono a samozřejmě hlavně

na vstup vojsk Varšavské smlouvy, jak se tomu tehdy eufemisticky říkalo, a on vždycky odpovídá, že se ztotožňuje s názorem předsednictva ÚV KSČ. A komise nakonec řekne: „No to je samozřejmě správné a chvalitebné, že se identifikujete s názorem vedení strany, ale nás by přece jenom zajímalo, váš osobní, vlastní, niterný názor. Přec nějaký musíte mít.“ A pan Novák odpoví: „Tak osobní, vlastní, niterný názor mám, ale v žádném případě s ním nesouhlasím.“

Existuje měnění názoru, které je samozřejmě přijatelné, ba žádoucí. Ovšem měnění názorů, které je důsledkem snadných výměn pro člověka nezpochybnitelných zásad, to je těžko akceptovatelné. Byť se to děje velmi často. Takže, pravda, některé názory nemění jenom idiot. Některé ale mění jenom člověk bez charakteru. Mimo jiné to svědčí o tom, že bonmoty nejsou vždy tím pravým ořechovým pro komentování situace.

A také: byť dějiny píší vítězové, nemusejí to jednotliví lidé přijímat a přizpůsobovat se tomu ve všem všudy. Vždycky se takoví najdou. V dobrém i zlém.

Když ovšem dějiny píší vítězové, mám problém s projektem společných dějin Evropy. Byť je starý kontinent více méně sjednocen Evropskou unií, historie jednotlivých států a národů jsou dle kritérií, která jsi zatím uváděl, mírně řečeno, kontroverzní. Řeknu-li to natvrdo: jsou začasné konfliktní. Tady mnohonásobně platí průměr s Losnou a Mažňákem. A EU v roli Rychlých šípů to nemůže urovnat. Každý tu má jiného hrdinu. Jiné oběti. Každý považuje jinou válku za spravedlivou a nespravedlivou. Jak se dohodnout na společných dějinách? Leda by byly zcela, až do mrtě, pozitivistické. Data a holá fakta. Jenomže to je jako vykastrovaný beran. Bečí, ale neplodí...

Já jsem se na tom projektu společných dějin podílel, tak o tom něco vím. Ten projekt ztroskotál, asi se to zatím doopravdy nedá napsat. Protože my neumíme evropské dějiny pojmout jinak, než jako paralelní výklad národních dějin. Zatím to nedokážeme, to chce nějaký skutečně fenomenální nápad. Znamená to z dějin Evropy tak říkajíc vytáhnout to, co je jim společného, čím bychom mohli historii sjednotit. Tak

totiž mimochodem vznikají národní dějiny všech národů, které známe. Co jsou to dějiny Francie? To jsou v podstatě dějiny Île de France, čili území ovládaného Kapetovci. Ty se staly dějinami Francie v momentě, kdy hranice území Kapetovců se v podstatě rozšířila na jih až po Pyreneje a na východ po Rýn. A zapomíná se, že taková území jako Languedoc, Alsasko-Lotrinsko, Navarra, měly vlastní dějiny, v mnohém docela jiné. Dnes jsou pozapomenuty. A to platí všude. Teď nedávno jsem stěhoval knihovnu a při tom našel mnoho knih, o kterých už jsem ani nevěděl, že tam jsou. Třeba pro náš případ jednu velmi krásnou, či spíše zajímavou: Dějiny Svazu sovětských socialistických republik, díl I. – do Velké říjnové socialistické revoluce 1917. Ten název je samozřejmě absurdní, protože před rokem 1917 SSSR neexistoval: vznikl až v roce 1922. Ale o čem ta kniha ve skutečnosti je? Jsou to dějiny Ruska. O těch ostatních národech pozdějšího SSSR se tam člověk nedočte skoro nic. Dějiny Ruska už za cara byly jaksi vztaženy na celé území ruské říše, ačkoliv velká část území, kterou ruská říše tvořila, prošla úplně jiným vývojem. A s tou Evropou je to obdobné. Napsat dějiny Evropy by znamenalo dějiny nějaké evropské části, samozřejmě významné, rozšířit na evropský kontinent. To se dost dobře nedá. Tak velký a hegemonní celek v Evropě neexistuje, alespoň zatím ne.

Co jsou to dějiny Spojených států amerických? Každý ze států USA měl vlastní historii. Americká identita je vlastně výsledkem občanské války a byla vnucena především jižním státům silou. Já jsem to sám nevěděl, ale dozvěděl jsem se od jedné americké historičky, že výklad amerických dějin byl až do první světové války v každém státě jiný. Školské úřady prostě měly úplně odlišné osnovy, takže v jižních státech ve výkladu občanské války pořád slavně jela legendární jižní eskadrona v boji za svobodu, řečeno v nadsázce. O černoších a otrokářství se tam moc nemluvilo. Dnes jsou ovšem dějiny Spojených států podávány především jako historie států severních. Severní diskurs je vztažen na celé území.

Takže projekt společných Dějin Evropy, v kterém se utopilo dost peněz, skončil několika zajímavými konferencemi. Viděli jsme také kus Evropy, mimochodem jedno ze zasedání

bylo na Krymu, ale bohužel výsledky nejsou uspokojivé. Byť dílčí práce zajímavé jsou, třeba o revoluci 1848 nebo o roku 1989. Na čemž se jakžtakž většinově shodneme. No ale zase, upřímně řečeno, kupříkladu to, co má být historií revoluce 1848, je popis revolučních událostí na různých místech Evropy.

Mluvíš o shodě na historii událostí roku 1989. Nejsem si jist, zda by nyní už mnozí ruští historici nepřišli s nějakým revizionistickým pohledem, jiným hodnocením, než mají historici západní Evropy....

Já mám takový pocit, že ruský historický diskurs od počátku, tedy vlastně už dvě stě let, začíná a končí v tom, že máme dvě Ruska. Je jedno Rusko „zapadníků“, Rusko liberálů, Rusko ruských filozofů, Rusko děkabristů, Rusko Puškina, možná i Rusko Alexandra II. Osvoboditele, Rusko Únorové revoluce. Takové Rusko já miluji a hlásím se k tomu. Takové Rusko, pokud by se etablovalo, může klidně vstoupit do evropských struktur, když tedy pomineme určité technické problémy, třeba prostou skutečnost, že je moc velké.

A pak je tady to druhé Rusko, ať už je to Rusko slavjano-filské, nebo euroasijské, nebo ať se tomu říká jakkoliv, které říká, že má svoje specifika, která ti druzí musejí respektovat. Ale ta specifika se bohužel zakládají právě na tom, co je liberálnímu myšlení v západní Evropě naprosto cizí. Čili to nemůže fungovat.

A nejhorší bývá, že Rusko v okamžicích, v nichž se na tato „specifika“ nejvypjatěji odkazuje, požaduje, aby západní myšlení tyto jeho rysy přijalo i za své, neboť „Západ je zkažený, Rusko jej přichází spasit“...

Přesně tak, takové Rusko nejenže nemám rád, ale jde z něj na mě děs, protože je nebezpečné. Ale je na Rusech samotných, aby si vybrali, které z těch dvou směrů si zvolí. Pokud si zvolí ten druhý, tak já nad tím akorát mohu vyjádřit osobní politování. Je to jejich věc, ale pak se samozřejmě nemohou divit ani ruští historici, ani nikdo jiný, že ten zbytek Evropy

se musí chránit a zachovat se podle toho. Ale jak říkám, míč je nyní na jejich straně hřiště.

Ždá se mi ovšem, že oficiální Rusko ten balón nevidí, nějak to nechápe. Ba dokonce ani většinové Rusko.

Myslím, že u většiny obyvatel Ruska je to spíše psychologická záležitost. V myšlení většiny Rusů je zakořeněna imperiální myšlenka – hrdost na Rusko jako na mocnost, která něco znamená a se kterou svět musí počítat. Někdejší hrdost na Ruské impérium pak kontinuálně přešla v hrdost na Sovětský svaz jako na nové impérium, které zahrnovalo nejen území vlastního Sovětského svazu s mnoha národy, ale i celou východní Evropu. Ta hrdost tu existovala i přes výhrady vůči sovětskému politickému režimu, které nepochybně u mnoha Rusů minimálně v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století existovaly. Za Gorbačova se impérium náhle začalo rozpadat. Za Borise Jelcina bylo Rusko najednou menší, než na počátku 18. století, za vlády Petra I., zakladatele impéria. Rusko bylo teď pouhou regionální mocností, s níž se už USA ne bavily o všech světových otázkách. Většina Rusů to vnímala jako svou vlastní degradaci, ačkoliv vnitropoliticky byla nyní v Rusku svoboda jako nikdy před tím a ačkoliv z existence někdejšího impéria žádné výhody neměli. K tomu přistoupil hospodářský rozvrat devadesátých let, který řada Rusů vnímala právě v kontextu zániku SSSR. A náhle přichází Vladimír Putin, spasitel Ruska, obnovitel hospodářské stability a ruské velikosti. Lidsky i psychologicky se dá jistě pochopit, že řada lidí jej vnímá – minimálně pokud jde o zahraniční politiku – pozitivně.

Rusové jsou hrdý národ, pro obranu své země jsou připraveni přinést nepředstavitelné oběti – to ukázali v dějinách už vícekrát. Možná, že většina obyvatel Ruska Putina moc „nemusí“, ale domnívá se, že je v současnosti Rusko opět ohroženo „zlým západem“ a musí se bránit. V zájmu „záchrany vlasti“ jsou Rusové ochotni Putina podporovat. Bohužel, v souvislosti s tím se v Rusku znovu objevují dávno vyvrácené teorie

o jeho spasitelské misi mezi Slovany, pravoslavnými křesťany a bůhví kým ještě.

Ten spasitelský komplex jako by tam byl nevyvratitelný. Rusko nevnímá, když mu ostatní řeknou, ať si spasí samo sebe, že oni o tento druh spasení nemají zájem.... Snaží se splnit svoji spasitelskou a samozřejmě současně i imperiální misi a roli, jež si samo přiřknulo, i prostředky ne právě vybíravými. Viz Ukrajina.

Část Ukrajinců na východní Ukrajině během dlouhého vývoje v podstatě přijala ruskou kulturní identitu – velikost Ruska a jeho impéria je také jejich velikostí. Proto v Doněcku a Lugansku obyvatelstvo většinou vnímá Rusko a Rusy jako zachránce před „fašistickou klikou vládnoucí v Kyjevě“. Na Ukrajině jsou skutečně politické síly, které navazují na ne právě nejlepší tradice Organizace ukrajinských nacionalistů z meziválečného období a na Ukrajinskou povstaleckou armádu z doby druhé světové války, ale rozhodně nejde o nějakou významnou či dokonce rozhodující politickou sílu. Nepokoje v Kyjevě, které vypukly koncem roku 2013, nevyvolali žádní „fašisté“, ani je neorganizovaly západní tajné služby, jak dnes tvrdí ruská propaganda: šlo o spontánní reakci na odmítnutí prezidenta Janukovyče podepsat asociační dohodu s Evropskou unií. Že se k demonstrantům nakonec připojily různé temné síly a kriminální elementy, je jiná věc – tak je tomu při podobných revolučních akcích vždycky. Důležité je, že právě demonstracemi koncem roku 2013 a na počátku roku 2014 většina Ukrajinců manifestovala, kam chce v budoucnu patřit – zda do západních evropských a euroatlantických struktur, anebo do příštího euroasijského hospodářského prostoru pod vedením Ruska. Rusko tedy samozřejmě nespasí Ukrajince, kteří otevřeně ukázali, že o takovou spásu nestojí.

To jsou všechno argumenty, používající historii. Tu ovšem užívá i druhá strana. Putin najednou prohlásí, že Krym je taková ruská Stolová hora...

Krym sice v raném novověku patřil částečně Byzanci, ale od 13. století byl ovládán Tatary. Nejprve patřil k mocnému tatarskému státu, zvanému Zlatá horda. Když se Zlatá horda začala rozpadat, tak zde v 15. století vznikl samostatný tatarský chanát, formálně závislý na osmanské říši. Rusové v rámci jedné z četných rusko-tureckých válek v roce 1774 Krym od turecké nadvlády osvobodili, ovšem to slovo „osvobodili“ je třeba chápat v uvozovkách...

Lze tomu také rozumět tak, že jej obsadili....

Ano, ale to až o něco později. Historie připojení Krymu k Rusku je velmi poučná: rusko-tureckým mírem z Küçük-Kainardži (dnes na území Bulharska) z léta 1774 se osmanská říše musela vzdát všech práv na Krym, který byl prohlášen zcela samostatným státem. Samostatnost Krymu se ale brzy ukázala být pouhou fikcí, protože už od jara 1776 stála na hranicích Krymu na Perekopské šíji ruská vojska a Petrohrad otevřeně zasahoval do vnitřních záležitostí Krymu. Carevna Kateřina II. prosadila v dubnu 1777 pod hrozbou vojenské intervence na chánský stolec v Bachčiseraji svého exponenta Šagina-Gireje. Proti Šagin-Girejovi vypuklo povstání, které musela likvidovat ruská armáda. Osmanská říše se v roce 1778 pokusila využít povstání a vytlačit Rusy z Krymu, což se jí ale nepodařilo: v březnu 1779 musela znovu uznat krymskou nezávislost a Šagina-Gireje jako chána. Rusko se na oplátku stáhlo z Krymu, ale jen na krátkou dobu. Tataři znovu povstali proti chánovi a nakonec jej na jaře 1782 donutili k útěku do Ruska. Povstalci se dlouho neradovali: následovala nová vojenská intervence a obsazení Krymu. Šagina-Gireje carevna Kateřina přiměla, aby se „dobrovolně“ vzdal hodnosti chána a v létě 1783 byl chanát zrušen a Krym připojen k Rusku. Historicky vzato tedy Krym nelze chápat jako ruské území.

Proč Rusku šlo tolik zrovna o Krym?

Rusko, když se v sedmnáctém a osmnáctém století zařadilo mezi evropské velmoci, tak mělo samozřejmě zájem o pří-

stup k Černému moři. Za Petra I. získalo Azovské moře, ale to není, abych tak řekl, to právě ořechové, do Černého moře se tam musí proplout Kerčskou úžinou. Rusko se tedy snažilo získat k Černému moři přímý, otevřený přístup. A k tomu potřebovalo získat právě Krym. To se podařilo až za více než půl století po Petrově smrti.

Kromě toho měla Kateřina II. Veliká megalomanský sen, že se Rusko stane obnovitelem řecké říše, čili někdejší Byzance. Když carevna přijela na Krym, uviděla ukazatele, jak daleko, či vlastně blízko je odtud do Konstantinopole, čili do Cařihradu. A začala snít o tom, že její syn Pavel dosedne na obnovený byzantský trůn. Tady fungovala pravoslavná vazba, Moskva coby třetí Řím...

Myslím, že ta touha Ruska stát se třetím Římem sice někde hluboko v tamním povědomí stále přežívá i do moderních dob, ale je to spíš blouznivost...

Já bych řekl: „Gott sei dank!“

Díky Bohu... inu, dobře, jenomže ne každý u nás smýšlí takhle. Jak už řečeno, i u nás jsou lidé, kteří ruské spasitelské poslání chápou kladně. Či alespoň chtějí chápat. Kupříkladu v souvislosti s rusko-ukrajinským sporem jsou přesvědčeni, že je to něco Žápadem uměle vyvolaného, že Ukrajinci jsou prostě Rusové, a tedy co vlastně blázní...

O tom jsem hodně napsal. Je to dost podobné českému uvažování z devatenáctého a počátku dvacátého století. Tehdy panovalo přesvědčení, že Slováci jsou jakási větve Čechů. Oni si to, mimochodem, mnozí Češi mysleli ještě při dělení Československa, a nejspíš si toto přesvědčení vezmou do hrobu. Pak, v rámci Československé republiky, se všichni, kdož tak Slováky vnímali, dožili velkého zklamání. A stejně jako Slováci nejsou Češi, mluvící mírně odlišným nářečím, tak ani Ukrajinci nejsou Rusové. Je to svébytný slovanský národ, který se tak jako každý národ vymezuje vůči svým sousedům, tudíž se vymezuje vůči Polákům a především vůči Rusům.

Ukrajinský národ vznikl, stejně jako všechny národy v tomto regionu, v devatenáctém století, a má svou jasně vymezenou národní identitu.

Půjdeme-li ke kořenům, zjistíme, že Rusové vnímají Kyjevskou Rus jako počátek ruského státu. To je ovšem problematické. Jistě, mohu to tak vnímat, když budu chtít. Ukrajinci ale chápou Kyjevskou Rus jako počátek svého ukrajinského státu. I to je jistě více než problematické. Je zřetelné, že dnešní Rusové a Ukrajinci nepochybně mají v minulosti společné kořeny. To ale koneckonců mají všichni Slované. Ovšem v případě Rusů a Ukrajinců jsou tu dnes dva diskursy, které jdou proti sobě. Není důležité, jestli Kyjevská Rus byla ruská nebo ukrajinská. Ona totiž nebyla ani ruská ani ukrajinská, protože raný středověk neuvažoval v těchto dimenzích a neznal národy, jak je známe dnes. Podstatné je, že celá dnešní Ukrajina se až do sedmnáctého století vyvíjela mimo rámec ruského státu. Do poloviny 17. století se celá Ukrajina nacházela v hranicích polsko-litevského státu, tzv. Rzeczpospolity, a na malém území na jihu byli Tataři. V roce 1667 byla po polsko-ruské válce Ukrajina rozdělena mezi Rusko a Polsko, přičemž Rusko získalo území od Dněpru na východ plus město Kyjev. Ale území na západ od Dněpru zůstalo součástí Polska až do jeho rozdělení v poslední čtvrtině 18. století, a i potom, po připojení pravobřežní Ukrajiny k Rusku, tu byl ruský vliv relativně slabý. Vývoj na tomto území šel samozřejmě jinou cestou, než na východě Ukrajiny, která byla do značné míry porušena. Proto je zřejmé, že i identita západních Ukrajinců a jejich vnímání vlastních dějin musely být (a i dnes jsou) jiné, než u poruštěných Ukrajinců na východě a samozřejmě také jiné, než u Rusů.

Problém je v tom, že Ukrajina se emancipovala v rámci ruského státu, postupně, a také ve faktu, že především na jejím východě docházelo k masivní ruské kolonizaci. Vzniklo tedy jiné vnímání minulosti na východě Ukrajiny a jiné na západě. Její nejzápadnější část – Halič – vlastně nikdy nebyla součástí Ruska, Sovětský svaz ji sice v roce 1939 anektoval, ale nepřipojil k Rusku. Byla připojena k už tehdy existující sovětské Ukrajině. Takže samozřejmě na ukrajinském západě se dívají

na Rusko jako na naprosto cizí stát, stejně jako na jiné slovan-
ské státy, jako třeba na Bulharsko, nebo Chorvatsko, či na nás.
Nemohu potom vidět nic špatného na tom, když Ukrajinec
ze Lvova nebo z Kyjeva chce být v Evropské unii, chce mít
právo cestovat do Paříže nebo do Londýna bez víz a pracovat
tam, a třeba se tam svobodně usadit. Co je na tom závadného?
Já nevím, koho na tom co uráží a překvapuje. V zásadě: co je
komu vůbec do toho? Chápu, že se to Rusům nemusí líbit,
ale to neznamená, že mají právo této proevropské orientaci
většiny Ukrajinců bránit.

Spíš je pro mě osobně překvapující, že jsou na Ukrajině
lidé, kteří vidí budoucnost v nějakém euroasijském svazu. Ale
to je jejich problém, já jim v tom nemohu a nebudu bránit,
ani nechci.

*On to ale není jenom ukrajinský problém. Řekli jsme si, že
i někteří naši spoluobčané si myslí, že bychom měli být bližší
Rusku než Žápadu. Někdy se mi zdá, že jsme v moderní historii
přijímali ruský vliv a přejímali ruské či sovětské tradice velmi
snadno, dalo by se říci až přeochoťně. Jako by v tom znělo jakési
tradiční rusofilství, které se z minulosti prolíná až do dneška.
V mnoha lidech rezonuje kladně to, co se nyní v Rusku odehrává
a co Moskva dělá. Jako by mezi námi žilo hodně nekritických
rusofilů, a to i dost vlivných...*

Já upřímně řečeno nevím, zda je to rusofilství. Netuším
totiž, do jaké míry to ti lidé říkají, s prominutím, z blbosti,
a do jaké míry z pochybných úmyslů...

Před časem mi někdo poslal mail ze Slovenska, vystoupení
nějaké poslankyně ve slovenském parlamentu... Pateticky se
ptala, proč by se mělo Rusko vzdát svých tisíciletých, tradič-
ních území... Kdyby si alespoň o tom něco přečetla. Ukrajina
k Rusku rozhodně nepatřila tisíc let, tak jaképak tisícileté tra-
dice. Pokud vím, tak před tisíci lety ani žádné Rusko nebylo,
tak mu nemohlo nic patřit.

Nejsem vůbec nekritickým obdivovatelem Spojených
států, jako někteří naši pravicoví politici. Proti Rusku ani
proti rozumnému kulturnímu rusofilství nic nemám, vždyť

ruská kultura obohatila a obohacuje i evropskou kulturu, a tedy i kulturu naši. Mám v Rusku spoustu přátel, rusky poměrně dobře mluvím, ruské kultury si vážím, do Ruska se vždy rád vracím a Rusko mám svým způsobem rád. Což vůbec neznamená, že jsem měl rád také Sovětský svaz a především jeho režim. Ronald Reagan kdysi prohlásil Sovětský svaz za zemi zla. Bylo to asi trochu zjednodušené, ale dle mého názoru měl svým způsobem pravdu. Mínil tím ovšem Sovětský svaz před nástupem Gorbačova, protože když byl potom na jeho pozvání v Moskvě, tak na veřejné besedě řekl, že nyní jej již za říši zla nepovažuje. I já vnímám SSSR především za Stalina a Brežněva jako stát temný, nevypočitatelný a nevyzpytatelný. Za Michaila Gorbačova se najednou stal zcela jiným, naděje přišla odněkud, odkud jsme ji vůbec nečekali. Pamatuji si, jak jsme koncem osmdesátých let chodili v Praze do pražské pobočky sovětské tiskové agentury Novosti pro česky vydávané noviny, které byly mnohem liberálnější, než ty naše. V Rusku dnes nemohou přijít Gorbačovovi na jméno, vyčítají mu zánik Sovětského svazu, ale já jej vnímám jako politika, kterému my, obyvatelé východní Evropy, a především my Češi a Slováci vděčíme za dnešní svobodu. Lenin či Stalin – ti nepřinesli nikomu nic dobrého – ani Rusům a Gruzíncům ne. Všem národům přinesli jen neštěstí a hoře. S ostatními sovětskými vůdci – snad až na Chruščova – to není o mnoho lepší. Především na Brežněva nebudou Češi a Slováci vzpomínat jinak než ve zlém. Gorbačov si ale naši vděčnost zaslouží a já jej považuji za skutečně velkého státníka, byť se mnou asi většina mých ruských přátel souhlasit nebude.

Ale zpět k otázce vztahu k Rusku. Fakt, že mám Rusko v mnohém rád, vůbec neznamená, že budu podporovat politiku Vladimira Putina. Chápu, že Rusko je velký stát, má svoje zájmy. Nesouhlasím ale s tím, aby se tady dělaly nějaké konsekvence z toho, že před sedmdesáti lety Sovětský svaz byl jedním z vítězů druhé světové války a přispěl k osvobození Československa. Sovětská armáda Československo osvobodila, to je pravda a je hloupé, že se dnes u nás najdou lidé, kteří to zpochybňují, ale z toho osvobození pro nás už dnes nevy-

plývá vůbec nic, žádné závazky a především: žádné „bratrské tradice“, jak se o to někteří pokoušejí.

Představa příslušníků nejstarší generace o tom, že Rusové nás budou znovu ochraňovat před zlými Germány, je jednak směšná, ale zároveň i nebezpečná, protože ignoruje fakt, že Spolková republika Německo je od roku 1999 naším spojencem v rámci NATO.

Když už je řeč o Rusku a o Německu, tak musím trochu odbočit a říci, že ani proti Německu a Němcům nic nemám. Pokládám za zavádějící, jestliže někdo do našich dnešních vztahů k Německu plete druhou světovou válku a Hitlera, protože koneckonců naše vztahy s Němci mají tisíciletou tradici a nacionálně socialistický režim v Německu trval pouhých třináct let. Spolková republika se důrazně od nacistického režimu distancovala a za posledních sedmdesát let udělala maximum pro to, aby zločiny tohoto režimu odčinila. Dnes je to demokratický stát. Většina jeho dnešních obyvatel v letech 1933–1945 ještě nebyla na světě a tak není třeba jim stále připomínat zločiny jejich rodičů a prarodičů, za něž přece nemohou, byť, jak připomíná například německý prezident Joachim Gauck, historické odpovědnosti se nezříkají. Hrůzy nacistické okupace nebudou asi nikdy zapomenuty. To je jistě dobře, ale v 21. století přece nemohou mít vliv na naše dobré sousedské vztahy. Vždycky říkám: za třicetileté války nás plundrovali Švédové, počet obyvatelstva v Čechách tenkrát klesl na polovinu, na Moravě o jednu čtvrtinu. Má to snad znamenat, že mám mít dnes nějaké výhrady vůči Švédům?

Ale ještě k tomu rusofilství. Myslím si, že rusofilství je u nás jistě dáno trochu historicky. Samozřejmě to není nic špatného. Mně se rozhodně nelíbí, když třeba politik odmítne nějakou dotaci na ruskou výstavu nebo na literární akci, jako se také stalo, vždyť Rusové jsou jistě národ, jehož kultura stojí za to...

Já bych ale dnešní „přátele Ruska“ nenazval ani tak rusofily, jako spíše putinofily. Do jaké míry jsou jimi uvědoměle dobrovolně či z hlouposti, to nevím... Možná si důsledky svého postoje neuvědomují. Mě v této souvislosti napadá paralela s mírovým hnutím v padesátých letech. Tehdy panoval strach z třetí světové války a nukleární katastrofy, která zničí svět.

Válku samozřejmě žádný normální člověk nechce, a to bez ohledu na své politické přesvědčení. V mírovém hnutí a hnutí za zákaz atomových zbraní nepochybně byli čestní lidé, tím jsem si zcela jist. Jestliže stockholmskou výzvu proti atomové bombě podepsalo několik nositelů Nobelových cen, je absurdní předpokládat, že to všechno byli sovětsští agenti, jak tvrdili tehdy v USA antikomunističtí „ultras“ kolem senátora Josepha McCarthyho. Na to, aby platila tolik milionů lidí, by totiž státní sovětská pokladna neměla. Takže nepochybně většina lidí, která výzvu podepsala, konala bona fide. Já je chápu, a kdybych už tehdy byl dospělým člověkem, asi bych výzvu podepsal také. To ale nic nemění na skutečnosti, že tito lidé – zvláště pokud šlo o osoby známé a veřejně činné – bohužel sehráli roli užitečných idiotů, což pak někteří sami přiznali. Mírové hnutí v padesátých letech totiž ve svých důsledcích jen oslabilo obranyschopnost Západu proti možné další sovětské expanzi. Bojovníci za mír v dobré víře volali: dohodneme se se Stalinem, učiníme SSSR ústupky, jen ať není nová válka. Neuvědomili si, že volání po míru za každou cenu je ve skutečnosti defétismem a kapitulací bez boje. Obávám se, že dnes mnozí apologeti Putinovy politiky uvažují podobně. Vždycky se snažím vidět na člověku to lepší, tak doufám, že sehrávají stejnou úlohu ze stejných motivů. Z naivity.

Právě, přitakávání tomu „druhému“ Rusku, z něhož, jak říkáš, máš strach, občas slyšíme i od lidí s čistým svědomím, s čestnou a čistou minulostí.

Přečetl jsem si před časem například blog Petra Uhla. Raději jsem to četl dvakrát, abych si byl jist, že to čtu dobře. On najednou z ničeho nic hájil ruský diskurs ohledně Krymu a oháněl se jakýmsi legalistickými argumenty. Vždyť já ho znám roky, je to chytrý a vzdělaný člověk, vždycky jsem si ho vážil, něco si odžil i ve smyslu, že si hodně let v minulém režimu odseděl v kriminále. On se nebojí jít proti většinovému názoru. Ale toto se mi zdá trochu jako úlet. Petr Uhl napsal, že Rusko vlastně neporušilo žádné mezinárodní závazky, protože Helsinská konference neměla charakter mezinárodního

paktu, který by stát musel ratifikovat. A dohoda o Ukrajině z roku 1994 také nebyla ratifikována. A tedy, že anexi Krymu nelze označit za agresi, protože v OSN se o tom nikdy nejednalo a nikdo prostě takový návrh nikdy ani nepodal. Z formálního právního hlediska má možná pravdu, nevím, nejsem v tomto ohledu odborník...

Ale z vyššího principu mravního je to poněkud...

Přece každou dohodu musíme chápat v jejím smyslu, v jejím duchu, podstatě... Když ji uzavřu, nemůžu ji potom zpochybňovat na základě nějakých právnických kliček.

Když někomu podám ruku, tak to taky nikdo neratifikuje.

Ano. Ale to bychom se dostali jinam.

Možná jinam, ale ne tak daleko od našich témat, jak by se na první pohled mohlo zdát. Ale vraťme se ještě k evropským dějinám. Nedovedu si představit, že bychom my, Češi, napsali společné dějiny s Polskem, neřku-li s Rakouskem, a už vůbec ne s Německem... Myslím, že by tam bylo protiřečících výkladů více než těch shodných...

Vím, jak to myslíš. Ale není to tak docela. Samozřejmě existovaly dějiny rakouské jako dějiny říše Habsburků. Napsal je Josef Pekař, mimochodem před časem vyšly v reedici péčí profesora Jiřího Raka. Dějiny naší říše se zvláštním přihlédnutím ke královstvím a zemím na říšské radě zastoupeným... To byla vlastně Pekařova středoškolská učebnice. On to dovedl napsat jako dějiny jednoho státu. To ovšem šlo, protože ten stát existoval. Čili měl nějakou jednotící ideu minimálně v podobě státní identity. To je trochu něco jiného. Dnes ovšem napsat společné české a rakouské dějiny by bylo možné právě jenom do roku 1918, tedy dokud existoval rakouský stát, jehož jsme byli částí; pak už by to byly čistě dvě paralelní linie, kde není vlastně žádný styčný bod. A s těmi Poláky je to ještě komplikovanější, protože...

Tam několik styčných bodů je...

Ano, je. Ale jenom několik styčných bodů. Ze stejných důvodů nebylo možné napsat československé dějiny pro celé období, tedy od Velké Moravy do současnosti. Protože těch dotykových bodů je velice málo, slovenské dějiny a české dějiny jsou asynchronní. Pro slovenský historický vývoj jsou hlavní milníky českého dějinného vývoje zcela irelevantní. Buť v období existence Československa, ať už to bylo za první republiky, nebo pak za socialismu, se uměle vyhledávaly společné body. Třeba význam husitství na Slovensku...

Žiskra z Brandýsa.... Bratřiči...

Jiráskova epopej. Jenomže reálně mělo husitství na Slovensko nulový vliv.

Pár námezdních vojáků...

Husité údajně založili jako kolonisté na Slovensku jednu obec, jmenuje se Praha a nachází se u Lučence. Nevím, jestli to je pravda, nejsem odborník na 15. století. Ale fakt je, že husité byli v Uhrách a na Slovensku považováni za jedny z četných nájezdníků, kteří do Uher přišli jako předtím Tataři, nebo ještě předtím Kumáni. A i jiná, pro Čechy významná dějinná data nemají pro Slováky žádný význam. Třeba rok 1620, okamžik, které Češi po staletí považovali za historicky osudový, je pro slovenské dějiny naprosto bezvýznamný. Ta asynchronnost je tady zcela evidentní. A proto také všechny pokusy o československé dějiny skončily jako vlastně dějiny souběžné.

Když se vrátím k Polákům a Němcům, tam by nešlo pouze o asynchronnost, ale naopak – některé synchronní body by měly velmi rozličný výklad.....

Paradoxně s Němci je to trochu lepší, než s Poláky. A to proto, že neexistoval německý stát v moderním smyslu slova. Co jsou to německé dějiny, to jsou dějiny čeho? V Německu

se jako německé dějiny předkládají politické dějiny Svaté říše římské. A do té české země patřily. A zároveň – a na to jsem se v Německu ptal, protože mě to zajímalo, v jednotlivých zemích zemská ministerstva školství vytvářejí osnovy, vyučují historii Sasů, Bavorů, Hamburčanů, takhle to tam mají. Čili v Německu je to hodně podobné jako u oněch evropských dějin. V tomto případě by to šlo do určitého bodu, napsat společné německo-české dějiny. Mimochodem, v 19. století němečtí historici, když psali dějiny, tak samozřejmě české země chápali a řadili jako jedny z říšských německých zemí. Obdobně jako třeba Bavorsko, nebo Württenbersko, čili pro starší dějiny by to bylo schůdné, i když nevím, jak by se to některým českým nacionalistům zamlouvalo. Historicky tomu tak ale je. Rozhodně by to bylo schůdnější než dějiny česko-polské, kde není možno najít nic. Samozřejmě jako u všech sousedů: střídalo se období spolupráce a míru s obdobím konfliktu. Ale tímto způsobem je možno napsat třeba dějiny česko-maďarské, nebo tedy česko-uherské, chceme-li, anebo dokonce dějiny dvou národů, které vůbec spolu nesousedí... já nevím, česko-španělské, či česko-francouzské, vždycky tam najdu někde nějaký styčný bod, když ho chceme najít, ale tomu konstruktu bude chybět konzistence. Konzistenci v našem případě vytváří státní rámec a u těch tak zvaných nehistorických národů, to je, prosím, terminus technicus, nechci tím nikoho snižovat, ho těžko hledat. Ale třeba Slováci (nebo například Slovinci) mají vědomí společné národní identity, která ovšem většinou bývá ahistoricky promítána do dávné minulosti, kdy ještě neexistovali. To je velký spor například v slovenské historiografii, jestli lze v raném středověku hovořit o Slovácích. A kým vlastně byli, co to bylo, když se v pramenech píše o Slovienech nebo o gens Slavorum... Samozřejmě nacionalistická větev historiků říká, že Slovieni jsou Slováci, ale to je jejich představa, ta se nedá dokázat. My nevíme, zda si oni sami pod tímto pojmem už uvědomovali, že jsou jiní Slované, než ti ostatní.

Ale hymnus Hej Slované na Slovensku zpívali jako Hej Slováci...

No jistě, ale to je záležitost 19. století. Samo Chalúpka napsal text Hej Slované, který byl pozměněn na Hej Slováci. Byla to slavnostní píseň, dokonce byla populárnější než Nad Tatrú sa blýska, a stala se také hymnou válečného slovenského státu. Ale ten text byl přejat například v Jugoslávii. A melodie té písně, ta je převzatá z polské hymny Jeszcze Polska nie zginieła... To se ale dostáváme někam jinam. Většinou se takové písně navzájem přejímají a je to vlastně jeden motiv.

Jako pohádky.

To je vlastně docela dobrý příměr. I v tom přejímání podobných „národně zásadních“ nápěvů a textů je jakýsi mytický podtón. Takových propojení najdeme mnoho. Třeba ukrajinská hymna Šče ne vmerla Ukrajina je také evidentně inspirována polským textem Jeszcze Polska nie zginieła.

Mluvíme-li ovšem o možnosti jakýchsi společných dějin, o kterých říkáš, že je velmi složité je napsat, nemohu nepřipomenout Dějiny Těšínska pro Poláky a Čechy, na kterých ses částečně podílel...

Ten projekt zase tak těžký a složitý nebyl. Napsaly se dějiny jednoho území ve dvou interpretacích. Tato možnost existuje. Stejně tak jako existuje pokus – ten už ale nebyl až tak úspěšný – napsat společné slovensko-maďarské dějiny v rámci uherského státu. Byl využit stejný způsob. Samozřejmě, faktografický rámec je stejný, ale je tam různé hodnocení, často diametrálně, dějin počínajícího 18. století, možná až sedmnáctého. V čem je rozdíl? V maďarském diskursu například stavovská povstání v Uhrách – Štěpán Bočkaj, Juraj Rákoczi, Ferenc Rákoczi II. – byla zpětně chápána pouze jako boj Uhrů, to jest Maďarů, za svobodu. Což samozřejmě na Slovensku rozhodně není takto jednoznačně vnímáno.

Nestálo by za pokus takhle prostě napsat ony evropské dějiny, vytvořit jeden faktografický základ a pak k němu dodat nejrůznější interpretace...

Takhle jsme to chtěli udělat, ale ukázalo se, že problémem nejsou rozdílné interpretace. Ty se napíšeš, prostě jedni to vidí tak a druzí to vidí takhle. Společná interpretace není možná. To by znamenalo popření národních dějin. Ale největším problémem evropských dějin je asynchronnost významných faktů. Který rok je významný pro evropské dějiny? Prakticky pro každého nějaký jiný, jiná událost, jiný děj. To, co je pro jednoho rozhodující, ba kruciální, pro druhého nemá význam, nebo má, ale pouze okrajový, a naopak.

Angličané by navrhli třeba Magnu Chartu...

A co my s tím? Znamená pro nás tato událost nějaký dějinný převrat? V roce 1215 mimochodem proběhl IV. lateránský koncil, jeden z nejvýznamnějších koncilů v historii vůbec.

My bychom mohli nabídnout třeba Zlatou bulu sicilskou...

Proti tomu by Maďari nejspíš postavili Zlatou bulu krále Ondřeje...

Taková babylonská věž historických příběhů....

Do jisté míry ano. Právě proto jsme se pokusili pracovat s takovými událostmi, které ovlivnily celou Evropu. Najdeme takové. Revoluce 1848, první světová válka, druhá světová válka, rok 1989.

Ovšem to jsou vysloveně moderní dějiny....

To je důsledek toho, že tehdy počínala globalizace. Například v patnáctém století o sobě státy navzájem mnoho nevěděly. Události, život, lidé, to všechno bylo jiné, odlišné v Anglii, ve Francii, u nás, v Rusku. S tím si nemůžeme poradit jinak, než, jak už jsem řekl, napsáním těch paralelních dějin.

Mám pocit, že kdybychom hledali styčné body, snadněji bychom je našli v konfliktech, než v událostech velkých v pozitivním slova smyslu.

Možná ano, ale komplikace nastávají zejména v okamžicích, kdy byl při vytváření národního příběhu využit s tímto cílem nějaký fakt, který byl pozapomenutý, a který možná reálně ve své době nebyl významný. Což se stává velmi často. Úmyslně je zvýrazněna v zásadě bezvýznamná událost, aby se vytvořil nějaký odrazový můstek, nějaký styčný bod. Když se vrátím k našim dějinám, je to typické pro bitvu na Bílé hoře. Objektivně, k čemu tam došlo? Ti žoldnéři tři měsíce nedostali žold...

Tak šli domů...

Spíš utekli, když došlo k útoku... většina z nich. Moravané padli, ale oni padli většinou proto, že neměli kam utéct, protože stáli zády opření o zeď...

Protože si neprokopali únikové otvory do zdi, říkají zlé jazyky...

To nevím. Ovšem ani ten moravský mýtus není tak zcela přesný. Značná část z tohoto pluku byla složena z německých žoldnéřů. A jeho velitel Jindřich hrabě Šlik už v roce 1621 bojoval na straně císařských a udělal tam značnou kariéru. Celá ta bitva trvala něco přes hodinu a byla to vlastně malá srážka, která z vojenského hlediska byla bezvýznamná. Praha se mohla klidně dál bránit, protože ona bitva či spíše šarvátka se konala za pražskými hradbami. A v době, kdy se odehrávala, nejen okolní svět, ale možná dokonce ani v Kolíně nevěděli, že se někde u Prahy bojuje. Zpětně se to stalo významným bodem naší historie. My koneckonců víme, že Ferdinand si v první chvíli neuvědomil, jakého obrovského vítězství Maxmilián Bavorský pro něj dobyl. To mu došlo až potom, když Praha kapitulovala bez boje...

Když Fridrich Falcký utekl, Praha se vzdala. Předtím ovšem vyrabovali chrám Svatého Víta...

Ten tzv. očistili už předtím. Ale z Prahy si samozřejmě leda-cos odvezli ... Když se prchá, tak se nějaká ta koruna hodí, že...

A takových případů hledání významného bodu v události, která v době, kdy se stala, valný význam vlastně neměla, máme v dějinách víc. Podobně tomu bylo, když se hledalo v roce 1990 na Slovensku nějaké datum, které by mohlo sloužit jako nějaký sjednocující státní svátek. Když se na Slovensku přijal v roce 1992 29. srpen, den, v němž začalo Slovenské národní povstání, začala nacionalistická větev, hlavně emigranti, tvrdit, že je to naopak ostuda, aby se „čechoslovácko-bolševický puč proti vlastnímu státu“ oslavoval jako státní svátek. Tak vznikl nápad udělat úhelný státní svátek ze vzniku Slovenské národní rady v září 1848 v Myjavě. Ale zjistilo se, že lidem to nic neříká, ten fakt byl naprosto zapomenut. Historici o něm věděli, ale veřejnost ne.

Upřímně řečeno, až do této chvíle jsem také nevěděl, že národ, s nímž jsem žil pětadvacet let ve společném státě, má nějakou významnou událost, která se přihodila v roce 1848 v Myjavě. Připouštím mea culpa, mea maxima culpa, ba moje ostuda, ale nic mi to neříká...

Vidíš, a pak hledej styčné body v dějinách národů, které jsou si mnohem vzdálenější než my a Slováci. Ale podívejme se třeba na formování německých nacionálních dějin. Jako jeden z hlavních bodů je v nich vítězství Hermanna Cheruského, náčelníka kmene Cherusků, jinak Arminia, nad římskými legiemi v Teutoburském lese. Nevíme příliš, kde to vlastně přesně proběhlo. Němečtí nacionální socialisté pak dokonce ani nehovořili o Hermannu Cheruském, ale o Hermannu Němckém. A co se tam vlastně z vojenského hlediska stalo? On tam porazil dvě legie, ale asi za dva roky stáli Římané na Rýně znovu. Takže nějaký zásadní význam ta bitva vlastně neměla,

ale od ní se odrazil jeden z důležitých, normotvorných bodů německých dějin: tady jsme se ubránili a každý, kdo o tom pak během nacistické éry zapochyboval, tak byl nevlastenec. Ba i v císařském Německu ti, kdo říkali, že je to vytváření mýtů, byli vnímáni jako nevlastenečtí a neschopní nadchnout se pro národní myšlenku.

Někdy se mi zdá, že Američané netrpí těmito evropskými úzkostlivými patáliemi s dějinami. Už jsme trochu mluvili o formování historie Spojených států. Mám rád anglosaskou a zejména americkou literaturu, a cítím v ní mnohem méně problémů s národní identifikací a současně s kritičností vůči ní. Sice kde-si na středozápadě a asi i jinde vyvěšují před domy vlajky, ale na druhé straně k fangličkaření dovedou být až nemilosrdní. Kdysi v mládí jsem četl velmi rád romány Kennetha Robertse. Některé z nich, jako Arundel či Oliver Wiswell, jsou o americké národní revoluci, o boji za osamostatnění Spojených států. Už jako kluka mě zaujala skutečnost, že Roberts neměl problém psát se sympatiemi o loajalistech, kolaborujících s Brity, a naopak kritizovat, ba zlehčovat bojovníky za americkou samostatnost. Už tehdy jsem si říkal, že na té zemi něco je, když tam vychází knížky, které rýpají do samých kořenů země a národa, a oni je vydávají, čtou a to dokonce hodně... A to nemluvíím o pozdějších literátech, třeba o Kurtu Vonnegutovi, beatnících, ti jsou k americké identitě až brutální... I když vlastně, já nevím, není-li to součástí jejich identity.

Jistě, to je nepochybně na Americe obdivuhodné. Například u nás by to za první republiky možné nebylo. Já jsem teď při stěhování narazil na paměti Franty Sauera, na knížku Pašeráci, tak jsem si ji ze zájmu znovu přečetl. Jedna kapitola se jmenuje Moje poslední utrpení za císaře pána. Popisuje, jak Sauera vyšetřovali asi půl roku, protože za první republiky zpíval někde z legrace Zachovej nám Hospodine. Ale v Americe tohle je a bylo možné. Jinak je známou věcí, byť my ji tak nevnímáme, že asi jedna třetina amerických bílých osadníků z oněch třinácti kolonií byli tak zvaní loajalisti, kteří pak, po vzniku USA, odešli do Kanady, protože ta zůstala britská. No a pak

tam byla další třetina, které to bylo jedno. Ti si říkali: „Budou Angličani, dobrý, nebudou, taky dobrý.“

Zajímavé je, když jsem byl v Kanadě, ukázali mi na kanadské straně Niagarských vodopádů v městečku Niagara on the Lake památník vítězství nad americkou armádou z války 1812. Když byla americká revoluce, tak samozřejmě Američani předpokládali, že když celá severní Amerika byla jedna kolonie, tak se také celá promění v USA. Že se připojí i Kanada. A ona se nepřipojila. Washington poslal delegaci, ale Kanadčané, že ne. Je pravděpodobné, že velkou roli hrála francouzská komunita v Kanadě. Ta neměla zájem se do ničeho míchat, říkala si, že bude lépe, když se ztenčí britská kolonie, a tím pádem francouzská část procentuálně posílí. Když pak došlo k druhé válce v roce 1812 a Američané přišli na kanadské území, tak se nesetkali s pochopením, byli vnímáni jako okupanti. V kanadském historickém diskursu je to podáváno jako počátek kanadské identity. Oni věděli, že už nejsou Britové, ale věděli také, že nejsou Američani. Je to dobrý příklad formování národní identity. Mimochodem za zmínku stojí, že na britských ostrovech bylo otroctví výslovně zrušeno a obchod s otroky zakázán už v roce 1807 a v britských koloniích roku 1833. Po zákazu obchodu s otroky britské loďstvo zahájilo blokádu afrického pobřeží. Pokud Britové zadrželi nějakou otrokářskou loď – pašování otroků se věnovali hlavně Portugalci – tak otroky propustili a posádka měla velké nepřijemnosti.

Vzhledem k tomu, že ve Spojených státech bylo otroctví zrušeno až v roce 1865, řada černochoů utekla právě do Kanady.

A v roce 1848 osadníci v Kanadě získali rozšířenou autonomii, která potom 1867 vedla k prohlášení Kanady dominiem, čili se už vlastně Kanada stala samostatným státem. To, za co Američané těžce bojovali, Kanadčané získali evoluční cestou. A otroctví zde v té době – roku 1867 – už více než tři desítky let nebylo.

Dobrá, máme větší problémy s kritikou českého historického mýtu či českých historických mýtů než například Američané. Také se mi zdá, že na vážnosti svých mýtů, které považujeme za úhelné v našich dějinách, lpíme až dětinsky zarputile. Že

jakékoliv zlehčení takového mýtu, „uvedení bájných příběhů na pravou míru“, vyvolá zpravidla odpor.

Určitě, hlavně tu lidé na to nejsou připraveni. Z toho si už dělali legraci Voskovec a Werich, když napsali Kata a blázna. A po premiéře se na ně snesla z pravicového tisku velká snůška obvinění, že je to nevlastenecké, že si dělají legraci z nejposvátnějších věcí národa. V té hře jsou vlastenečtí plantážníci, což měla být agrární strana, a sociální revolucionáři, což byl obraz sociálních demokratů. V + W ukazovali, že celý politický boj je do jisté míry fraška... A v rámci toho parodovali akt vzniku státní samostatnosti a revoluce 1918. Hrdina, který křičel „Fuj!“ na císaře, nebyl vpravdě hrdina, on to totiž vykřikl proto, že šlápl do psího lejna. Právě ve chvíli, kdy jel císař kolem. Z uvedení Kata a blázna byl nepředstavitelný skandál. Hovořilo se o útoku na to, co je pro národ nejsvětější a vůbec se vedly dosti pitomé fangličkářské řeči.

Je v tomto ohledu ostatní Evropa jiná než my?

Nemyslím, že nějak zásadně. Ale řekl bych, že přece jenom v některých zemích si z těchto tzv. národně svatých záležitostí umějí víc dělat legraci. Jistě jsou národy, které jsou v tomto ohledu na tom ještě hůře, než my. Ale obecně řečeno, mýty jsou všude a některé se drží s houževnatostí hodně lepší věci. To se netýká jenom dávných mýtů, to se týká i mýtů moderních. Třeba jak Emil Hácha zachraňoval český národ. Na Slovensku Jozef Tiso zachraňoval Židy, ačkoliv to vůbec není pravda, pravdou je pravý opak. Ale to samé si vyprávějí Rumuni o Ionu Antonescovi. A v Bulharsku je rozšířeno tvrzení, že Boris III. zachránil bulharské Židy, což také není tak úplně pravda, byť zase to není úplně nepravda, na rozdíl od Tisa. Bulharsko svoje Židy nevydalo, ale nedá se říct, že by to byla zásluha právě Borise III., že všichni je chtěli vyhnat a on se postavil na jejich ochranu, to ne. Odpor proti deportacím byl mnohem širší, vyšel z pravoslavné církve a Boris III., který napřed neměl příliš jasné stanovisko, se pak se přiklonil na stranu odpůrců.

U nás se mi navíc zdá, jako bychom si v některých okamžicích právě hlavně ty „moderní“ mýty ještě zdramatizovali, přidali jim „drajv“, štávu.

Tak to je možná taková česká specialita. To my umíme. Určité osobnosti, které se právě těší popularitě, dostanou v lidové mytologii ještě přidáno, ba získají herojské atributy, přisuzují se jim hrdinské činy, které nespáchaly, a zase naopak, když někdo právě má negativní nálepkou, tak se ještě víc namaže načerno a činí se zodpovědný i za to, za co odpovědnost nenese. Což jsem, protože jsem studoval etnografii a folkloristiku jako první obor, zaznamenal ve své bulharské disertaci a v některých větších studiích. Ve folkloru, v pověstech, v pohádkách musí být jasně dobří a zlí. Boj dobra se zlem. Jenomže my víme, že v reálném životě, a tudíž i v historii málokterý člověk je prostě jenom zlý a jenom hodný. Vždycky tam najdeme jeho činy takové i jiné, a lidé, protože to z mnoha důvodů potřebují, obracejí se k tomu folklornímu vzoru a těm osobám, které jsou jim sympatické, přikládají víc toho dobra, a ty, které jsou jim nesympatické, očerňují ještě víc, než si zaslouží...

Když už jsme u těch moderních českých mýtů... Zmínil jsi Háchu. Co dál?.

Tak třeba mýtus našich pevností z roku 1938. Já vždycky říkám studentům: ty pevnosti se nestavěly proto, aby zastavily německou armádu, ale aby...

... si vydělala betonářská lobby?

To bych neřekl. Šlo o něco jiného. Strategická myšlenka byla, že Československo sehraje stejnou úlohu jako Srbsko za první světové války, že bude vázat asi třicet německých divízií, aby Francie mohla mobilizovat, a rozhodne se to na západní frontě. Případně, že se zapojí Sovětský svaz. No, a ono to jaksi nevyšlo. Pevnosti tedy měly sloužit jen k dočasnému zadržení německých vojsk, o tom, že při delší válce bude československé

území obsazeno, celkem nikdo z vojenských odborníků nepochyboval. Mýtus spočívá v představě, že kdyby Československo bojovalo, tak se Němci přes tyto pevnosti nedostali. A tehdejší vláda že tyto skvělé pevnosti zbaběle vydala.

A když jsme u toho nápomocného SSSR, tak po válce vznikl velice silný mýtus o tom, jak nám Sovětský svaz v roce 1938 chtěl pomoci. Přitom o tom neexistuje v československých archivech žádný doklad. A neexistuje nepochybně ani v archivech ruských, protože samozřejmě, když existoval...

...tak už by ho v Rusku dávno se vši slávou vytáhli a publikovali ...

Jistě. A tenhle mýtus se udržoval velice dlouho. Pak je tady z těch novodobých prostě mýtus o naší třistaleté porobě, o tom, jak jsme úpěli pod Rakouskem, ale o tom už jsem hovořil...

Temno.

Mýtus temna. Disidenti v 70. letech, vyprávěl mi to historik Jaroslav Opat, měli takové úsloví: „Jo, za Rakouska, to se nám to úpělo.“ Ale další velký mýtus je ten poválečný, mýtus národa bojujícího, který byl vytvářen jako určitá kompenzace za kapitulaci v roce 1938.

Už jsme připomněli, že podobný mýtus „národa hrdinného“ vytvořili například i Francouzi.

Taky, jistě, De Gaulle to udělal velmi obratně. To byla jeho práce, mýtus, že co Francouz, to hrdina. Ale u nás to bylo, myslím, ještě přepjatější... V Polsku existuje podobná představa, byť tam asi je nejvíc opodstatněná. Ne že by ze své podstaty každý Polák byl odbojářem, revolucionářem, jak si někteří lidé naivně představují, ale ten teror byl tak strašný, že už těm lidem nic nezbyvalo. To je trochu jiná dimenze.

Existuje historická anekdota, jak se sešli Karl Hermann Frank, řekněme „český“ Frank, a Hans Frank, tedy „polský“ Frank, a ten „český“ vypráví, že právě popravil třicet Čechů a nechal o tom pro výstrahu všude vylepit vyhlášky. A „polský“ Frank mu odpoví, že kdyby on měl pokaždé, když popraví třicet Poláků, vylepit vyhlášky, tak papírny nedělají papír na nic jiného... Krutý a cynický žert, ale něco vystihuje...

Tak jako ten známý poválečný vtip, proč u nás bylo za války tak málo partyzánů.

Proč?

No, protože to přece Němci zakázali. To je strašný vtip. Ale, což je sympatické, svědčí přece jenom o určité sebereflexi. Ono se to vypráví v řadě variant, třeba jak se sešel Srb a Polák a Čech a ti první dva vyprávějí, jak bojovali, a Čech říká: „Vám se to bojovalo, ale u nás to bylo zakázané!“ No ale je to vlastně pravda, to je zajímavé téma, ta zdejší humorná sebereflexe...

Možná to bude tím, že se do bojovnosti opravdu moc nehrneme. Vždyť sami o sobě říkáme, že jsme národ holubičí povahy.

Myslím, že žádný národ není ani národem barbarů, ani národem holubičí povahy. To jsou takové charakteristiky, vytvářené většinou v různých válkách a ozbrojených konfliktech čistě z propagandistických důvodů. Co to je národ? V takovém společenství jsou lidé tací i jiní... Drsní i měkcí. A v krizových situacích často překvapí, že se někteří zachovají úplně jinak, než bychom od nich podle jejich předchozí pověsti očekávali. Nevím, zda je ten výrok autentický, ale údajně se prý Winstona Churchilla zeptali, co si myslí o Němcích, a on odpověděl: „Nevím, protože je všechny neznám.“ Možná to bylo řečeno (nebo dokonce vymyšleno) ex post, ale odpovídá to nepochybně realitě. V historii každého národa se samozřejmě najdou období, v nichž se lidé chovali, s prominutím, jako dobytek, dopouštěli se zvěstev, což se týká i nás Čechů. Nelze

si to vytěšňovat z historické paměti. Musíme si umět odstranit kostlivce ze skříní a zamést si před vlastním prahem.

Mám z dětství takovou vzpomínku. U nás v domě, v Dobrovského ulici, ve třetím patře, naproti přes chodbu bydleli nějací Schneiderovi, byli to Němci. Já je pamatuji už jako staré lidi. V domě jsme tehdy neměli výtah. Pamatuji si, jak se vždycky pan Schneider belhal o holi do toho třetího patra. Byli to slušní a hodní lidé, pan Schneider byl před válkou sociální demokrat, za protektorátu se k tomu samozřejmě nehlásil, protože...

Protože by ho zavřeli...

... jistě by měl nějaké problémy. To já ovšem nepamatuji, to jsem ještě nebyl na světě, vyprávěla mi to maminka. A vyprávěla mi také to, jak přišel k tomu velmi silnému a bolestivému kulhání: po válce, respektive po skončení Pražského povstání si pro pana Schneidera přišli nějací „bojovníci pět minut po dvanácté“, kteří měli na rukávech pásky s písmeny RG, což mělo značit Revoluční gardy, ale normální Pražané si to brzo trefně překřtili na „rabovací gardy“, a odvedli ho na Hagibor. Dnes je tam Svobodná Evropa. Před válkou byl Hagibor židovský sportovní klub, ke konci okupace tam zřídili pracovní tábor pro tzv. židovské míšence, a po osvobození bylo na Hagiboru shromaždiště pro Němce. No, a tam pana Schneidera odvěkli a tak šíleným způsobem zmlátili a zmučili, že byl do konce života invalida. Můj otec jako sociální demokrat měl v té době nějaké kontakty, tak nakonec pana Schneidera z toho hagiborského lágru dostal. Pomohli mu s tím ještě někteří sousedé z našeho domu, kteří se za pana Schneidera zaručili. Což je moje dětská zkušenost: bolestně kulhající laskavý starý pán a vyprávění maminky, co bylo příčinou jeho bolesti a invalidity. To je důvod, proč nemám rád, když se prostě řekne: „No jo, to je možná pravda, ale vy jste tehdy nežil, oni Němci dělali to a ono.“ Jednou o tom krásně napsal v Lidových novinách pan Bohumil Doležal. Vyjádřil se v této souvislosti dost expresivně, ale já s ním souhlasím: „Jestli se někdo chová jako prase, tak to ještě nedává nikomu právo,

aby se taky choval jako prase.“ S tím já se naprosto ztotožňuji. Že jsem tehdy nežil? Já mohu jen říct: díky Bohu!, protože možná bych se i já do něčeho namočil, ale to není relevantní. V době španělské inkvizice jsem také nežil, znamená to ale, že ji nemohu posuzovat?

Občas narážíme na takový argument: Kde berou mladí historici tu drzost, že se odvažují posuzovat období vlády komunistické strany, když ještě nebyli na světě, nebo tahali za sebou kačera?

Těch, co žili v době komunismu, bude pořád míň a míň. To je od Pána Boha dáno, s tím nic neuděláme.

Kdybychom přijali tento „lidem“ často užívaný argument jako relevantní, tak by historici museli rezignovat na všechno, v čem nežili... To by se pak dařilo mýtům. Nikdo by je neuváděl na pravou míru. Ostatně občas už slýcháme mnohé „Nové pověsti národa českého“ o době před rokem 1989.

Samozřejmě, komunismus sám o sobě byl nový mýtus. A je podhoubím vzniku dalších mýtů. Jak se vzdalujeme od listopadu 1989, a já na rozdíl od těch mladých za komunismu žil, tak se znovu, v jiné podobě, opět objevuje mýtus národa bojujícího. Všichni bojovali...

A skoro všichni dneska tvrdí, že věděli, jak komunisti půjdou do pekel, jak ten režim brzy skončí... Všem to bylo jasné. Vždycky říkám: když jsi to tak dobře věděl, proč jsi proti tomu režimu něco neudělal? Dneska jsi mohl být za pašáka...

A každý proti tomu režimu nějak bojoval, takže každý, kdo ukradl pytel cementu, má pocit, že byl v protibolševickém odboji, podobně jako po válce, kdy kdekdo, když zabil načerno prase, po válce hlásil, že prováděl hospodářskou sabotáž a způsoboval vážné zásobovací potíže třetí říši. A dnes už vznikají podobné nové mýty o hrdinném odporu zdejšího lidu proti komunistické totalitní moci, při tom ať se nám to líbí, nebo ne, stejně jako za protektorátu, tak i za socialismu se

většina z nás chovala pasivně. Což ovšem vůbec neznamená, že by lidé s tím systémem souhlasili, nebo se s ním dokonce ztotožnili, to si nemyslím.

Většina z nás není hrdinská, jak už v našem hovoru zaznělo...

Protože by je snadno identifikovali a zlikvidovali. Čím víc lidí, tím menší utajení. V žádné společnosti většina lidí není hrdiny. Riskantní odboj je vždycky záležitost buď osobností vysoce mravních a integrovaných, nebo naopak osob bez fantazie a představitivosti, které si vlastně neuvědomují, co se může stát. U takových ovšem hrozí větší nebezpečí vyzrazení, byť jsou schopny neuvěřitelných, až šílených hrdinských činů.

Postkomunistické období ovšem skýtá přímo pařeňště pro tvorbu nových mýtů. Společnost „objevovala Ameriky“, skoro ve všem jsme se snažili vydat „novými českými cestami“...

Připomněl bych mýtus, který, řekl bych, už je překonán, ale nějakou dobu žil, a to velmi intenzivně, a měl velký vliv na společnost a její myšlení. Vznikl bezprostředně po převratu, v 90. letech, a mohli bychom jej pojmenovat „mýtem neoliberální společnosti“. Byli jsme přesvědčeni, že teď a tady jsme konečně přišli na to, jak to má doopravdy být, že vytvoříme tzv. čistý trh. Což není nikde.

... v Rusku...

Vidíš, tam ve specifickém nahlížení věci možná čistý trh je. Za Jelcina tam byl určitě. Nevím ovšem, zda čistý, ale rozhodně bezuzdný. U nás mnozí po pádu minulého režimu, který plánoval a kontroloval kde co, podlehli mýtu neoliberálních teorií, a každý, kdo namítal, že takhle to nemůže fungovat, byl označen za starou strukturu a bolševika. Mimochodem v této souvislosti, já jsem byl ve Spojených státech, nevím, kdo by si troufl označit je za bolševické, tam je regulace trhu překvapivě velmi vysoká. U nás to dopadlo s oficiálním uvedením tohoto mýtu do reality země tak, jak to samozřejmě zákonitě dopad-

nout muselo. Když tedy přijmeme rok 1989 jako zlomový při hodnocení tvorby mýtů a jejich vlivu, zjistíme, že je to vždycky stejné. Provádí se jakási dekonstrukce mýtů, no, a současně vznikají nějaké mýty nové.

Teď si například prožíváme mýtus suverenity. Jeho nositelem je třeba pan exprezident Václav Klaus. Realita současnosti ovšem tento mýtus proměňuje, s prominutím, v jakousi duševní onanii. Protože suverenita je pojmem 19. století. Ve století jedenadvacátém nemůže být zcela suverénní stát o rozloze necelých sedmdesát devět tisíc čtverečních kilometrů a s deseti miliony obyvatel. Stojíme před jasnou volbou „buď, anebo“ – buď jsme součástí západních struktur, v jejichž prospěch musíme svoji suverenitu do jisté míry omezit, anebo se dříve či později dostaneme pod imperiální vliv sílícího Ruska. Každý si může vybrat. Já už jsem si vybral.

Já taky.

Na výběr máme jenom toto, jiná možnost není. To je jako když jdu do hospody na oběd a mají tam dvě jídla. Ani jedno z nich není tatarský biftek, který mám rád. Tak ho nemůžu dostat a musím si vybrat z těch dvou. Nebo jít do jiné restaurace, ale ta v tomto případě doopravdy není k mání.

Tak si dám buď svíčkovou, anebo guláš. Jasně, taky to takhle vnímám. Ale proč se u nás neustále hraje na nějaký až izolacionistický národní zájem?

Tak ono je to populární, je tak možné získat body...

Jenomže s tímto pojmem, s tímto souslovím neustále žongloval a žongluje minulý prezident, současný prezident, k pousmání je – kdyby to nebylo tolik nesmyslně hloupé a i nebezpečné – když se s národními zájmy ohánějí levicoví politici.... Každý tím myslí něco jiného, co, to zpravidla neřekne, nevysvětlí, neinformuje národ, v jehož zájmu údajně jedná, neobjasní, co za ty zájmy doopravdy považuje. Hlavně když vztyčí vlajku národních zájmů.

Vzpomínám si, že jsme o tom hovořili v jednom pořadu Historie.cs. Tam ses zaujatě, až rozhořčeně, ptal na totéž. Odpovím ti jako tehdy. Podle mého nejupřímnějšího přesvědčení je národním zájmem České republiky co nejužší spolupráce v euroatlantických strukturách. To je národní zájem. Že to bude něco stát, že třeba občas pojedou přes naše území kolony amerických vojenských vozidel, to považuji za samozřejmost, za nezbytnost. Chápu jako řidič, že tím třeba nebudu nadšen, když někde uvíznu. Stejně tak jako se mi nelíbilo, když přijel americký prezident a zaletovaly se kanály a cítil jsem se, jako bych ani vlastně neměl vyjít na ulici. Anebo když u nás byl summit NATO a pořádaly se doslova manévry..., tak jsem radši odjel. Jenomže nic není na světě zadarmo. Všechno něco stojí.

Dáváme si na váhy závaží. Dal. Dostal. Vždycky si myslíme, že dostat bychom měli víc. To je přece lidská přirozenost.

Já si pořád myslím, a myslet nepřestanu, že vždycky je lépe, když tudy pojedou nějaké kolony aut ze cvičení, když se bude při nějakém summitu či návštěvě otravně kontrolovat kde co, než kdyby přijeli jiní vojáci, zelení mužičci, a konala se u nás jiná zasedání. Ale vím, že jsou lidi, kteří to takhle nevnímají. Nikomu jeho názor neberu. Já sám ovšem bych nikdy nevolil žádnou stranu nebo politika, hlásající naprostou suverenitu či vystoupení z EU nebo z NATO. Jsem zásadně proti tomuto druhu suverenity. Ostatně ono je to jako s tím „čistým trhem“. Absolutní suverenita neexistuje. Ani taková, jakou nám předkládají někteří „obránci národních zájmů“. Říkají, že z Bruselu nám nebude nikdo diktovat. Dobře, když to nebude z Bruselu, budou nám diktovat odněkud odjinud. Ale diktovat nám někdo bude určitě. A může to být, či spíše určitě by byl, diktát daleko nepříjemnější. Mnohem víc omezující pocit suverenity a svobody. Nežijeme ve vzduchoprázdnu. Hlásání naprosté neutrality a samostatného vymezování vůči světu je buď idiotství, nebo činnost za cizí peníze.

Vlastenectví je čím dál tenčí led. Jeho vnímání se mění v průběhu času. U někoho zůstává zastydělým nacionalismem či šovinismem, leckdo ho dokonce zaměňuje za čistou xenofobii. Nevím, jak ho vnímají mladí lidé, jestli ho z většiny vůbec vnímají. Zda k těm dorůstajícím vůbec nějaká zpráva o vlastenectví přichází...

To nemohu posoudit, nikdy jsem nepůsobil jako učitel na základní nebo střední škole. Já vnímám vlastenectví jako sounáležitost se zemí a místem, kde jsem se narodil, kde žiji. Jako vnímání a přijímání její kultury. A snažím se kulturní hodnoty, které tady byly vytvořeny, ne jenom sdílet, ale v rámci svých sil a možností se na jejich tvorbě v duchovním smyslu i podílet. A cítím hrdost, že moje hodnoty jsou součástí tohoto řetězce. Neznamená to samozřejmě, že si musím nutně myslet, že všichni ostatní jsou, s prominutím, úplně blbí, a že jejich kultura je ničemná. To vůbec ne. Neznamená to taky, že když je mistrovství ve fotbale, nebo hokejový zápas, tak že musím poskakovat...

Nejsi Čech, když neskáčeš.

To je přece velmi infantilní, až pitomé... a už vůbec nechápu převrácení aut a jiné výtržnosti coby výraz národního nadšení ze sportovního vítězství. O tom si nemyslím, že to je vlastenectví, to je výtržnictví. A pokud někdo neumí jinak vyjádřit svoji příslušnost k národu, a dát najevo míru svého vlastenectví, je politováníhodný. K něčemu takovému lze jen říci, že od toho máme policii, aby zakročila. Podle mě je vlastenectví tichá záležitost vnitřního přesvědčení. Možná někdo vnímá vlastenectví jinak, ale já nemusím na každém kroku všem halasně rozhlašovat, že jsem Čech. Jak říkal nadporučík Lukáš: „Buďme Češi, ale nemusí to nikdo vědět. Já jsem taky Čech.“ Jaroslav Hašek to napsal satiricky, ironicky. Ale já to nevnímám tak docela negativně, cítím, že je tam i určitý pozitivní rys.

Nedávno mi vnučka položila takovou složitou otázku: jaký je rozdíl mezi vlastenectvím a nacionalismem. Zaskočila mě. Pak jsem se zmohl jenom na velmi zjednodušené vymezení: vlastenectví je vážit si svého a nacionalismus je znevažovat „jiné“.

Nacionalismus má dnes samozřejmě negativní konotaci, ale Ernest Gellner ho definuje jako politickou teorii, která říká, že všichni příslušníci téhož národa mají být podřízeni jedné, a to pouze jedné a téže politické autoritě. Čili snaha sjednotit všechny do jednoho celku. Je otázka, zda takováto definice ten pojem vyčerpává. Já vnímám v tom pojmu ještě cosi jako nekritické nebo disproporční vynášení hodnot vlastního národa nad všechny ostatní...

To je právě to, co odmítám.

Samozřejmě kulturní přínos jednotlivých národů s ohledem na jejich historii a jejich početnost není stejný. Konstatování této skutečnosti není diskriminace ani vynášení jednoho národa nad druhý. Jako kulturní antropolog a etnolog jsem přesvědčen, že každá kultura má svoji hodnotu a každá nějakým způsobem obohacuje, to je dle mého názoru nezpochybnitelné. Byť to mohou být hodnoty v daný historický okamžik nevýznamné nebo dokonce zdánlivě negativní, nevíme, co přinesou v jiných souvislostech. Nacionalistický přístup znamená, že prostě to moje je nejlepší a všechno ostatní, pokud vůbec má nějakou hodnotu, tak je o několik pater níž.

Byl jsi přímo u toho, když se dělilo Československo. Kdysi říkal disident Milan Šimečka, československý spisovatel, filozof a literární vědec, že má jednu srdeční síň českou a druhou slovenskou. S tebou je to podobné. Jak jsi snášel dělení státu?

Velmi těžce. Vždycky jsem se cítil být Čechoslovákem. A na rozdíl od jiných lidí, kteří to vnímali také tak, ale měli ten pocit tak nějak abstraktně, já jsem na to získal i papíry, české i slovenské občanství. Jsem Čechoslovák nejen de facto, ale i de iure. Nemyslím si, že občanství nutně musí být spojeno s národností. Cítím se být Čechem i Slovákem.

Napsal jsi o soužití Čechů a Slováků i o dělení Československa zajímavé knihy, Češi a Slováci ve 20. století a Rozpad Československa. V závěru té první jsi napsal: „Po 74 letech zmizelo Československo definitivně z mapy Evropy. Postoj obyvatelstva k nově vzniklé situaci se nedá přesně zjistit: je totiž nutno si uvědomit, že ke vzniku obou nových států došlo vlastně o silvestrovské noci, kdy se tradičně v Československu (resp. v jeho nástupnických státech) lidé veselí a ve velkých městech očekávají radostně o půlnoci příchod Nového roku...“ Jsou to taková ironicky hořká slova, byť popisují reálnou situaci. Je skutečně otázkou, zda i na slovenské straně byl vznik nového státu vítán s nějakým většinovým přehnaným veselím a nadšením. U nás rozhodně ne. Ale z druhé strany: stálo Československo, stát s historicky tak jepičím životem, za nějaké patetické a dojemné loučení?

Je to součást dějin, kterou nelze vymazat. Československo stále ovlivňuje jak Čechy, tak Slováky, byť si to v každodenním shonu neuvědomujeme. Stejně jako nás ovlivňuje Rakousko-Uhersko. Nazval jsi společnou existenci jepičím životem. Ano, sedmdesát let je v dějinách málo. Ale jsou to tři generace. To už tak málo není. Nepokládám to soužití za zbytečné. Čechům i Slovákům hodně přineslo. V roce 1918 ani Češi ani Slováci příliš mnoho alternativ neměli. Myslím, že zvolili pro ně tu nejvýhodnější.

Coby poradce Petra Pitharta, tehdejšího českého premiéra, jsi byl blízko toho, když toto soužití končilo. Mimochodem, co jsi měl tehdy u Pitharta na starosti?

Nejrůznější analýzy podkladových materiálů. Nejprve jsem se zabýval změnami v pozemkové držbě a později také otázkami kolem státoprávního uspořádání. Návrhy v této oblasti jsem samozřejmě konzultoval s Jaroslavem Šabatou. Ten tehdy vykonával funkci ministra bez portfeje a měl na starosti také kontakty se slovenskou vládou a s vládou federální. Čili moje návrhy musely jít přes něj. Jinak by to nemělo smysl. Návrh musel odpovídat politické linii české vlády a taky muselo být jasné, zda je politicky průchodný v České národní radě. Tak jsme to vždycky se Šabatou probrali a šlo se s tím za Pithartem.

Měl jsi nějaký alternativní návrh, který by Československo zachoval?

Myslím, že neexistoval žádný nápad, jak udržet společný stát navždy. To je nesmysl. A jestli někdo tvrdí, že to bylo možné, rád bych si jeho řešení vypočetl. Kromě, samozřejmě, cesty síly a mocenských zásahů. To by ovšem nebylo příliš demokratické. Byla tu jistě možnost existenci společného státu na nějaký čas prodloužit. Navrhoval jsem uspořádání podle rakousko-uherského vyrovnání z roku 1867. Jsem přesvědčen, a ne proto, že jsem to vymyslel, že by to bylo řešení minimálně na několik let, přinejmenším do vstupu do EU. Nedomnívám

se, že by to mohlo být řešení permanentní, protože, jak už jsem řekl, a jak všude stále opakuji, v jednom státě není spolužití dvou národů nikdy zcela vyřešeno a musí se počítat s tím, že to nevydrží, že to v jednu chvíli prostě nepůjde.

Což byla dle mého soudu zásadní chyba české pravice: prohlašovala, že musíme definitivně vyřešit národnostní otázku, abychom se mohli věnovat něčemu pořádnému. Jaké definitivně? To jako jednou provždy? To je nonsens. V mnohonárodnostním státě je nutné na národnostní otázku reagovat pořád. Třeba počítat s tím, že nastane nová situace, již je třeba řešit. Proti mému řešení, které ministr Šabata podporoval, a myslím, že i Petr Pithart se k němu stavěl celkem vstřícně, přicházely námitky ze strany ekonomických ministrů, pokud se dobře pamatuji, tak to byl hlavně ministr Tomáš Ježek, který tehdy oficiálně neměl žádný resort, a ministr průmyslu Jan Vrba. Říkali v podstatě asi toto: to, co šlo v roce 1867, v kapitalismu volné soutěže, by nefungovalo nyní, kdy stát s ohledem na připravovanou transformaci musí mít poměrně silné, jak tehdy (na rozdíl od pozdější doby) zdůrazňovali, kompetence při řízení ekonomiky. V tom se shodovali s federálním ministrem financí a místopředsedou federální vlády Václavem Klausem. Snad měli i pravdu. Škoda ovšem, že debata probíhala písemně, že jsme se vlastně nikdy nesešli a nemluvili o tom osobně. Možná chyba toho týmu byla, že tam bylo příliš ekonomů. A taky příliš právníků. Já je nekritizuji, ovšem řekl bych, že byli profesionálně deformováni. Což by ovšem mohli říci i oni o mně. Nemohu jejich námitku ani potvrdit ani vyvrátit, nicméně myslím, že z mého návrhu bylo možné vycházet a o uspořádání ekonomických vazeb se bavit potom. Jsem přesvědčen, že jsme příliš nakaženi marxismem-leninismem v tom, že ekonomika zásadně ovlivňuje politiku. Jako historik tvrdím opak: velká rozhodnutí byla politická a šla často proti zájmům ekonomických kruhů.

I když na druhé straně: na příliš velký vliv ekonomů se nyní svádí kde co. Možná, že to tenkrát ani jinak nešlo. Že se všechno odvíjelo od té přeměny ekonomiky, která byla, nebo měla být, vlastně převratem z ekonomiky zcela nepřírozené, již

se říkalo socialistická, a která byla direktivní, nesmyslně plánovaná, v důsledku zmatená, do normálního hospodářského chodu. Jak to probíhalo je věc jiná, ale proběhnout to muselo.

Kdy vlastně česká reprezentace začala vnímat česko-slovenský problém jako velmi složitý, ba možná neřešitelný jinak než rozchodem?

Čeští politici si to uvědomovali už od počátku roku 1990. Já přišel k Pithartovi na úřad o rok později. V říjnu devadesát jedna bylo večerní zasedání vlády. Zavolali si mě a někdo se zeptal: „Pane doktore, co vy myslíte, může Česká republika podepsat smlouvu se Slovenskou republikou nebo ne?“ Odpověděl jsem: „Pánové, já nejsem právník, právní expertízy po mně nechťejte, ale jestli chcete, udělám vám tady na dvacet minut přednášku, ve které vám zdůvodním, že uzavření takové smlouvy je naprosto vyloučeno. Pak si uděláme malou přestávku. A potom vám přednesu rozbor znovu na dvacet minut, ve kterém vám týmiž argumenty dokážu, že přijetí takové smlouvy nic nebrání, a že je všechno v pořádku.“ V takovém kruhu se tehdy jednání pohybovala.

O které smlouvě je řeč?

Chtěl ji Ján Čarnogurský, šéf slovenského kabinetu. Zjednodušeně řečeno to měla být smlouva o dalším soužití mezi dvěma suverénními státy. Jan Kalvoda, tehdy místopředseda České národní rady, právník, říkal, že takovou smlouvu nelze podepsat během trvání federace. Že by se musela republika nejdřív rozdělit. Čarnogurský, také právník, tvrdil pravý opak: byl přesvědčen, že existence federace přímo předpokládá smlouvu mezi jejími členskými státy. Jako příklad uváděl vznik USA. Jak jsem už před chvílí říkal: příliš právníků. Ptali se mě, jaký mám na to názor. A já, že po právní stránce nevím, ale z hlediska historika že je to nesmyslná debata. Vždyť každý nový stát přece vzniká popřením toho předchozího. Pokud je možné udržet základní atributy společného státu, tedy zahraniční politiku, měnu, obranu a to, co s tím souvisí, tak proč by

se taková smlouva nemohla podepsat? V debatě potom jeden ministr – byl to, tuším, Tomáš Ježek, anebo možná ministr vnitra Tomáš Sokol, – řekl: “Když na smlouvu přistoupíme, musíme to předložit k ratifikaci ČNR a tam nemá vláda většinu a spadne to pod stůl.” Což souviselo s rozpadem Občanského fóra: ministři ve vládě byli z většiny z Občanského hnutí, ale v České národní radě měla převahu ODS. Já si dodnes myslím, že ne nějaký právní fundamentalismus, ale tohle byl pravý důvod, politika uvnitř české politické scény. Oni věděli, že když na tu smlouvu přistoupí, vláda ČR padne, většina poslanců ČNR to vezme jako příležitost vyslovit kabinetu nedůvěru. Takže se rozhodlo, že se slovenskou vládou se bude jednat dál, ale tak, aby se nemuselo žádat o rozšíření mandátu od ČNR. Slováci dodnes říkají, že Češi nechtěli přistoupit na kompromisy, které by zajistily Slovensku rovnoprávnost. Toužili zejména po samostatné emisní bance a mezinárodně-právní subjektivitě. Takové požadavky ale nemohly projít. Ne proto, že by je česká reprezentace nebyla ochotna poskytnout, ale proto, že je ani poskytnout nemohla, byly totiž principiálně neslučitelné s existencí Československa. Já chápu, že Slováci toužili po tom, aby svět věděl, že Alexander Dubček není Čech. Ale vždy se jich ptám: „Kolik znáte katalánských spisovatelů? Nebo vlámských?“ Nehledě na to, že Slováci si pletli rovnoprávnost a rovnost. Chtěli rovnost, ale Češi a Slováci si rovni nejsou. Většina je většina. A občanů ČR bylo dvakrát tolik, co Slováků.

A jaké vlastně bylo to československé dělení zblízka? Vzdouvaly se při jednání emoce?

Dělení probíhalo celkem v klidu, což je to nejdůležitější. Většinou totiž takovéto akce skutečně, jak ses logicky ptal, vyvolávají ovzduší plné emocí. A emoce se občas zvrhnou až do divokých vášní, které vytvářejí spory, končící v řadě případů násilím. Emocím jsme se samozřejmě nevyhnuli ani my, většinou ale v míře mezilidské slušnosti a vzájemného respektu, probíhalo to celkem racionálně. I když to pro mnoho lidí, včetně mě, nebylo osobně vnitřně příjemné, akceptovali jsme

skutečnost rozdělení jako nutnou věc. Československý stát byl natolik rozklížený, že byl neřiditelný. A budovat společný stát, v němž nic společného nemáme, to je přece protimluv, to nemá žádnou cenu. V takovém případě je lepší, když vzniknou státy dva; a nějakým způsobem kooperují. Což ovšem nebylo tak docela samozřejmostí, byť si to mnozí myslí.

Dnes už je samozřejmě všechno v pořádku, ale mně vadilo po rozdělení Československa právě z hlediska oné kooperace mnoho zdánlivých drobností. Do roku 2004, do vstupu do Evropské unie, se nepamatovalo na řadu věcí, které se týkaly obyčejných lidí. Nedávám to nikomu za vinu, ale neuvědomili jsme si, že obě republiky zdědily právní řád, který byl v Československu ještě z doby socialismu. A socialistický právní řád, pokud jde o postavení cizinců, jaksi nepočítal s tím, že by v Československu těch cizinců bylo nějak moc. A skutečně jich tu mnoho nebylo a ti, co tu byli, tak u nás byli zpravidla dočasně. A vůči cizincům byl socialistický československý právní řád vysoce restriktivní. Což přešlo do právního řádu demokratického státu a po rozdělení Československa to zkomplikovalo situaci spoustě lidí. Najednou se z nich přes noc stali cizinci. Cizinci bez vlastního zavinění. A s tím se nepočítalo. Otázky majetku, otázky státního občanství, restituční nároky, problémy studia... najednou lidé nevěděli, co s tím, státy byly bezradné. Řešilo se to velmi komplikovaně, nebyl právní základ. V rámci různých iniciativních organizací, ať to byl Česko-slovenský duchovní parlament, nebo Nadace Vlada Čecha a některé další, jsme se snažili vyvíjet nátlak, aby tyto nesnáze odpadly. Dám takový zdánlivě banální příklad: rozdělení Československa najednou znemožnilo posílat z jedné republiky do druhé peníze. Protože koruna nebyla tehdy směnitelná a za socialismu jsi taky nemohl poslat sto korun do východního Německa jen tak... to nešlo.

No jo, to jsem si tehdy vůbec neuvědomoval...já nikam peníze neposílal, ani do NDR, ani potom na Slovensko. Jenomže ono takových lidí tu bylo nemálo. Co třeba, když chtěla maminka odněkud z Detvy poslat přilepšenou svému synovi na studia do Prahy.

Najednou, mechanicky, z titulu nástupnictví vznikly těžko řešitelné problémy... Anebo, což souvisí s příkladem, který jsi dal, taková věc jako poštovné... Automaticky začal platit mezinárodní poštovní tarif, který je prohibitivně vysoký, čili třeba poslat knihu z Prahy do Bratislavy znamenalo zaplatit ji vlastně dvakrát, protože poštovné stálo skoro tolik co sama knížka. Nebo telefonní hovory... v mnoha ohledech si myslím, že tady chyběla dobrá vůle, ono se s tím dle mého soudu dalo něco dělat.

I proto jsem rád, že jsme vstoupili do Evropské unie. Člen-
ské státy jsou podřízeny evropské legislativě a tím se to vyřešilo, protože podle hlavní zásady Evropské unie je každý občan českého státu a každý občan slovenského státu zároveň občanem Evropské unie. Má tedy všechna práva a všechny povinnosti, vyjma politických práv, která jsou vyhrazena občanům jednotlivých zemí. To v československém vztahu po rozdělení zakotveno nebylo. Například občané Slovenské republiky tady nemohli studovat, jenom v rámci povolené kvóty, když dostali vládní stipendium, nebo když je univerzita tak říkájíc na vlastní triko a za vlastní peníze přijala. To pak vyřešil ministr školství Jan Sokol, který nabídl v roce 1998 své slovenské vládní partnerce Evě Slavkovské, že u nás mohou občané Slovenské republiky recipročně studovat, za stejných podmínek jako místní občané.

Naprosto nešťastně byla po rozdělení řešena otázka občanství. Místo aby se vycházelo z jednoduchého a logického principu, že každý je občanem tam, kde má trvalý pobyt, pokud v nějaké závazné lhůtě, třeba rok nebo šest měsíců, neprohlásí, že nechce být občanem této republiky, stalo se výchozím bodem republikové občanství, které vzniklo současně se vznikem federace, tedy v roce 1969. Tehdy každý československý občan získal vedle československého občanství zároveň občanství jedné z republik. Na to většina lidí úplně zapomněla. Většinou nikdo netušil, že něco takového jako republikové občanství vůbec existuje, protože do osobních dokladů se nezaznamenávalo a praktický význam mělo jenom v případech, že v nějakém federálním úřadě či instituci existoval

požadavek paritního zastoupení občany obou republik. Jinak platilo, že občané jedné republiky mají i na území druhé republiky stejná práva a stejné povinnosti, jako občané této republiky. Kdo si asi tak v roce 1992 ještě pamatoval, že když vznikla v roce 1968 federace, tak každý československý občan musel být zároveň občanem jedné nebo druhé republiky, a že to občanství republiky záviselo na tom, kde se člověk narodil, případně kde se narodili jeho rodiče? V té době měla většina lidí plnou hlavu čerstvé sovětské agrese a následků, které pro život země přinesla, sotva si z té doby uchovala vzpomínku na nějaké přihlašování k občanství, zvlášť, když šlo v té době o zcela formální záležitost. Nehledě na to, že v roce 1992 tu už žila celá jedna generace narozená až po roce 1969. Řada lidí si také pletla republikové občanství s národností. Ta se totiž zaznamenávala do občanských průkazů; k republikovému občanství ale neměla žádný vztah. Rozhodně tedy neplatilo, že každý, kdo je Čech, tj. kdo se hlásí k české národnosti, byl také automaticky občanem České republiky.

Ale, pokud si vzpomínám, po roce 1989 se ta dvojí občanství nedávala příliš dlouho...

V době trvání federace platilo, že občan jedné republiky, mající po určitou dobu trvalý pobyt na území druhé republiky, může požádat o změnu republikového občanství, ale jak již jsem řekl, v době trvání federace to prakticky nikdo nedělal, protože k tomu neměl důvod. Ale na podzim roku 1992, když už bylo jasné, že se Československo rozpadne, to řada lidí udělala, protože si správně uvědomili, že se z nich jinak stanou od 1. ledna 1993 cizinci. O udělení českého občanství na podzim 1992 požádala i moje slovenská manželka společně s naší tehdy ještě nezletilou dcerou – ta se totiž narodila na Slovensku, a proto byla také slovenskou občankou. Obě na tom nechtěně vydělaly, protože když o občanství České republiky žádaly, tak ještě neplatil nový zákon o státním občanství České republiky (č. 40/1993 Sb.), podle kterého se cizinec, žádající o české občanství, musel nejprve vyvázat z občanství dosavadního. Manželka a dcera si tedy původní slovenské občanství

zachovaly a patřily tehdy k poměrně malému okruhu osob, majících hned od roku 1993 současně české i slovenské občanství. Nový zákon také stanovoval, že občan České republiky, který z vlastní vůle přijme občanství jiného státu, české občanství ex lege ztrácí. Zcela upřímně, byť Mečiarovu vládu jsem dost zásadně nemusel, tak je nutno uznat, že k problému státního občanství přistupovala velmi liberálně. Tamní zákon o státním občanství Slovenské republiky (zák. č. 40/1993 Z. z.) jednak umožňoval každé osobě, která byla k 31. prosinci 1992 československým občanem a neměla občanství Slovenské republiky, aby toto občanství získala na základě prohlášení před úřadem státní správy. Češi tam mohli slovenské občanství získat lehce – ale tím podle českého zákona pozbývali občanství české. Slovenský zákon neumožňoval, aby byl někdo slovenského občanství zbaven. Slovenský občan tedy nabytím jiného občanství slovenské občanství neztrácel, pokud se ho sám výslovně nevzdal. Mohl tedy mít podle slovenského práva více občanství, ale při nabývání českého občanství mu to stejně nepomohlo, protože český zákon od něj žádal nejprve propuštění z dosavadního občanství. Občan Slovenské republiky, který tu žil, se musel nejprve vyvázat ze svého předchozího slovenského občanství, musel mít v České republice dva roky trvalý pobyt, musel mít čistý trestní rejstřík a teprve potom se mohl stát občanem České republiky.

Třeba říci, že pro většinu lidí byla otázka občanství nikoliv záležitostí svobodného rozhodnutí, ale otázkou chleba: Slováci v České republice, to byli především státní zaměstnanci všeho druhu. Ti prostě neměli jinou volbu, než požádat o české občanství, protože jinak by byli propuštěni ze služby. Na Slovensku to – pokud jde o Čechy – platilo stejně, ovšem Čechů bylo ve státní službě na Slovensku mnohem méně, než bylo Slováků v českých zemích. Ostatně, ani pro osoby pracující v soukromém sektoru nebyla situace jednoduchá. Mezi Českou a Slovenskou republikou sice byla uzavřena dohoda o tom, že občané jedné republiky nepotřebují k zaměstnání na území druhé republiky pracovní povolení, ale řada zaměstnavatelů zpočátku nevěděla, jak případy těchto „cizinců“ řešit, a odmítala proto občany druhé republiky zaměstnávat.

Nezastírejme si, že český zákon o státním občanství byl namířen proti Romům, protože nějaká mazaná hlava si všimla, že vlastně všichni Romové, co tady jsou, přišli ze Slovenska. „Čeští“ Romové válku prakticky nepřežili, těch se z koncentračních táborů vrátilo ani ne tisíc. Čili všichni Romové za federace vlastně byli už od 1. ledna 1969 občany Slovenské republiky. Za federace to samozřejmě nevadilo a oni sami o tom zřejmě vůbec nevěděli. Teď se z nich z ničeho nic přes noc stali cizinci v České republice, ačkoliv řada z nich se tady už narodila a ze Slovenska pocházeli jen oba jejich rodiče. Z toho pro ně plynuly všechny možné důsledky a komplikace. Možnost získat české občanství pro ně byla velmi ztížena, protože často nebyli na území České republiky policejně přihlášení a nesplňovali tedy požadavek dvouletého trvalého pobytu. Často také neměli čistý trestní rejstřík. Navíc to byli lidé mnohdy pologramotní, kteří vůbec nechápali, co po nich úřady chtějí. Nemohli ale velmi často získat ani slovenský pas, protože neměli původní rodné listy, resp. rodné listy svých rodičů a nebyli tak schopni prokázat své slovenské občanství.

Ta problematika státního občanství je velmi komplikovaná, vyžadovala by podrobný výklad. Ty zákony se také měnily, je zásluhou Miloše Zemana jako premiéra, že prosadil koncem devadesátých let novelizaci zákona o českém občanství a umožnil do určité míry ve vztahu ke Slovensku dvojí občanství, především pro někdejší československé občany. Je trochu paradoxní, že v současnosti je situace obrácená, než v roce 1993: slovenský občan, který nabyde na vlastní žádost občanství jiného státu, občanství Slovenské republiky ztrácí (k nabytí slovenského občanství se ale od cizinců nevyžaduje, aby se ze svého dosavadního občanství vyvázali), zatímco v České republice platí, že občan ČR může nabytí i další občanství, aniž by české ztrácel. Pro občany České republiky, žijící na Slovensku, se tak otevřela cesta k dvojímu občanství.

Ale to byla jenom taková vsuvka, abychom si připomněli leccos, co si vlastně skoro nikdo během rozdělení neuvědomoval. Nakonec jsme problém občanství zvládli, pro mě osobně byl psychologicky velkou úlevou vstup do Schengenu

v roce 2007. A to osobně myslím doslova, protože když třikrát za den člověk jede z Holíče, kde jsem leta žil a kde jsem tehdy měl druhý domov, do Hodonína, aby natankoval a nakoupil, a pokaždé se musí legitimovat, tak je to nepříjemné. I když potom mě už policisté znali a jenom mi zasalutovali. Čili pro mě velkým zadostiučiněním bylo, že kontroly zmizely. Mimo chodem: hraniční režim, to byla další bolavá stránka rozdělení. Zase musím čestně prohlásit, že Slovensko se k tomu postavilo mnohem lépe, protože česká strana se neustále snažila zpřísnit hraniční režim, který i tak byl pro ty, kteří tam žili, dost nepříjemný. Například z české strany bylo vyžadováno, aby se hranice směla překračovat jenom na stanovených hraničních přechodech, ačkoliv dohoda podepsaná na podzim 1992 jasně říkala, že občané České a Slovenské republiky mohou překračovat česko-slovenskou hranici kdekoliv. Jenomže stanovit hraniční přechody a žádat, aby lidé překračovali hranici jen tam, to v Karpatech nebo v Beskydech nejde, protože tam je rozptýlené osídlení, chalupy jsou rozházené po kopcích, jednou tam, jednou tamhle... Vytvářet tam nějaké soustředěné přechody a nutit lidi je používat, jak to žádalo české ministerstvo vnitra, to byla čistá buzerace, jiné slovo na to najít neumím. Naštěstí slovenská strana omezení volného pohybu českých a slovenských občanů přes společnou hranici opakovaně odmítla a tak nakonec nevešlo v platnost.

Český stát tehdy demagogicky tvrdil, že všechna ta komplikovaná a život otravující opatření po nás chce Evropská unie; dokonce s tím vyrukoval Stanislav Gross coby ministr vnitra a potom premiér už po vstupu do Evropské unie, že tyto obstrukce vůči občanům jsou dílem a požadavkem Evropské unie. Nic takového ale Evropská unie samozřejmě nechtěla, v přístupových dohodách nic takového není. Taky by to nemělo žádnou logiku. Jako zdůvodnění státní úředníci udávali, že jsou to opatření proti cizí migraci. To bylo ale naprosto absurdní, vždyť volný pohyb, který byl dohodnut, závislý pouze na předložení občanského průkazu, ten se týkal jenom občanů České a Slovenské republiky. Občané třetích států na nic takového neměli nárok. Hranici přecházeli samozřejmě načerno. Takže i pokud by se pro občany České a Slovenské republiky

hraniční režim zpřísnil, jak se pokoušela česká strana, tak pro občany třetích států by se tím nic nezměnilo.

Překročil jsi někdy načerno hranici?

Já jsem nemusel, protože jsem občan České a nyní i Slovenské republiky, ale musím se přiznat, že mne ty obstrukce natolik rozčílily, že jsem několika lidem ze vzteku poradil, jak se přes hranici dostat. Například nějací Srbové jeli vlakem z Bratislavy, chtěli někoho navštívit v Mostě, a v Kútech je chtěli vysadit z vagónu, protože neměli víza. Oni samozřejmě nevěděli, že už Československo není, a že je zavedena vízová povinnost s Českou republikou. Tak jsem jim řekl: „Podívejte, počkejte si v Kútech půl hodiny, přijede osobní vlak, tam většinou kontroly nejsou, dostanete se do Břeclavi a tam si počkáte na další rychlík, který jede dál směrem na Prahu.“ Věděl jsem, jak to na hranici ve vlacích chodí. Kontroly se zaváděly postupně, ještě v roce 1993 na železnici nebyly, a o rok později se kontrolovaly jenom dálkové spoje, místní lokálky ne. Nebyl tomu uzpůsoben jízdní řád a taky neměli asi hned dost lidí. Navíc v osobních příhraničních vlacích jezdili většinou stálí pasažéři, které bylo snadné rozeznat, tak se moc nekontrolovalo.

Musím se ale přiznat, že jsem si samozřejmě vyzkoušel, jestli se dá hranice přejít tam, kde se to nesmělo; respektive přejet autem, protože dohoda o volném pohybu se týkala jenom přechodů pro pěší. To přece normálnímu člověku nedá si něco takového nevyzkoušet. Zákony sice ctím, ale... znáš to... zvlášť, když si člověk o zákonu myslí, že není v pořádku... Některé silnice byly takzvaně zaslepené, což znamenalo, že na hranicích byla dopravní značka „zákaz vjezdu všech motorových vozidel“ a žádná auta tam tedy jezdit nesměla. Anebo dokonce úmyslně tam pak byly později vytvořeny všelijaké překážky, aby se projet nedalo.

Udělal jsem si na Javorině takovou zkoušku. Dojel jsem tam ze slovenské strany a zkoušel projet po lesních cestách, které dost dobře znám. Podařilo se mi to úplně bez problémů. Projel jsem tou hranicí jako nůž máslem. A když jsem se pak

na nějaké konferenci setkal s jedním náměstkem z českého ministerstva vnitra, tak mi to nedalo, a povídám mu: „Pane náměstkú, já se s vámi vsadím o svůj měsíční plat proti dvěma fackám, že kdybyste tu hranici obšancovali a policajti stáli na každých pěti stech metrech, tak tam stejně lidi projdou. Já jsem si to vyzkoušel, a když to dokážu já, tak co ti místní, kteří jsou na to jaksi životem vyškoleni...“ Což tamní horalé skutečně byli a jsou, kupříkladu za války německá hraniční policie tu hranici střežila velice přísně a stejně se tam přecházelo, protože v horském terénu není možné to uhlídat; to by ti hlídači museli stát od sebe na padesát metrů, na dohled, a tolik policajtů, myslím, nemají ani v Severní Koreji.

Navíc tam všude byli zkušení pašeráci, kteří se přecházením hranice živilí... A žijí tam lidé, kteří znají ve svém okolí doslova každý kámen... Známe to z historie i z dobrodružných knížek, že ti, kdo pašují, jsou vždycky krok před těmi, kteří jim v tom chtějí zabránit.

Jistě, tam, kde je jenom trošku možné vydělat na tom, že je něco v jednom státě lacinější, tam pašování kvete. Po rozdělení Československa se ale na hranici nerozmohlo ani tak pašeráctví, jako převaděčství. Já jsem věděl o jednom místě, kde se převaděči scházeli, o jedné hospodě. Brali za hlavu tři sta až pět set marek, podle toho, odkud převáděný byl. Například, když to byl Ukrajinec, tak byla taxa nižší. Praxe toho převádění ovšem byla poněkud zvláštní, dalo by se říci, že až bezpracná. Převaděči převáděnému řekli: „Půjdeš takhle, a když někoho potkáš, tak řekneš ‚Dobrej den!‘ a klidně půjdeš pořád dál. A pak už budeš tam, kde chceš být, a tam si tě převezme takový a takový člověk a ten ti řekne, kudy v Česku.“ Anebo už ani nikdo na druhé straně nečekal, on už si „převedený“ poradil sám. Samozřejmě, když to byl Číňan, nebo někdo z Ghany, tak přece jenom byl i s tím „Dobrým dnem“ trochu nápadný... Takže tam to bylo složitější. Ale jenom o trochu. Pěšina, po které ho poslali, musela být více utajená, musela být menší pravděpodobnost, že někoho potká. Ale podle všeho to pro převaděče také nebyl nijak zvláštní problém.

Ty jsi zažil všechny politiky z těch dob. Jak oni vlastně přistupovali k Československu a k jeho dělení?

Ono je strašně složité rozdělit je podle nějakých modelů. Postoje se vyvíjely s průběhem událostí a ten byl hodně překotný. Osobně jsem přesvědčen, že na české straně rozdělení moc nevítal ani Václav Klaus, jemuž je „zásluha“ na rozdělení Československa často mnohými přiřčena. Mám vůči němu nesčetné výhrady, ale v tomto případě víceméně mohl učinit pouze to, před co byl postaven. Byl v roce 1992 v situaci, kterou zdědil, a v okamžiku, kdy na Slovensku vyhrálo volby HZDS, tak už s tím stejně nešlo nic dělat. Čili já Klausovi v tomto případě nemám nic za zlé, naopak, jsem přesvědčen, že v sobě musel hledat a najít velkou vnitřní odvahu, aby takový krok vzal na sebe a udělal ho jako první.

Naopak například tehdejší ODA, třeba Jan Kalvoda a další, ti rozdělení Československa vítali, byli přesvědčeni, že ten stát je třeba rozdělit, protože měli svoji představu, že Slovensko je, řekněme, takový porouchaný vagón, který česká lokomotiva musí táhnout, a proto musí jet pomaleji, než by ve skutečnosti mohla. Že když odstavíme vůz, který celý vlak zdržuje, bude se ona česká lokomotiva řídit vpřed mnohem rychleji.

Český ekonomický tygr...

Ano, přesně tak, ale ono se ukázalo, třeba v měnové politice, v přechodu na euro, že to tak docela neplatí; respektive, že tehdy v Čechách velmi rozšířené sebevědomé, ba namyšlené přesvědčení, že Česko je vzorový tygr a Slovensko jakýsi chudý příbuzný, neplatí vůbec.

Vraťme se ještě k politikům. Jaká byla v čase rozdělování role Václava Havla?

Václava Havla jsem tolik neznal. Nepohyboval jsem se v jeho blízkosti. Dobře se s ním znal můj otec, ale ten je dávno po smrti. Já se s Havlem sešel asi třikrát nebo čtyřikrát, ale jsem přesvědčen, že on osobně rozdělení Československa nesl

velmi těžce, už jenom proto, že se dostal do nezáviděníhodné situace – být posledním prezidentem československého státu a jako takový vejít do historie... to asi není právě to, co by on chtěl! To by si nepřál žádný politik. Tím spíš, že Václav Havel se těsně po roce 1989 trochu stylizoval do role Masaryka, určitě si pamatuješ plakáty, jak si Havel s Masarykem podávali ruce přes Karlův most... Což nemyslím nijak ve zlém, tehdy to mělo smysl a dokonce to v jistých souvislostech bylo zcela oprávněné. Ale přece jenom v okamžicích dělení státu to najednou dostávalo jiný význam...

... měnit se z jakéhosi Prezidenta Obnovitele v Prezidenta Rozdělovatele...

Takhle bych to nenazval. Ono je dneska jakousi módou si do Václava Havla kopnout. Dělají to s oblibou a zpupností lidé, kteří mu nesahají ani po paty. A je to velice nespravedlivé, ba ubohé. I v případě dělení státu není fair házet vinu na něj. Otřískali mu o hlavu onu nešťastnou pomlčkovou válku, což jistě nebyl právě vynikající nápad. Ale na druhé straně, on se potom hodně učil a hodně naučil. Snažil se proniknout do velmi složité problematiky všeho, co společný stát tvořilo i ohrožovalo. Vím to, protože od nás si vyžádal mnohé podklady. Já osobně jsem mu je poskytoval přes Petra Pitharta a Havel se snažil do zákrtů česko-slovenských vztahů velmi usilovně proniknout. Samozřejmě, žil a myslel ve vzorci, v kterém žila většina Čechů jeho generace: první republika je takový ztracený ráj a všichni tam žili jako šťastné děti ve vzorové mateřské školce. Ovšem tehdy, po roce 1989, bylo potřeba si uvědomit a důrazně říci, že Slovensko to vnímá zásadně jinak. Jistě, v porovnání s komunistickým režimem byla první republika i na Slovensku ráj, nadneseně řečeno, ale Slováci onen v Čechách rozšířený „velebný pocit první republiky“ nechápali tak jednoznačně kladně.

A Václav Havel se pak hodně snažil, aby do slovenského myšlení pronikl a jednal ne pouze „po česku“. Například jeho myšlenka, aby obě dvě národní ústavy, federální ústava a smlouva mezi republikami, byly přijaty postupně, ale

nabyly platnost v jeden den, byla vskutku geniální. Protože do té doby se česká a slovenská delegace pořád do nekonečna dohadovaly, co má být první, a Havel přišel s prostým konceptem, že vlastně na tom tak dalece nezáleží, vždyť jedna věc je, kdy parlament nějakou normu schválí, a druhá věc je její účinnost. Ta se dá odložit ne o rok, ale i třeba i o dvanáct let, viz služební zákon, že ano. Na první pohled geniálně jednoduché, to by přece každého napadlo, řekneš si, ale přišel na to pouze Václav Havel. A vlastně na tom je založena milovská dohoda, tedy dohoda z Milov u Žďáru nad Sázavou z 8. února 1992 – kde tohoto kompromisu bylo v podstatě dosaženo. To, že pak o jeden hlas v předsednictvu Slovenské národní rady tento návrh neprošel, už je jiná záležitost, ale v zásadě bylo dosaženo kompromisu, jímž se Václav Havel pokusil téměř úspěšně zachránit Československo jako společný stát. Podařilo se mu to o fous, stejně tak jako potom o fousek v SNR neprošel. Jistě, je otázka, jak dlouho by takový kompromis vydržel, nejsem naivní, nemyslím si, že by to vytrvalo neomezenou dobu, v historii nic trvanlivého neexistuje, ale mohlo se to stát a dělení Československa by bylo o nějaký čas odloženo. Byla by to bezesporu zásluha především Václava Havla. To pro ty, kteří mu zcela nekriticky a bez znalostí situace přičítají hlavní vinu za dělení republiky.

Co Petr Pithart, tehdejší český premiér?

Petr Pithart, myslím si, do jisté míry dodnes nese v sobě rozdělení Československa jako prohru. Vždyť právě on o společný stát bojoval velmi zaujatě, až zapáleně, snažil se být maximálně vstřícný.

Řekl bych, že ho právě proto většina české společnosti vnímala při jednání s jeho slovenskými protějšky jako příliš měkkého, ustupujícího partnera...

Slovo měkký jsem v této souvislosti slyšel mnohokrát a považuji je za velmi nespravedlivé. Kdyby Petr Pithart jako

politik nebyl, jak si myslí slavné všeznalé veřejné mínění, měkký, musel by udělat to, co později učinil Václav Klaus. Prostě říci: „Berte, nebo nechte být!“ Třetí možnost nebyla. Česká politika neměla žádné nástroje, žádné páky, aby změnila slovenský postoj, který byl jednoznačný a neměnný: prakticky veškerou hospodářskou politiku Slovenska ovládat z Bratislavy. A k tomu současně mít autonomní právo navazovat srovnatelné kontakty s dalšími státy, přičemž by nad tím federální centrum nemělo žádnou kontrolu a právo něco v tom měnit. To bylo podle mého názoru ještě problematičtější než hospodářská politika. Zjednodušeně řečeno, to, co vyžadovali někteří zástupci slovenské republiky, a ukázalo se, že jsou v té době na Slovensku ve většině, by nakonec znamenalo, že Slováci si budou dělat svoji zahraniční politiku, včetně jejích ekonomických kroků, ale zodpovědnost za její důsledky, zejména ty nevydařené, bude na hřbetě federálního centra.

Petr Pithart mohl provádět jinou politiku, než o kterou se snažil, a jistě by to dělal, ale musel by na to mít. Nemyslím teď peníze, myslím nástroje, aby takovou politiku dokázal prosadit. Kdyby Pithart měl na slovenské straně nějaké silnější spojence, jednal by docela určitě jinak. Na Slovensku ale v té době nebyla relevantní politická síla, o kterou by se v případě nějaké tvrdší politiky mohla česká strana opřít. To zjistil kupříkladu Jan Kalvoda velice hbitě, a proto se velice rychle dostává na pozici českého separatisty, protože zjistil, že cokoliv jiného je v dané chvíli prakticky marný, zbytečný boj. Petr Pithart to jistě věděl také, ale pokusil se tu absolutní skepsi překonat. Bylo to od něj úctyhodné.

Jezdil jsem v té době hodně na Slovensko a mluvil s lidmi z tamější vlády i opozice, také s lidmi z Bratislavy a i z vesnic, v „grófskej kaviarne“ i v „dedinskej krčme“... ba i na demonstracích na bratislavském náměstí SNP, a je pravda, že, byť jsem hledal velmi usilovně, vstupů do jakéhosi „československého prostoru“ jsem se málokdy dočkal. I v mnoha z těch na první pohled vstřícných jsem narazil na nějaké „ale“ v sebeurčujícím smyslu, takové, o kterém jsi mluvil.

Když se Václav Klaus snažil prorazit na Slovensko s ODS, skončilo to katastrofálně. Naopak, paradoxně svým úsilím vlastně profederální síly na Slovensku poškodil, protože se roztržily.

Toužil založit velkou silnou federální československou stranu, která by svými výsledky ve volbách změnila i poměr sil při konstituování změn ve vícenárodnostním státě...

Musíme si ovšem uvědomit, když hovoříme o volbách v roce 1992, že jejich výsledky zkresluje tehdejší volební systém. Jednak z takticky nepochopitelných důvodů slovenské profederální síly, což znamená Občanská demokratická unie, někdejší VPN, a Demokratická strana v domnění, že volby vyhrájí, zvýšily volební práh do SNR ze tří procent na pět. Tehdy stačily na Slovensku jenom tři procenta pro vstup do „velké“ politiky. Kdyby ta tři procenta zůstala, tak se profederální politici do Slovenské národní rady dostali. Zvedli to na pět procent a propadli. Druhá věc je, což už jsem říkal, jak se profederální síly rozdrobily. Demokratická strana šla do koalice s ODS, která prováděla na Slovensku z mnoha hledisek nemožnou politiku. Miroslav Macek jezdil po Slovensku a vykládal, jak si musíme utahovat opasky. S tím není možné v žádném případě vyhrát volby například ve městě, kde před pár měsíci zavřeli jedinou továrnu a všichni jsou bez práce. Tím lidi jenom našteješ. Nejde teď o to, jestli je to pravicové nebo levicové, ale v každém případě je to blbý, nemyslíš?

Rozhodně ne volebně taktické...

Eufemisticky řečeno. A pak musím připomenout ještě další problémy. Tím třetím je, že hlasy těch, kdož volili „federální“ strany, které se nakonec do zastupitelských orgánů nedostaly, se podle volebního zákona proporcionálně rozdělily stranám, které do parlamentů pronikly. Čili nejvíc z toho dostala HZDS, protože byla nejsilnější. Takže nakonec hlas občana, který hlasoval „federálně“, tedy pro ODU nebo pro Klause, ve skutečnosti připadl Mečiarovi.

Čtvrtá věc, týkající se voleb, kterou bych chtěl připomenout, je ještě nešťastnější, nebo možná by se dalo říci hloupější. Zapomíná se na to, že nejhůř to odskákali Slováci, kteří žili tady.

Žádný Slovák v České republice nemohl hlasovat pro HZDS nebo SNS, ani kdyby chtěl, tyto strany prostě v ČR nekandidovaly. Musel by kvůli tomu extra vycestovat na Slovensko, a i tak by mohl hlasovat jenom pro kandidáty do Federálního shromáždění a to pouze do Sněmovny lidu. Pokud tady žil někdo ze Slovenska, kdo tak chtěl hlasovat, a myslím, že to bylo naprosté minimum, tak se na to vykašlal.

Slováci v českých zemích prakticky všichni chtěli volit a volili ODS a za odměnu se dočkali dohod, podle nichž se tu stali občany druhé kategorie, vlastně ne občany, ale cizinci.

S kým se na slovenské straně jednalo nejlépe?

Už je to dávno za námi, tak moje odpověď asi nějakou bouřku nevyvolá. Ale kdybych to řekl tehdy, asi by se to v české veřejnosti moc nelíbilo. Mně se totiž nejlépe jednalo se Slovenskou národní stranou, SNS. Ti řekli jasně: chceme samostatné Slovensko. Tečka. Bodka. Ostatní, to bylo jako když hraješ poker. A já poker nehraji. Já hraji mariáš. Blufování a skrývání jsou mi cizí. Neumím to a jsem z toho nervózní. Jinak ale naše osobní vztahy byly se všemi dobré. Kromě Vladimíra Mečiara.

To byla vůbec zajímavá figura. Jaká byly vlastně role a vývoj Vladimíra Mečiara, vždyť on nejdříve bojoval za federaci, aby se nakonec stal zapáleným „roduverným“ národovcem.

Já mám s Mečiarom jenom jednu přímou zkušenost, my jsme se osobně nikdy nesetkali, ale ta jediná zkušenost stála za to. Je vysoce negativní. Souvisí to s přípravou zákona o půdě, zákona číslo 229 z roku 1991. Popisuji to ve své knize o rozdělení Československa velmi podrobně. Já jsem tehdy k přípravě toho zákona byl povolán jako odborník na pozemkové reformy, protože za socialismu jsem se právě tím zabýval v Zemědělském muzeu. V roce 1990 jsem byl zvolen v Zemědělském

muzeu do vedení nově založeného Odborového svazu pracovníků zemědělství a výživy a ten mne delegoval jako odborníka do odborné kmise pro přípravu zákona o půdě. Při změnách vlastnictví půdy, které vznikaly po roce 1989, nastal problém, který samozřejmě na české straně nikdo nevnímal, neboť se českých zemí vůbec netýkal. Tady se pořád jenom strašilo sudetskými Němci, takže poslanci nastavili dobu nesvobody až od 25. února 1948, kteréžto datum je, mimochodem, dle mého názoru, čistě politickým rozhodnutím. Vždyť o období od roku 1945 do roku 1948 můžeme pouze říci, že u nás bylo méně nesvobody, než po roce února 1948, ale žádná skutečná demokracie tu nebyla. Řekněme, že v „třetí republice“ fungovaly ještě určité pojistky právního státu...

... ale systém tzv. Národní fronty ovšem nebyl žádný demokratický výdobytek, to v žádném případě... Ale teď zpátky k Vladimíru Mečiarovi.

Vrátím se k Mečiarovi právě v souvislosti s tím zákonem o půdě, chystaným po roce 1989. Tím, že se restituční hranice určila datem 25. února 1948, byli z ní pro území Slovenska vyloučeni bývalí maďarští vlastníci. Čeští politici, kteří pořád úzkostlivě lpěli na tom, aby populisticky vyšli vstříc obavám z návratu zlých sudetských Němců, ale můžeme si položit otázku, zda se něčeho tak absurdního nakonec oni sami iracionálně nebáli, úplně zapomněli, že jsme sebrali majetek sudetských Němců, a současně jsme je vyhnali, ale Maďarům jsme pouze sebrali majetek a nechali je na Slovensku. Čili Maďaři ho teď chtěli nazpět a říkali: „No, tak vy prohlašujete, že jsme tady v Československu plnoprávními občany, ale jak to, že já, coby Maďar, na majetek nárok nemám, a soused Slovák na něj nárok má?“ A měli samozřejmě naprostou pravdu. Takže zákonodárci si mě předvolali a říkali: „Co s tím? Víte, my zásadně nechceme hýbat s restituční hranicí, ale na druhou stranu nemůžeme ty Maďary vyřadit, ani jedno není v žádném případě možné.“ A já jsem říkal: „No podívejte se, byla by tu jedna cesta: na Slovensku na podzim roku 1948 předsednictvo Sboru pověřenců vydalo nařízení č. 26, že těm Maďarům, kterým bylo vráceno

státní občanství, pokud jejich půda je ještě ve vlastnictví státu, tak že se jim má vrátit.“ Na to ovšem už se za těch dlouhých čtyřicet let existence JZD a státních statků zapomnělo. Takže jsem upozornil, že nikdo toto nařízení nezrušil, protože ono fakticky bylo mrtvou literou, než se totiž lidem stačilo něco vrátit, tak přišla kolektivizace. A všechno, co bylo před ní, upadlo v zapomnění, včetně zákonných norem.

Něco jako když se tradovalo, že v Anglii přežívá zákon o mužích s červeným praporkem, který musí povinně kráčet před každým jedoucím autem coby výstraha a varování...

Asi tak, norma zapomenutá, zdánlivě zcela pro praxi nepotřebná, ale přesto existující. A já jsem si na ni vzpomněl a navrhl jsem, že by se pro tento případ restitučních nároků a vracení majetku dala použít. Stačí dát odkaz na ono zapomenuté rozhodnutí. Čili do jisté míry: vlk by se nažral a koza zůstala celá. A oni to tak udělali. V onom zákonném ustanovení (zák. 229/1991 Sb.) skutečně stojí, že nároky dle tohoto zákona nevylučují nároky na základě jiných předpisů. Dokonce bylo pod čarou to nařízení výslovně zmíněno. Charakteristická pro tehdejší dobu byla skutečnost, že nikde v Praze neměli sbírku nařízení Slovenské národní rady. Takovým způsobem fungovala za socialismu deklarovaná federace. Museli jsme si to nechat odfaxovat z Bratislavy, protože tady to nejen nikdo neměl, ale ani o tom nevěděl, dokonce ústavní právníci netušili, že něco takového existuje.

No, fajn, řekli jsme si, problém byl vyřešen. Člověk by očekával, že si všichni oddechnou, je po potížích.

Jenomže okamžitě vyskočily Slovenská národní strana a Mečiarova frakce VPN, která se už tehdy zformovala, a začaly žádat, aby se situace neřešila federálním zákonem, ale aby jakékoliv nároky mimo hlavní restituci byly převedeny do kompetence národních rad. Což samozřejmě maďarské strany odmítaly, protože jim bylo jasné, že ve Slovenské národní radě jsou jakékoliv nároky tohoto druhu politicky zcela neprůchodné. To jsme tehdy věděli všichni. Po politickém boji se ovšem nakonec ten paragraf dostal tam, kam patřil. Soudní realističtí

poslanci jej prosadili, bylo to hlasování ve prospěch zdravého rozumu. A Mečiar hned vystoupil na tiskové konferenci, vidím to jako dnes, jakákoliv racionalita stranou, povstal „národní“ bojovník, ohnivě se obouvá do federálu a do Čechů, že „idú vracat majetok fašistom a iredentistom!“ On to vykřikoval velmi zuřivě, byť samozřejmě musel vědět, jaká je to nacionalistická demagogie. Jasná, zřetelná, neomluvitelná demagogie. Tak to je moje zkušenost s Mečiarom, od té doby vím, že není možné mu věřit, že využije všeho pro své cíle, třeba lživě nebo překrouceně. Kdyby mi Mečiar řekl, že je dneska, dejme tomu, 18. března, nebo že je venku sluníčko, tak je třeba podívat se do kalendáře, nebo z okna, jestli je tomu skutečně tak.

Prý: „grófam budeme vracat majetok...“ Přitom v onom původním nařízení z roku 1948 se říká, že majetek se vrací do výměry padesáti hektarů, což bylo vázáno na zákon o druhé pozemkové reformě, který vyšší výměru nepřipouštěl.

O žádné grófy vůbec nešlo, to byli úplně obyčejní rolníci, pravda, prosperující, jižní Slovensku je úrodné, bohaté, a oni byli pracovití...

Z tohoto příkladu si lze představit, jak jednal Vladimír Mečiar v tak složitých a citlivých otázkách, jak je státoprávní uspořádání. Naštěstí se v současnosti už úplně stáhl. Naštěstí pro Slovensko, pro jeho okolí, a nejspíš i pro Evropu, už vůbec politicky nevystupuje.

Sice trochu odbočuji, ale všechno souvisí se vším: ono to nadělá paseku, všelijaké to zabavování majetku, pak jeho vracení...

Tak mimochodem – ještě k tomu zmocnění pro národní rady o vracení půdy Maďarům. Existuje ještě jedna moc zajímavá věc, o které taky málokdo ví. Často čteš v novinách a vůbec je to omílaným předmětem úvah médií a politiků: hranice z 25. února 1948 nesmí být prolomena! Stává se z toho taková politická svátost, jak se teď často říká, mantra. Ale ona magická mez už byla dávno prolomena, já osobně jsem dělal zákon, z něhož to vyplývá. Je prolomena už od roku 1992, protože Česká národní rada tehdy přijala zvláštní zákon, je to zákon číslo 243 z roku 1992, každý si ho může ve Sbírce najít,

kde se říká, že ti Němci, kterým bylo po roce 1945 ponecháno, anebo do roku 1953 vráceno státní občanství, mají na majetek nárok. Tedy na pozemkový majetek, o jiném není v zákonu řeč.

Tedy de facto i de iure získali tento nárok na pozemkový majetek od pětačtyřicátého roku.

Samozřejmě, ale to už tu nikdo neví, možná „jako“ neví, ale já jsem na to několikrát upozorňoval. Prolomili jsme tenkrát onu hranici a prolomili jsme ji úmyslně, protože já hájím názor, že když někdo spáchal zločin, může mu stát sice zabavit majetek, ale nemůže to dělat plošně a kolektivně nějaké skupině obyvatel, třeba podle národnostního principu.

Protože takovými rozhodnutími a takovými odsouzeními ke kolektivní vině začínají, dle mého přesvědčení, všechny špatnosti ve fungování země. Když někomu vezmeš soukromý majetek, tak znejistíš a rozkýváš majetkové poměry. No, a pak už je velice jednoduché vzít majetek někomu jinému. Stát si snadno a lehce přivykne na to, že může svým občanům ukrást, co si kdy a kde zamane.

Žpátky k dělení Československa. Co ostatní slovenští politici?

Jak už jsem řekl, více méně korektní jednání, ale s pokerovou tváří a pokerovými manýry. Jinak s mnoha lidmi, kteří při dělení figurovali, udržuji dosud osobní přátelské vztahy. Rozpory při jednání plynuly také z toho, že Slováci si mysleli, že nevíme, co chtějí, a když nám to vysvětlí, že to pochopíme. Já se jim snažil vyložit, že chápeme dobře, o co jim jde, ale že většina jejich požadavků je pro českou stranu naprosto nevýhodná a tedy nepřijatelná a některé požadavky jsou objektivně zcela nerealizovatelné.

V dubnu 1992, už po krachu milovských jednání, za mnou přišli Michal Kováč a Jozef Moravčík jako místopředsedové HZDS, že mluví jménem skupiny, která chystá návrh státoprávního uspořádání. Naznačili, že jednájí za Mečiarovými zády. Nabídl mi projekt, který bych měl předat ministru Šabátovi a Pithartovi. Domnívali se, že by se po volbách na základě

toho plánu mohlo začít znovu jednat. Tehdy jsem nevěděl, že poslali něco podobného také některým lidem z vedení ODS. Slíbil jsem, že si materiál prostuduji, aby se ozvali za čtrnáct dní. Zjistil jsem, že projekt předpokládá dva státy, které vytvoří paritní výbory a ty se budou dohadovat o společných věcech. Ovšem, nestálo tam, co se stane, až se jednou nedohodnou, což se dalo s jistotou očekávat. Kuriózní bylo, že republiky měly mít právo samy uzavírat smlouvy, ale mělo existovat společné zastřešení vůči cizině. Přeloženo do srozumitelného jazyka: smlouvy budeme uzavírat sami, ale odpovědnost jde na společné orgány. Ty ovšem mají nulovou pravomoc. Když jsme se zase sešli, tak jsem jim řekl: „Pánové, s tímhle vás česká vláda vyhodí“. A Kováčovi povídám: „Pane inženýre, vysvětlete mně, v čem je takové řešení pro českou stranu výhodnější než rozdělení na dva státy?“ A on řekl: „Víte, my bychom nechtěli ztratit všechny kontakty, co máme, ale zároveň se chceme zviditelnit a řešit si svoje věci sami.“ Na to byla jediná odpověď: „Ano, pane místopředsedo, to já vím, co vy chcete, to jsem si přečetl, ale vysvětlete mi, co z toho budeme mít my?“ A nastalo dlouhé výmluvné mlčení.

Což byl asi v těch debatách častý, až obecný problém...

Při jednání v brněnské vile Tugendhat jsem nebyl a jednání se neprotokolovalo. Z výpovědí pamětníků ale vyplývá, že zatímco Klaus jednal separátně s Mečiarom, dal se Miroslav Macek do řeči s Kováčem a říká: „Tak, Miško, co jste nám přivezli?“ Kováč vytáhl elaborát – deset let poté jsem se ho ptal, zda to bylo totéž, co dal před tím mně, odpověděl, že tamto byly pouze téze, ale podstata byla stejná. Macek si to přečetl a napadlo ho totéž, co mě. A když se Klaus s Mečiarom vrátili, řekl Macek Klausovi: „Je to jasné, jediné, na čem se dohodneme, je rozdělení státu. To, co předložili, je postupné emancipování slovenského státu za české peníze...“

A co takový Ján Čarnogurský?

Můj vztah k Jánovi Čarnogurskému se vyvíjel zajímavě. Četl

jsem některé jeho práce, publikované v samizdatu, a bylo mi to velice blízké. Pak, na Vánoce roku 1991, uspořádal Zbyněk Zeman, náš vynikající exilový historik, na Oxfordské univerzitě panelovou diskusi o česko-slovenských vztazích. Vypravila se tam patnáctičlenná delegace z České republiky, vedl ji Petr Pithart, který kdysi v mládí v Oxfordu jistý čas studoval, a patnáctičlenná delegace ze Slovenska, kterou vedl právě Ján Čarnogurský. Dostali jsme vládní speciál, TU 154, letěli jsme ze starého ruzyňského letiště. Ta situace kolem samotné cesty byla velice zajímavá, ba dobrodružná, protože jsme měli povolení mimořádně přistát na vojenském letišti nedaleko Oxfordu. Oxford totiž nemá civilní letiště. Získat takové povolení tehdy bylo dost komplikované, protože přece jen bylo těsně po studené válce, Československo nebylo v NATO, všechno bylo pořád do jisté míry otevřené. Že nakonec bylo povolení vydáno, svědčí o tom, že naše republika měla tenkrát jisté mezinárodní renomé a že česko-slovenský problém budil ve světě pozornost a zájem.

Jenže byla mlha a na vojenském letišti se přistát nedalo, tak nás odklonili na civilní letiště Stansted, což je v podstatě záložní letiště pro Londýn, kam létají nízkonákladové letecké společnosti. Je totiž od Londýna dost daleko, asi sedmdesát kilometrů. Na letišti ve Stanstedu si s námi nevěděli rady, nevěděli, co jsme, zda jsme oficiální delegace, nebo soukromé osoby, šli někam telefonovat, asi kamsi na vyšší nebo utajenější místa. Zajímavé bylo, že nás odvezli do takové podzemní místnosti, dali nám čaj a kafe, ale nesměli jsme odtamtud ven. Stáli tam dva policajti a dohlíželi na nás, takže jsme vlastně byli internovaní. A pak řekli, že tedy ano, jste oficiální delegace, ale tudíž pro vás musí přijet právě ten autobus, který jel na vojenskou základnu, protože ho zkontrolovali pyrotechnici. Ona ještě tehdy všechno komplikovala právě probíhající akce v Iráku. Čili jsme si ten „výlet“ doopravdy užili se vším všudy.

Napsal jsem v době před tím nějaký článek, který se Čarnogurskému nelíbil. Hned, jak jsme přijeli do Oxfordu, Čarnogurský vybafl na Pitharta: „Peter, nemohol by si tomu Rychlíkovi povedať, aby takto nepísal?!“, a Pithart mu řekl: „Rychlík

je tady, já vás seznámím, řekněte si to bez prostředníka.“ Tak jsme se s Jánem Čarnogurským seznámili a musím říct, že – přes rozdílnost názorů na některé věci – jsme si navzájem vytvořili velice dobrý vztah, snad i trochu přátelský. Když jsem později potřeboval nějaké podrobnosti pro psaní své knihy o česko-slovenských vztazích, asi dvakrát nebo třikrát jsem s ním mluvil. To už byl Čarnogurský ministrem spravedlnosti ve vládě Mikuláše Dzurindy. Vyšel mi všestranně vstříc.

Co sama oxfordská konference? Přinesla něco k vyjasnění tehdy napjatých česko-slovenských vztahů, kromě toho, že se urovnal tvůj vztah s Čarnogurským?

Nejdřív něco o tom, jak jsme odtamtud odjížděli. Celý ten zájezd do Oxfordu byl totiž nějak odsouzen k dobrodružství. Člověk by řekl: staroslavná, vyhlášená univerzita, daná pravidla, tradiční anglický rytmus. Ale tehdy bylo něco ve vzduchu. Když jsme odtamtud odjížděli, tak zase přijel autobus, poměrně brzo ráno, ještě byla skoro neprůhledná mlha, nasedli jsme, všichni rozespálí, klimbáme v autobusu, jak to při podobných ranních cestách bývá, a najednou se podívám z okna a vidím ukazatel Royal Air Force Base. Tak hned jdu za Petrem Pithartem jako vedoucím zájezdu a říkám: „Pane ministerský předsedo, asi se vloudila chyba, oni nás vezou na tu vojenskou základnu, ale letadlo nás přece čeká na letišti ve Stanstedu.“ Tak jsme šli spolu s Pithartem za řidičem, ale mezitím jsme už dojeli. Před námi spuštěná závora, a samozřejmě nás nechtěli pustit dál: „Kam se cpete, civilové, tady je vojenský objekt!“ A šofér zase říkal: „Já tady mám napsáno, že vás mám odvézt sem, tak jste tady a raďte vystoupit, protože já mám další kšeft.“ Nikdo mu neřekl, že došlo jaksi ke změně při přistání. A já jsem šel vyjednávat s těmi vojáky, aby nás nechali zatelefonovat, šli jsme spolu s Pithartem, ostatní neuměli moc anglicky. Podařilo se nám dovolat na příslušnou firmu, která potom dala šoferovi instrukce, že nás má odvézt, kam si řekneme, že za to dostane zapláceno, a ty jeho ostatní zástoje že se vyřídí. A ti vojáci nás pak pustili dovnitř, alespoň abychom se mohli otočit. Takže, jak složité jsme přijeli, tak složité jsme odjížděli.

Sama konference a debata v Oxfordu byla zajímavá. Ovšem hledat východisko bylo stejně komplikované jako to cestování. S tím rozdílem, že jako delegaci se nám nakonec podařilo odletět, ale společnou řeč se slovenskými protějšky se nikdy najít nepodařilo. Mě celé to debatování a disputování přesvědčilo, že nějaká dohoda bude těžko možná, definitivně jsem tam pochopil, že Češi a Slováci vycházejí ze dvou filozoficky odlišných stanovisek. Od té doby ve svých přednáškách říkám, že na Slovensku nevnímali a nevnímají „společný stát“ jako „jeden stát“ v pravém smyslu těchto slovních spojení. Že to vždycky vnímali jako spojení dvou států, asi tak, jako Evropská unie je spojení dvaceti sedmi států, ne jeden stát. Československo bylo pro Slováky společný stát, ale ne ve smyslu jeden subjekt. Takhle na české straně nikdy nikdo neuvažoval a tady se samozřejmě vytvářela jiná tradice myšlení a vnímání státu už od první republiky, průsečíkem byla prázdná množina.

Ždá se, jako by ten problém vznikl kdysi, už od Pittsburské dohody a jejího vnímání po vzniku samostatného Československa. Slováci se vcelku oprávněně odvolávají na to, že Tomáš Garrigue Masaryk nedodržel to, co v této dohodě uzavřené 30. května 1918 slíbil, tedy vznik řady prvků slovenské autonomie.

Uzavření této dohody a Masarykův podpis na ní je jediný známý případ, kdy se Edvard Beneš postavil svému idolu. Neví se, že by kdy jindy nesouhlasil s mužem, jehož považoval za svého životního učitele a s úctou a pokorou k němu vzhlížel. V tomto případě Masarykovo jednání a rozhodnutí nepřijal a dohodu, kterou mu poslali dodatečně, odmítl podepsat. Říkal Masarykovi: „Ne, nechme teď stranou, že já s tím nesouhlasím, to je jiná věc, ale vy jste slíbil něco, o čem nemůžete vědět, že to budete moci dodržet, a dal jste Slovákům do ruky hůl, kterou nás můžou mlátit po hlavě.“ A měl pravdu.

Proto, že Beneš tuto smlouvu odmítl v květnu 1918 přijmout, mohl v průběhu druhé světové války, když za ním v Londýně přišli slovenští exiloví politici Štefan Osuský a pak Milan Hodža a otevřeli problém, jak tedy bude v poválečné republice vypadat národní uspořádání, zcela jasně říci:

„Můžeme se o tom bavit, ale já s vámi žádné dohody tady podepisovat nebudu, nemůžu a nechci.“ A rovnou odmítnout námitky argumentem: „Na Pittsburskou dohodu se neodvolávejte, já jsem ji nepodepsal, já jsem u toho nebyl, já jí nijak vázaný nejsem.“

A proč to Masaryk tehdy udělal? Z hlediska postavení slovenského národa v samostatném státě nasliboval Slovákům kde co: samostatný sněm, administrativu, soudy. A potom, když hodně udělali pro vznik samostatné republiky, a nezakrývejme si, američtí Slováci kromě jiného na vytvoření Československa vydali velké peníze, změnil prezident tu dohodu v cár papíru. Americká historička Margaret MacMillanová o tom píše: „Češi, kteří dominovali domácí politice, odmítali dát Slovensku tu autonomii, kterou Masaryk tak lehkomyšlně rozdával v Pittsburgu, s odůvodněním, že Slováci ještě nejsou dostatečně zralí, aby si mohli vládnout sami. A snad ještě důležitější bylo, že nechtěli dávat záminku Němcům, Rusínům nebo Maďarům, kteří by mohli požadovat podobná práva. Podepsal Masaryk tuto dohodu skutečně jenom z taktických důvodů?

Budme otevření – ano. Masaryk to vskutku udělal z taktických důvodů. Bylo to něco, co nejspíš věděl, že nedodrží.

Slíbil něco, co věděl, že nedodrží. To není právě mravné a na mravnost se Masaryk stále odvolával.

Tedy, já samozřejmě nevím určitě, jestli si uvědomoval, že to nedodrží, že to nebude moci dodržet, a pravdu o tom už nebude vědět nikdy nikdo, ale jasné je, že musel počítat s tím, že i kdyby to chtěl dodržet, tak že to nebude záležet jenom na něm. Ani v Americe, kde prezident je hlavou exekutivy, nemá ani právo ani možnosti určovat, že se například Virginie a Západní Virginie opětovně spojí do jednoho státu. To je záležitost legislativy a na tu Masaryk vliv neměl... Ale on se pak hájil, že se pojistil tím, že v Pittsburgu řekl, že o tom definitivně rozhodnou svobodně zvolení zástupci doma. Říkal: „Parlament schválil ústavu a tím pádem Pittsburská dohoda

má už cenu jenom historickou.“ Z čistě legalistického hlediska je možno se na to takto dívat, ale nepochybně měl Edvard Beneš pravdu, když řekl, že toho nevzejde nic dobrého. Navíc je dobře si uvědomit historickou posloupnost – Masaryk se Pittsburskou dohodou zbavil závazků, které byly vůči Slovákům zakotveny v předchozí Clevelandské dohodě z roku 1915, i když tuto dohodu osobně nepodepsal. V Clevelandské dohodě se mluvilo o budoucí republice jako o federaci, Pittsburgh už přinesl domluvu o Československu jako o unitárním státě, byť v něm mělo mít Slovensko autonomní postavení.

Vznik Československa vůbec nebyl tak samozřejmý, přirozený, jak se traduje. Slováci měli v roce 1918 na vybranou mezi Čechy a Maďary. Existují názory, že být tehdy vypsané referendum, možná se rozhodli pro Uhry...

Myslím, že v roce 1918 byla maďarská opce skutečně pravděpodobnější. Přece jen uherský stát existoval tisíc let. Byla to tedy z historického hlediska značná hodnota. Češi v 19. století jsou vychováni školou, církví, rodinnou tradicí v uvědomění existence české státnosti. Svatý Václav, Jan Hus, Jan Ámos Komenský. Ani rakouské úřady nepopíraly skutečnost a z ní se formující národní vědomí, že česká státnost má dlouhou tradici. Nesnažily se ji něčím nahradit. Ale na Slovensku byli všichni vychováni v uherské tradici – sv. Štěpán, zlatá bula krále Ondřeje, revoluce 1848 jako boj za uherskou svobodu. Pro mnoho Slováků, i národně uvědomělých, byla existence Uher chápána jako něco, co je dáno: bylo to tisíc let a před tím nebylo nic. To znamená, že si sotva uměli představit, že najednou Uhry nebudou a Slovensko bude patřit ke státu, kde se sice mluví jazykem, kterému rozumějí, ale s historií, se kterou nemají nic společného. Do jisté míry to pro ně byl kulturní šok.

Proč to ale nakonec dopadlo tak, jak dopadlo, tedy Československem?

Ono se vždycky hovoří o vůli lidu. Ve skutečnosti ale rozhodují elity. Praxe je taková. Je to dnes, bylo to vždycky.

Čili slovenský lid by se býval přidal k Maďarsku...

Těžko hádat, ovšem maďarské kruhy opakovaně a naléhavě po referendu volaly. Asi věděly proč. Každý má rád zaběhnuté věci. Maďarizační tlak byl obrovský, ale co to reálně znamenalo pro rolníka na Oravě nebo na Kysuci? Do divadla nechodil, noviny nečetl, žil ve své dědině a od úřadů se držel co nejdál. Uherská vládnoucí moc byla arogantní, polofeudální. On s ní ale příliš nepřicházel do styku. Tím se nijak nelišil od maďarského rolníka ve Velké uherské nížině, ten měl stejnou zkušenost: od vrchnosti a úřadů radši dál. Politika je panské huncútstvo. Odpor proti maďarským šovinistickým praktikám nejvíc ovlivňoval inteligenci. Vyšší třídy, buržoazii. Ty z idealistických i ekonomických zájmů optovaly pro ČSR. Věděly, že ve vznikajícím Československu budou mít větší uplatnění. Pro ně bylo spojení s Prahou v každém případě výhodnější.

Jak vůbec vznikla idea čechoslovakismu?

Pokud se někdo domnívá, že je to Masarykův a Benešův vynález, mýlí se. Tato myšlenka je starší než se obecně myslí. Po evangelických vzpourách a stavovském povstání Imricha Tökölyho v roce 1678 část slovenských evangelíků odešla do Lužice v Sasku. Tam se evangelíci setkali s druhou, třetí generací českých exulantů. Měli stejný liturgický jazyk. A tehdy došli k závěru: máme společný jazyk, – nazývali jej lingua bohemoslavica nebo slavobohemica, jazyk českoslovanský nebo slovansko-český, – tak jsme vlastně jeden a tentýž národ. A když se ti evangelíci počátkem 18. století vrátili na Slovensko, přinesli tam československou ideu. Katolíci ji nepřijali nikdy, účelové spolupráci se ale nevyhýbali. Druhá linie teorie čechoslovakismu vychází z Johanna Gottfrieda Herdera: německá klasická filozofie kladla nepřiměřený důraz na jazyk jako národotvorný činitel. To bohužel ve středoevropském prostoru má svou roli dodnes. V 19. století tlak na význam jazyka akceleroval: jsme jeden národ, mluvíme jedním jazykem, tudíž i když Slováci žijí mimo rámec historického českého

státu, jsou součástí našeho národního tělesa. Na české straně zněla tato myšlenka v předminulém století silným akcentem. Češi žijí nejen po řeku Moravu, ale také za ní, nikdo nevěděl, jak daleko, ale ta představa tu rezonovala. Slováci podle ní byli něco jako Hanáci...

Češi nevnímali, že jenom malá část Slováků je ochotná považovat se za část jejich národa. České národní vědomí se opíralo o existenci českého středověkého státu, ale ten byl Slovákům cizí, nepatřili k němu, pro ně byl Karel IV. stejně vzdálená figura jako pro Čechy Karel Veliký nebo Petr I. Pokud máme v dějinách společné postavy, jsou vnímány rozdílně – Matyáš Korvín, protivník Jiřího z Poděbrad, u nás nepřítel, na Slovensku velký reformátor, přítel chudiny.... I dějinné mezníky jsou jinde – my ne zcela historicky správně chápeme jako hlavní předěl bitvu na Bílé hoře, pro slovenské dějiny je rok 1620 zcela nezajímavý. V Uhrách, a tedy i na Slovensku, se tehdy žádná národní tragédie nekonala. V žádné oboře nikdo slovenská práva nezaorával a žádní slovenští sokolíci se nenabízeli, že je matce Čechii pomohou vyorat.

Jenomže první republika byla na této ideji postavena. Jaká vůbec byla ona legendární, až bych si dovolil říci mýtická, první republika? Jak se vlastně na ni díváš?

Musíme ji vnímat v kontextu doby. V turbulentních dějinách 20. století pro nás Čechy a i pro Slováky a pro Rusíny, až už se považovali za separátní národ nebo za Ukrajince, případně za Rusy, bylo období první republiky nepochybně dobou příznivou, která patří k tomu lepšímu, co nás v těch sto letech potkalo, ale nemůžeme si první republiku samozřejmě idealizovat. A už vůbec ne si představovat, že bychom na ni mohli nějak státoprávně i filozoficky navazovat. Za prvé si musíme uvědomit, že je to záležitost stará už pomalu sto let, kdy svět vypadal jinak, lidi mysleli jinak, a – jak se nezpochybnitelně říká – dvakrát do téže řeky nevstoupíš. Rozhodně nemůžeme mít první republiku jako vzor, který uctivě přeneseme do 21. století, to nejde. Jednak v ní byla cítit mnohem větší

kontinuita s habsburským Rakouskem, a to jak v mnohém pozitivním, co v odkazu mocnářství bylo, tak i v tom, co cítíme v Rakousku jako strnulé, konzervativní a zaostalé.

I když vlastně „zaostalé“ není to správné slovo, řekl bych spíše „na výši tehdejší doby“. Na příklad taková perlička: až do roku 1950 platil v českých zemích rakouský občanský i trestní zákoník. Podle rakouského trestního zákona z roku 1852 bylo např. trestné cizoložství, které se trestalo vězením od jednoho do šesti měsíců. Trest byl stejný pro muže i ženu, tedy pro cizoložnou manželku i cizoložného manžela. Ovšem stíhání bylo možné jen na základě soukromé žaloby uraženého manžela nebo manželky vznesené do šesti týdnů poté, co se uražená strana o cizoložství druhého manžela dozvěděla. Samozřejmě v praxi se to nepoužívalo, ale bylo to tak. Podle rakouského občanského zákoníku z roku 1811 se částečně i za první republiky řešily rozvody, jen s tím rozdílem, že od roku 1919 byla rozluka, tj. úplný zánik manželství, možná i u katolíků, což dříve nebylo možné. Rozlišovalo se mezi rozvodem a rozlukou. To, co dnes nazýváme rozvod, byla vlastně rozluka, zatímco rozvod znamenal pouhou separaci „od stolu a lože“, ale manželství po právní stránce trvalo dále. To také znamenalo, že rozvedený manžel či manželka nemohl (nemohla) uzavřít nový sňatek, dokud druhý manžel žil. V případě rozvodu čili separace mohl čistě právně postižený partner žalovat civilně právní žalobou druhého partnera pro cizoložství, protože to manželství de iure pořád existovalo. Samozřejmě, že se to nedělalo. A lze si jistě položit i otázku, jakým způsobem by asi probíhalo důkazní řízení...

Je pravda, že za první republiky samozřejmě všichni věděli, že je to přežitek. Víme, že už v roce 1937 byl připraven nový občanský zákoník, připravoval se nový trestní zákoník, na tu dobu velice progresivní, tyto pozůstatky „ze starých časů“ připomínám jenom jako perličku.

Ale jedna zcela vážná zajímavost z první republiky. Mluvili jsme o historických mýtech. Jeden bych v souvislosti s první republikou přidal. Musím ho vyvracet velice často, je zafixován jak tady, v Čechách a na Moravě, tak i na Slovensku, ale i v jiných zemích. Často se hovoří o tom, že první republika

byla proticírkevní, dokonce se vypráví o jakémisi oficiálním boji vůči katolické církvi. To není pravda, za první republiky platily stejné zákony na ochranu církve jako v Rakousku, a byly dost přísné. Když byla natočena první filmová adaptace Haškova Dobrého vojáka Švejka, byl to němý film s vynikajícím Karlem Nollem v titulní roli, tak tam nesměla být postava feldkuráta Katze, tu prvorepubliková cenzura zakázala, protože by to byla urážka náboženství. Místo feldkuráta se ve filmu objevil věčně opilý vojenský lékař. Bylo to samozřejmě v kontextu doby, a podobné zákazy a zásahy jistě snesou srovnání s tehdejšími vyspělými státy. Koneckonců kupříkladu ve Velké Británii a ve Spojených státech stejně tak byly předpisy a zákony a z nich vyplývající cenzurní zásahy, nad nimiž bychom dnes asi jaksi kroutili hlavami.

Právě tak historicky musíme nahlížet i postavení národnostních menšin v Československu, které často vnímáme pohledem dneška. Koneckonců v jižních státech USA existovaly rasové segregáční zákony až do padesátých let dvacátého století. V roce 1955 byla v Alabamě, ve městě Montgomery, zatčena černoška Rosa Parksová, protože odmítla uvolnit v autobusu místo bělochovi. Teprve o rok později rozhodl federální soud, že zákon, dle něhož Parksovou zatkli, je protiústavní. Čili já to vidím takto: chápu pochopitelně, že pro národnostní menšiny bylo asi ztotožnění se s československým státem v období první republiky poněkud problematické. Nemuseli ho vnímat zcela jako svůj stát. Především právě proto, že měli za hranicemi, vlastně někdy doslova za humny, své národní státy. Není ovšem pochyb o tom, že mnoho lidí i z řad národnostních menšin se ztotožnilo s československým státem, nacházíme řadu německých či maďarských Čechoslováků. Ovšem nikdy tomu tak není na sto procent. Můžeme říci, že byli tací, kteří se se státem identifikovali, jiní, a těch bylo pravděpodobně víc, ne. Takže doba první republiky z mnoha hledisek byla obdobím pozitivním, ale musíme ji vnímat se všemi problémy. Vytvořit si z ní státotvorný vzor a idol našich dějin by bylo zcela ahistorické.

Bylo to období kromě pozitivních věcí také plné afér, politikaření, vypjaté stranickosti, spojené s všelijakým pletichařením, a hlavně: značnou část první republiky zasáhla hospodářská krize, s níž se velmi špatně a těžko vyrovnávala. Mnoho lidí v ní nemělo pocit perspektivy a to z mnoha důvodů...

Mám pro to konkrétní příklad. V roce 1991 nebo 1992, teď přesně nevím, už když jsem pracoval jako externí poradce předsedy české vlády Petra Pitharta, tak jsem byl požádán, abych se jako historik vyjádřil k případu Jozefa Miloslava Kirschbauma. To byl právník, diplomat za Slovenského státu, narodil se roku 1913, studoval práva na Komenského univerzitě a v poměrně mladém věku v roce 1939 nebo 1940, čili bylo mu plus mínus sedmadvacet, se stal generálním tajemníkem Hlinkovy slovenskej ľudovej strany. Vybrali si ho jako mladého, perspektivního. Ale potom se znelíbil Němcům, takže byl odvolán a odeslán, jak se to dělá ve všech dobách a režimech, do diplomacie jako chargé d'affaires do Švýcarska. Po válce odešel do Kanady, kde učil politologii na univerzitě v Torontu. No a tento pan Kirschbaum byl v Československu v roce 1948 v nepřítomnosti odsouzen na dvacet let vězení. Po roce 1989 jeho advokát doktor Tibor Böhm, který byl jeden čas po listopadu generálním prokurátorem, ale pak opustil státní službu a otevřel si v Bratislavě výnosnou advokátní kancelář, dostal nápad, že možná by se na jeho klienta mohla vztahovat některá z četných amnestií, počínaje rokem 1960. A skutečně zjistil, že zřejmě by se pan Kirschbaum vešel do velké amnestie, kterou v roce 1960 vyhlásil tehdejší prezident Antonín Novotný. Obrátil se tedy na Krajský soud v Bratislavě, který mu dal za pravdu. Takže těch dvacet let bylo smazáno a Jozef Miroslav Kirschbaum si okamžitě požádal o československé vízum, aby sem přijel na návštěvu. Tehdy ovšem československým velvyslancem v Ottawě byl Rudolf Schuster, někdejší košický primátor a pozdější slovenský prezident. A ten, protože samozřejmě věděl, kdo Kirschbaum je, tak nechtěl takovou věc rozhodnout sám, takže se otázal Jiřího Dienstbiera jako ministra zahraničních věcí. Prostě použil služební postup, protože nikdo nevěděl, jak se ten případ bude dál vyvíjet,

a Schuster na sebe nechtěl brát odpovědnost. Jedna věc totiž byla, že je mu smazán trest, a druhá záležitost je udělení víza. Každý stát si rozhoduje, koho na své území pustí a koho nepustí. Na udělení víza nikde na světě nikdo nemá právní nárok.

A já jsem se k té zapeklité otázce měl vyjádřit z hlediska historických souvislostí. Problém byl v tom, že Kirschbauma dvakrát vyšetřovala kanadská policie pro podezření, že byl nějakým způsobem namočen do pronásledování židů. A o tom já jsem zas tak moc nevěděl, tak jsem se obrátil na jednoho svého kolegu, což je izraelský historik Ješajahu Andrej Jelinek, emeritní profesor na univerzitě v Beer-Shevě. Napsal jsem mu a on mi odpověděl velice dlouhým dopisem, ve kterém řekl asi toto: „Podívejte se, pane kolego, Kirschbaum nepochybně nese politickou zodpovědnost jako generální tajemník, protože všechny návrhy protižidovských opatření a nařízení procházely přes něj, ale v době, kdy se deportovali židé, na Slovensku nebyl, byl ve Švýcarsku. Čili pochopitelně ta obvinění nejsou pravdivá.“ Ve stejné době jsem dostal k prostudování Kirschbaumovu složku od komise, zabývající se stíháním válečných zločinců, z níž jsem si udělal podobný závěr. Řekl jsem tedy, že podle mého názoru je jedním problémem morální stránka, ale na druhé straně, že pan profesor Kirschbaum žádný trestný čin nespáchal, takže nevidím důvod, aby nedostal vízum. A on to vízum dostal a zúčastnil se v květnu 1992 konference v Častej – Papierničke na téma Jozef Tiso. Kirschbaum na ní vystoupil jako pamětník. My jsme se pak spolu asi dvakrát sešli (Kirschbaum zemřel v roce 2001). Já jsem mu říkal: „Podívejte se, pane profesore, já už ve státních strukturách nepracuju, takže teď si můžeme o určitých věcech pohovořit otevřeně, a jestli chcete, mám i kopie těch dokumentů, které jsem dostal od komise pro stíhání válečných zločinců. Možná vás bude zajímat, jak to tehdy bylo s tím vízem a třeba i leccos jiného.“ Nemůžu říct, že bychom se sprátelili, ale hovořili jsme spolu velmi otevřeně na různá témata. On mně říkal: „Já jsem na konci svého života, nemám důvod, proč bych lhal. Já jsem dostudoval v roce 1936, mimochodem mým spolustudujícím kolegou na právnické fakultě byl doktor Gustáv Husák. Já jsem dostudoval, a viděl jsem, že v první republice pro mě

není uplatnění, práce nebude, nebyl jsem z nějakých bohatých poměrů, abych si mohl otevřít advokátní kancelář, státní správa o nás nestála. A já jsem se domníval, že prostě demokratický systém se přežil, že není schopen vyřešit problémy této společnosti a problémy tehdejší Evropy, které ve třicátých letech už byly zřetelné. Já vím, že jsem tenkrát udělal chybu, já to nemohu a ani nechci zakrývat, na něco se vymlouvat, to by byl nesmysl, říkám vám to tak, jak to je. Někteří z nás jsme šli ostře doprava a jiní, jako můj kolega Husák, šli ostře doleva. První republika nám dala vzdělání a nedala nám perspektivu, tak jsme se zařídili podle toho.“

Na tyto věci musíme také myslet, když mluvíme o první republice a vztahu k ní.

A co dvě krátké republiky, které oblepily nacistickou okupaci, čas „protektorátu“? Už jsme se jich několikrát dotkli. Nezdá se, že bychom právě na ně mohli být nějak pyšní...

To je pravda, tzv. druhá republika rozhodně není období, na které bychom mohli být hrdí. Je důkazem, že tehdejší československá demokracie, o níž tolik mluvíme, a již se tak často oháníme, bohužel nestála na pevných základech. Mnoho lidí z řad politiků najednou z ničeho nic začalo říkat, že to vlastně byla dvacetiletá chyba. A je to taky doba, v níž se, jak to už bývá v podobných časech, na výsluní dostávaly různé pochybné existence, kterým se i přes veškerou snahu nepodařilo prosadit se v normálních poměrech. Byla to doba krátká, myslím si, že vlastně svým způsobem můžeme být rádi, že byla tak krátká, protože jinak kdo ví, co by se tu dělo, jak bychom se projevíli, vyvíjeli, jaké by nám toto období zanechalo dědictví.

Ono krátké období trvání „druhé republiky“ bylo samozřejmě důsledkem uvažování Adolfa Hitlera. Kdyby tehdy Německo chtělo, mohlo naši Mnichovem okleštěnou republiku i nadále ponechat jako na něm závislý, poddanský, ale formálně samostatný celek. Nebo Hitler mohl po odtržení Slovenska 14. března 1939 ponechat vazalský český stát, takový, jaký byl vytvořen z Maďarska, Rumunska, Bulharska

nebo Slovenska. To ale Německo nechtělo, z důvodů ideologických, protože Hitler vnímal, že toto území je jádrem říše. Proto tu žádný, byť i tak zvaně suverénní, Německu přátelský stát, nesměl existovat.

Takže čas „druhé republiky“ není rozhodně doba, kterou bych chápal pozitivně. Mnohokrát jsem nad tehdejší situaci a jednáním Hitlera přemýšlel. Domnívám se, že Hitler svým způsobem tím, že zřídil protektorát Čechy a Morava, šlápl vedle. Češi by se zřejmě v delší časové perspektivě se skřípěním zubů smířili s odstoupením pohraničí, akceptovali by ztrátu Slovenska, ovšem jen pokud by měli pořád svůj vlastní stát, byť třeba i závislý na Německu. Protože česká státnost existovala vždycky, i za Rakouska. Habsburkové uznávali český stát jako subjekt, kterému vládnou. Ta myšlenka, idea české státnosti, tady byla strašně silná. Protektorát nebyl stát, byl formálně autonomním českým územím v rámci Německé říše. Jenže jakákoliv autonomie v rámci Německa nemohla u žádného českého politického relevantního směru, u žádného normálně uvažujícího Čecha, vzbudit sympatie, nemohla před ním obstát. Bylo jasné, že pokud český stát zmizel a Češi nadále stát nemají, tak že Německu při nejbližší příležitosti vrazí nůž do zad. Jenomže, kdyby Němci nevytvořili protektorát a nechali nás relativně samostatné, tak, jak už jsem řekl, musíme se ptát, jak bychom se v pokračující „druhé republice“, v samostatném státě, závislém na Německu, vyvíjeli. Jestli bychom se nedopustili některých přešlapů proti slušnosti a morálce, z nichž nyní můžeme snadno obvinít okupanty a protektory. A sami tak zvané zůstat z obliga.

A období 1945–1948, řečená „republika třetí“?

Těžko ji někam zařadit... Už jsme to naznačili. Co to vlastně bylo, ta „třetí republika“? Na tom se historici a politologové nedokáží dohodnout dodnes. Používají se termíny jako omezená demokracie, limitovaná demokracie, řízená demokracie. Ptám se: co to je? To jsou slova. Je omezená demokracie ještě demokracie? Trochu mi to připadá, jako kdybych o nějaké dámě řekl, že je trochu těhotná. Omezeně těhotná. Limitovaně

těhotná. Ale to nejde: buď těhotná je, nebo není. Já na třetí republiku nahlížím jako na už v podstatě autoritativní stát.

Přinejmenším jako na stát už zřejmě na cestě k autoritativnímu režimu, přičemž ovšem v tom státě, což je velice podstatné, v zásadě ještě fungují právní zásady. To je velice důležité. Tak jako i za války, to se v Čechách málo ví, fungovaly zásady právního státu na Slovensku. Stejně si i v Československu justice po roce 1945 zachovala nezávislost. Což je obrovský rozdíl oproti poúnorovému období. V něm se už o právním státě vůbec nedá mluvit. Byť samozřejmě se to nezlomilo ze dne na den. Kupříkladu těsně po únoru ještě neexistoval žádný drakonický postih za nedovolené překročení hranice. Byl to správný přestupek proti pasovému zákonu nebo proti zákonu o vystěhovalectví. Ještě ne trestný čin. Což ovšem komunističtí zákonodárci velmi rychle „napravili“. V říjnu 1948 byl přijat zákon na ochranu lidově-demokratické republiky, a ten už nedovolené opuštění republiky považoval za zločin.

Kromě toho – v té první fázi po převzetí moci komunistickou stranou – skutečnost, že lidi utíkají za hranice, režimu celkem moc nevadila.

Mnohých se možná rád zbavil...

Jistě, snad se i rád některých zbavil. Ovšem ti, na kterých měl nový režim svůj zvrhlý zájem, měli smůlu, stát chtěl, aby tu zůstali, protože se na nich chystal demonstrovat svoji sílu, postavit je do role obětí, dát jejich potrestáním drastickou výstrahu a varování všem ostatním občanům. Tito lidé byli postaveni pod policejní dozor, ti neutekli nikam. Na ostatních režimu nezáleželo. Pak ale začalo sovětské velvyslanectví protestovat, že tak vlastně vzniká jakýsi zárodek nějaké příští expediční armády. Sovětský svaz předpokládal, že vypukne válečný konflikt. Proto se obával, že se exulanti stanou v budoucnu součástí západních tajných služeb. Sověti si tedy vynutili, aby hranice byla střežená. Původně Gottwald naopak tvrdil, že je v pořádku, že političtí protivníci odejdou do zahraničí. Nebudou se jim muset vyplácet penze, a že si

za hranicemi budou něco říkat a psát, to nám vcelku nebude vadit, když si to doma pořádně pohlídáme.

Hlavně když nám tady nebudou dělat zle...

Ano, když nám nebudou tady dělat zle. Místní komunisté měli v tomto ohledu jiný pohled na věc, než sovětsí soudruzi, ti neochvějně ctili carskou tradici... Takže nařídili, že nepřátelské živly se tu musejí držet, řádně hlídat, žádné utíkání, a dodali, že se musejí ještě řádněji trestat. A my, papežštější než papež (v tomto případě bolševicky samoděržavnější než bolševické samoděržaví), poslušně poslechl. Jako ostatně ve všem. Přejali jsme východní zvyky za své, násilně je naroubovali na poměry u nás a bylo to...

Když o tom mluvíme, musím se zase vrátit k začátku našeho rozhovoru. Komunistické místní začátky byly obdobím, které občas někdo přirovnal k tradičně vykládanému „temnu“ po Bílé hoře, včetně těch exulantů. Upřímně řečeno, přiznávám, že tu paralelu vcelku vnímám a chápu. Pobělohorský mýtus v nás zůstává a leccos jím poměrujeme. Když jsme teď mluvili o komunistickém panování, zase se mi to vybavilo. Chtěl jsem použít příměr „rudé temno“. A to „temno“ nebylo nějak obecné, podvědomě se spojuje s oním propagandistickým, zneužívajícím do značné míry Jiráska. V podstatě celý život mě učili, že po Bílé hoře přišel zmar, a naopak, že v komunismu se „bude tančit všude“. Že je to tancování nesmysl, jsem objevil poměrně rychle a nemá smysl se o tom bavit. To je bez diskuse. Ale, promiň, pořád mi sedí v hlavě to, že jsi na začátku našeho rozhovoru nazval pobělohorské období jedním z největších příběhů českého národa. Pořád mám chuť se k tomu vrátit. A když má člověk nutkání, nechť udělá, jak ho to nutí. Takže ještě jednou: málokdo by asi řekl, že jsme se právě v pobělohorském čase začali konstituovat a uvědomovat.

Je to takové, řekněme, předkonstitutivní období. Ne ve smyslu, že by se tehdy připravoval konstituční, čili ústavní, řád,

ale v tom smyslu, že se vytvářejí zárodky příštího národně-uvědomovacího procesu. Velice si cením jak období šestnáctého století, tedy období české renesance, tak doby barokní. Samozřejmě musíme vynechat třicetiletou válkou s jejími hrůzami. Na tomto čase není moc co obdivovat. Ale po válce doba barokní krůček po krůčku přináší obnovu země, která se vzpamatovává a postupně také ekonomicky stabilizuje. My jsme zvyklí vnímat tuto dobu spíše negativně: vidíme úpadek práv stavů, potlačení významu měst, růst daní, zavedení absolutní vlády císaře (zapomínáme přitom ovšem, že byl také korunovaným českým králem), oproti předbělohorskému období zpravidla zhoršení ekonomické situace a právního postavení poddaných, neexistenci náboženské svobody.

To je jistě všechno pravda, ale on je to ve skutečnosti mnohem složitější proces. Na druhé straně totiž tím, že vlastně končí stavovská monarchie, začíná do procesu změn země ve vlastním zájmu vstupovat stát, a začíná zasahovat také do vztahů vrchnosti a poddaných, což se v delší časové perspektivě ukázalo pro poddané jako velmi přínosné. Samotná stavovská monarchie, jak ji známe z předbělohorské doby, mohla lehce přejít v šlechtickou anarchii a následný totální rozvrat státu, jako v sousedním Polsku.

Pokud jde o náboženskou svobodu, tak je třeba vidět, že ta tehdy neexistovala ve většině evropských zemí. Pronásledování jinověrců bylo zcela běžné a např. v sousedním luteránském Sasku pronásledovali katolíky úplně stejně, jako v Čechách a na Moravě nekatolíky. Pojem náboženské tolerance, to je až záležitost 18. století, a to ještě spíše až jeho druhé poloviny. Já myslím, že měl pravdu Josef Pekař, když řekl, že v tom barokním „temnu“ bylo také dost jasu.

A ještě jedna velmi zajímavá věc: my chápeme sedmnácté a osmnácté století, především nástup a panování císařovny Marie Terezie, jako dobu územních ztrát. Roku 1635 Ferdinand II. mírem pražským definitivně postoupil Sasku Horní a Dolní Lužici, kterou dal jim už o patnáct let dříve do zástavy, a v roce 1742 Marie Terezie přišla o větší část Slezska a také o Kladsko, které tehdy patřilo přímo k Čechám. Všechno zlé je ale k něčemu dobré. Byla to sice samozřejmě hospodářská

ztráta, ale z hlediska českého národotvorného vývoje to přineslo jeden velký pozitivní rys. Díky tomu se české země stávají převážně jazykově českými, což předtím nebylo. Slezsko byla německá jazyková oblast a Lužice také. Samozřejmě, byli tam Lužičtí Srbové, ale jazykově to byla oblast německá.

Já jsem přesvědčen, že pokud by tyto země zůstaly součástí České koruny, tak skutečně by se české země zřejmě v 19. století staly jednou z německých zemí pozdějšího sjednoceného Německa. A tam by Češi tvořili menšinu, postupně nezadržitelně ubývající, dejme tomu jako právě ti Lužičtí Srbové. Po ztrátě Slezska ale nepochybně český živel převážil, byť ne zase nějak dramaticky výrazně, ale jednoznačně převážil. Německy hovořící tvořili něco přes jednu třetinu obyvatelstva, a vznikl tedy dostatečný prostor, aby se Češi mohli vyvinout a konstituovat jako moderní národ. A v důsledku toho i vlastně svým způsobem uzurpovat český prostor jako svůj národní stát. Protože Češi od devatenáctého století začínají sami sebe i okolí vnímat jinak, než před tím: „My jsme tady pány, my jsme tu doma! Němci přišli pozdě, až po nás, to, že jsou tady, je z naší vůle; jsou u nás menšinou, vlastně jsou pouhými kolonisty!“

Dalo by se to vyjádřit i jinak: do počátku devatenáctého století Čechy coby Böhmen a stejně tak Morava coby Mähren byly vnímány pouze jako jeden z mnoha německých států tehdejší Svaté říše římské. Bylo to víceméně oprávněné, protože z jazykového hlediska německý živel sice už tehdy nepřevažoval, ale byl nepochybně ekonomicky silnější a vtiskl tomuto území určitou civilizační pečeť. Jenomže v období šestnáctého a sedmnáctého století se začal sice nijak revolučně, ale zato houževnatě prosazovat český živel jako národotvorný. A emancipace národa v sobě zpravidla ukrývá a nese prvky státotvorné.

Teď padlo něco, co je velmi podstatné. Řekl jsi, že se český živel neprosazoval revolučně. Ty asi do své filozofie dějin revolučnost nezařazuješ jako rozhodující prvek...jako toho klíčového Hybatele Historie...

Jsem stoupencem pozvolného evolučního vývoje, jakéhosi mírného pokroku v mezích zákona, abych zcela bez satiry a ironie užil termínu Jaroslava Haška. Nejsem vyznačem revolucí. Já říkám, že slušný člověk revoluce nedělá a také říkám, že žádná revoluce neučiní lidstvo šťastným. Mám samozřejmě na mysli krvavou revoluci, nikoliv revoluci ducha, nebo nějaký rozumný politický převrat. Představa revoluce jako očistného požáru, ve kterém všechno staré a shnilé shoří, a z popela pak vyletí jako Fénix krásný a nový svět, je mi nejen cizí, ona je mi naprosto odporná. Protože dějiny nám ukazují, že všechny takovéto pokusy skončily obrovským průšvihem. Výsledkem zpravidla bylo, že lidé se po tom všem krvavém ohňostroji měli po všech stránkách mnohem hůře než předtím.

Není náhodou, že komunisté a už Marx, Engels a také Lenin si ve francouzské revoluci nejvíce cenili jakobínské diktatury, což je podle mého názoru jedno z nejodpornějších období francouzských dějin, jestli ne nejodpornější. Naštěstí trvalo jenom krátce, pouze něco přes rok. Jakobínskou tyranii je těžké s něčím srovnávat, snad jenom s dobou nacistické okupace a ve Francii s kolaborantským režimem ve Vichy v letech 1940–1944. A když to bereme z pohledu života tehdejšího člověka ve Francii, a zamyslíme se nad tím, tak zjistíme, že občan Francouzské republiky v roce dva podle revolučního kalendáře, čili podle kalendáře normálního v letech 1793 a 1794, na tom byl ze všech hledisek mnohem hůře než poddaný Jeho Veličenstva krále Francie a Navarry Ludvíka XVI. o deset let dříve. Měl sice na papíře nejružnější politická práva, volební právo, přístup ke všem úřadům, zabezpečenou svobodu slova, svobodu shromažďování, ale co z toho? Měl hlad, protože byla válka a za znehodnocené peníze nechtěli sedláci samozřejmě do města nic dodávat, a nemohl otevřít ústa, protože přes formálně zaručené svobody, pokud řekl něco, co se nelíbilo, a někdo ho udal, tak měl velkou šanci, že skončí před revolučním tribunálem a povezou ho pod gilotinu na Náměstí revoluce. On vlastně ani nemusel nic říkat, stačilo, když ho někdo udal jenom proto, že se mu chtěl za něco pomstít, nebo jej z nějakého důvodu neměl rád.

To člověku za tyranie Ludvíka XVI. před rokem 1789 přece jenom nehrozilo, když se protivil, tak, když měl smůlu, dostal nějaký ten měsíc vězení, nebo v nejhorším případě poseděl v Bastile. To bylo všechno a pak ho pustili.

Není náhodou, že Ludvík XVIII. v roce 1814, respektive 1815 po Waterloo, je vítán, protože po pětadvaceti letech už lidé měli všelijakých revolučních experimentů víc než dost. Ostatně nemusíme chodit ani tak daleko: i Napoleon mohl provést v listopadu 1799 svůj převrat a potom se stát o pět let později císařem právě díky tomu, že revoluční experimenty se už lidem přejedly a občané toužili po pořádku.

A naproti tomu vidíme, že tam, kde se postupuje uvážene, kde vidíme snahu dosáhnout konsensu, tak tam dochází k vytvoření stabilních států, stabilních společností. Samozřejmě ne společnosti ideální, protože žádné lidské dílo není ideální, všechno lidské je nedostatečné, dokonalý je jenom Bůh, ale bývá to společnost, která přetrvává prostřednictvím pravidel, jimiž vznikla.

Já si samozřejmě uvědomuji, že může nastat extrémní situace, kdy se lidé dostanou do tak těžké situace, že jim nezbyvá nic jiného, než ozbrojený boj. Známe v dějinách takové případy třeba z nacistické okupace v Polsku, pak v Jugoslávii. Ale jinak si myslím, že revoluce jako taková není morálně oprávněná. To je skutečně poslední řešení, když už všechno ostatní selhalo.

Což je zajímavá teorie, ono není divu, že se Leninovi se Stalinem jakobínská éra velice zamlouvala, oni ji vlastně kopírovali ve své taktice i strategii, samozřejmě v delším časovém údobí a v mnohem větší míře. Jakobínství se všemi jeho hrůzami v podstatě odpovídalo mentalitě a založení jak Lenina, tak Stalina a vůbec ruských bolševických revolucionářů. Oni se tím také nijak netajili, dovolávali se jej veřejně, s nadšením a s obdivem.

Velký teror v Sovětském svazu koncem třicátých let minulého století je zvětšeninou jakobínského teroru. Také sovětský občan v roce 1937 na tom byl po všech stránkách hůře, než jeho rodiče – poddaní jeho imperátorského veličenstva Mikuláše II. před rokem 1914. Sovětský „velký teror“ vlastně

využil zkušeností jakobínů a zdokonalil je, přičemž využil technických vynálezů 19. a 20. století. Za jakobínské diktatury např. ještě nemohli odposlouchávat občanům telefony, protože telefon ještě nebyl vynalezen. Jinak ale za jakobínské diktatury najdeme všechno to, co potom nacházíme v bolševické diktatuře jak za Lenina, tak především za Stalina. Je to především naprosté pohrdání člověkem jako jedincem ve jménu jakési vyšší ideje. Teror je nástrojem k odstranění těch, kteří skutečně či zdánlivě realizaci této vyšší ideje brání. Rozdíl mezi terorem za Francouzské revoluce (a především za vlády jakobínů) a terorem sovětským byl vlastně jen v počtu obětí. V SSSR bylo zabito mnohem více lidí, což ale je dáno jednak tím, že SSSR je mnohem větší a lidnatější zemí než Francie a jednak tím, že bolševický teror trval mnohem déle. První oběti Francouzské revoluce spadají do počátku září 1792, kdy bylo v Paříži davem ubito několik set podezřelých a tzv. nepřisejzných kněží, tj. katolických duchovních, kteří odmítli složit přísahu na ústavu. Státem organizovaný teror v podobě revolučních tribunálů se objevuje až po vyhlášení republiky, ale jako teror masový je teprve záležitostí jakobínské diktatury, tedy období od léta 1793 do léta 1794, přičemž vrchol teroru spadá až do závěrečného období jakobínské vlády. Po pádu této diktatury dochází sice ke krvavému zúčtování s jakobínskými vůdci, ale jinak se již masový teror nevyskytuje: masovější represe se objevovaly jen při odhaleních skutečných spiknutí, ať už to byly konspirace zbytku jakobínů anebo roajalistů. V Rusku, resp. v SSSR je tomu jinak: tady teror začal už v roce 1918, tedy krátce po uchopení moci bolševiky, a trval s větší či menší intenzitou jak za Lenina, tak potom především za Stalina. Masový teror z let 1937–1938 je označován jako „velký“, protože byl enormní i z hlediska míry do té doby „běžných“ represí. V roce 1938 ale teror neskončil, protože v určitých periodách se neustále vracel až do Stalinovy smrti v roce 1953, resp. v omezené míře vlastně trval téměř až do vystoupení Nikity Chruščova na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956. Teprve potom dochází v SSSR pod heslem „dodržování socialistické zákonosti“ k obnově alespoň elementárních zásad právního státu. Až tehdy občan alespoň přibližně ví, co se smí a co ne, a má

určitou jistotu, že pokud nebude dělat zakázané věci, tak se mu nic nestane. Období „revoluční spravedlnosti“, kdy reálně neplatily žádné právní normy, a stát mohl „ve jménu revoluce“ zlikvidovat kohokoliv, tedy trvalo v Rusku, resp. SSSR téměř třicet osm let. Francouzská revoluce se tak dlouhým trváním „revoluční spravedlnosti“ nemůže pochlubit ani vzdáleně.

I když i za historicky krátkou dobu svého trvání Francouzská revoluce napáchala dost zla. Krvavé až sadistické potlačení rojalistického a katolického povstání ve Vendée, to byla zřetelná vizitka francouzského porevolučního státu: dáme vám všechny svobody, ale nesmíte je chtít...

To by bylo zjednodušené. Francouzská revoluce ve své první fázi, tedy v letech 1789–1792, skutečně Francouzům dala občanská práva, a je proto v pořádku, že si jí Francouzi váží, a že je dodnes 14. červenec státním svátkem. Revoluce také původně postupovala mírně, dá se říci téměř evolučně. Všechno se „pokazilo“ až potom, v roce 1793 s nástupem jakobínů. Je to stejné jako v Rusku: únorová revoluce v roce 1917 byla jistě krokem vpřed a dala ruským občanům mnoho práv a svobod, ta druhá, říjnová, je jim zase sebrala. Pokud jde o povstání rojalistů ve Vendée, do jisté míry můžeme pochopit, že Paříž povstání potlačila. Vzbouřili se proti státu, to žádná státní moc netoleruje. Jiná věc je samozřejmě, a to jsi měl zřejmě na mysli, zcela neadekvátní rozsah poprav a represí, ke kterým tam po povstání došlo. A také skutečnost, že se s tím svezla spousta nevinných lidí, kteří se povstání nezúčastnili, maximálně byli třeba obviněni, že povstalcům dali potraviny. No, ale kdyby je nedali, tak by si je vzali stejně...

...jak už všichni partyzáni a vzbouřenci činívají... Ovšem mně jde také o způsoby, technologii exekucí, které tzv. lidová moc proti vzbouřencům použila: hromadné topení lidí, svázaných po skupinách na velkých lodích, nebo třeba zábava zvaná „svatba“; republikáni svazovali zajaté muže a ženu, nejraději mnicha a jeptišku čelem k sobě a házeli je do Loiry. Po bitvě u Savenay, v níž republikánská armáda rozbila povstalce,

napsal republikánský velitel Westermann konventu: „Občané, už není Vendée. Zhynula pod naším mečem svobody, i se svými ženami a dětmi. Přihlížel jsem, když je zakopávali v bažinách a lesích u Savenay. Dle vašich rozkazů jsem dal děti udupat koňskými kopyty, ženy zabít, aby už alespoň nemohly porodit žádného banditu. Nemohu si vyčítat, že jsem ušetřil jediného zajatce. Všechny jsem je zničil.“

To je samozřejmě pravda. Boje tam byly oboustranně drsné a jednání se zajatci kruté. Ovšem republikánská moc se chovala po vítězství zcela barbarsky. A to, jak už jsem říkal, nikoliv pouze k těm, kdož se povstání zúčastnili. Samotné povstání bylo nakonec jakobíny zneužito k zosílení diktatury. Od 10. června 1794 platil zákon, v němž jasně stojí, že cílem revolučního teroru není nepřítele potrestat, ale zničit. Jako na běžícím pásu se začaly doslova vyrábět zkonstruované povstalecké skupiny, před soudem stáli lidé, kteří se nikdy neviděli a neměli spolu nic společného.

Což trochu připomíná nejen sovětský Velký teror a další tamní „terory“, ale kupříkladu i naše 50. léta.

Vždycky je to postavené na témž principu. Nic zásadně nového nevymyslíš. Jenom rozšíříš a „přizdobíš“ to staré.

Pochopitelně v takovéto situaci to muselo dopadnout s tehdejší francouzskou diktaturou, jak to dopadlo. Vznikla heterogenní skupina, tvořená lidmi sice různých názorů, ale s jasným cílem: „Není jiné cesty, musíme Robespierrovi zakroutit krkem, protože jinak jde o krky naše. Buď my, anebo on!“ A svrhli jej. Pak jim ovšem už nezbylo nic jiného, než jej také zabít. Úplně stejným způsobem byl v Moskvě 26. června 1953 svržen a potom zlikvidován Stalinův nástupce Lavrentij Berija.

Já si myslím, že Robespierre byl psychopat. Měl utkvělou myšlenku o příštím krásném světě rovnosti, ale metody, které používal, vedly naopak k vybudování strašné a krvavé diktatury. Postupně zlikvidoval své spolubojovníky z řad jakobínů a nakonec vládl v podstatě sám. To, jak ho svrhli, je charakteristické pro lidi podobného typu. Maximilien Robespierre

a jakobínská diktatura padli jak známo v důsledku převratu 27. července 1794, tedy podle revolučního kalendáře 9. thermidoru roku II. Thermidorský převrat a Robespierrova poprava jsou zpravidla chápány jako konec revoluce. Já jej ale nechápu jako nějakou zradu na revoluci a nástup kontrarevoluce, jak to viděla marxistická historiografie. Naopak to je očistný řez, který byl nutný, byť samozřejmě nebyl mírumilovný...

To ovšem byla sebeobrana, před chvílí jsi říkal, že chápeš, když lidé užijí násilí, jde-li jim o život, a Francouzům tehdy o život šlo... Nikdo z nich nevěděl, zda ho druhý den nebude čekat gilotina.

I při thermidorském převratu padlo několik hlav, ale podstatně méně, než za šest neděl před tímto převratem. A došlo také k určité stabilizaci režimu.

V našich „novověkých“ dějinách tak rozsáhlé revoluční vzepětí, jako bylo to jakobínské, provázené potoky krve, většinou nevinné, nenacházíme. Byť samozřejmě i tady při nějakém tom našem revolučním vzmachu tekla občas krev, také někdy nevinná. Ale v zásadě jako národ i jako stát jsme se konstitovali pokojnou cestou.

On to je vlastně velice složitý a v různých zemích a národech různý, nesrovnatelný proces. U nás to tedy probíhalo velice rozumně, umírněně, krom několika výstřelků, jsou ale národy, které si svůj stát vytvořily velice revolučně. Jak ten proces vlastně probíhá, má vždycky úplně stejné zákonitosti a průvodní rysy?

Pokud budeme hovořit o Evropě, tak existují v zásadě dva typy procesů, kterými vzniká moderní národ a moderní stát. V západní Evropě je základem vznik národa politického. Předchází tomu postupná přeměna silných absolutistických monarchií. V nich se zpočátku národem rozumějí poddaní jednoho a téhož panovníka. Postupně se tito poddaní stávají občany. Vlastně můžeme říci, že národ se rovná množině občanů konkrétního státu. Právě Francie je toho klasickým příkladem. Do Francouzské revoluce, už v osmnáctém století

byli Francouzi vnímáni jako ti, kdo jsou poddanými francouzského krále.

Je otázka, do jaké míry a zda vůbec se v té době jako Francouzi cítili třeba lidé v Navaře. Francouzský stát byl v té době, formálně vzato, personální unií. Už od doby Jindřicha IV. nesl francouzský panovník titul král Francie a Navarry. Což platilo i pro Ludvíka XVI. Jenom zdánlivě to vypadá jako poznámka na okraj, s vývojem francouzského národa to úzce souvisí. Francouzi se totiž stali i ti, kteří, budeme-li přesně „pokrevně“ vymezovat, původně Francouzi nebyli.

Francouzská revoluce vytyčila heslo „volnost, rovnost, bratrství“. Nejsme šlechtici, nejsme třetí stav, všichni jsme Francouzi, to jest: všichni jsme občany Francouzské republiky. Poddaní se proměnili v občany, v národ. Je to samozřejmě nacionalizováno, ale nešlo to udělat dobrovolnou metodou s ohledem na to, k jakému kmeni či skupině se kdo hlásí. Byl by totiž omyl domnívat se, že tehdy všichni obyvatelé tehdejší Francie hovořili francouzsky a byli Francouzi tak, jak je chápeme dnes. Dokonce ještě i o půl století později, za Napoleona III., čili v padesátých letech devatenáctého století, téměř polovina obyvatelstva Francie nehovořila francouzštinou jako svým mateřským jazykem, jazyková svébytnost byla typická v Bretani, v Normandii, na jihu v Pyrenejích, kde jsou Baskové, Katalánci...

Není náhodou, že za Francouzské revoluce jakobíni ostře vystupovali proti jakýmkoliv snahám tak zvaných federalistů. Ti chtěli Francii uspořádat s přihlédnutím a hlavně s ohledy na tradiční historické celky, jako byla právě Bretaň, Alsasko-Lotrinsko, Languedoc a další. Jakobíni označovali jakékoliv podobné pokusy o nějaké „federativní“ uspořádání jako kontrarevoluci. Oni si takhle jednoduše vyřešili všechno. Třeba když někdo nehovořil francouzsky „po pařížsku“, tak hned upadl do podezření, že je zpátečník, protože používal nástroj kontrarevoluce.

Pofrancouzštění bylo v podstatě provedeno shora a ne příliš demokratickými metodami. Především v závěru devatenáctého století za třetí francouzské republiky, to bylo až drakonické: dítě jde do školy, tehdy už byla povinná školní docházka,

ve škole musí hovořit francouzsky, ne tak, jak je zvyklé hovořit z domova. Děti byly přísně trestány, když mluvily například bretaňsky, nasazovali jim šaškovské čepice, které musely po určitý čas nosit, aby byly ostatním dětem pro smích, že se nevyjadřují jednotným jazykem. Každý muž musel na vojnu, kde mu řekli: „Jsi Francouz, musíš být na to hrdý, máš velkou minulost!“

No, a můžeme říci, že zhruba po přelomu devatenáctého a dvacátého století byl završen proces vytváření francouzského národa jako typicky národa politického. Stát rovná se národ.

Prakticky v celé západní a severní Evropě probíhá proces vytváření národů a států plus minus tímto způsobem. Byť například ve Španělsku to je mnohem problematičtější. Přesto, že vytváření jednotného španělského státu nastalo už roku 1492, tak se až dosud nepodařilo vytvořit jednotnou španělskou identitu. Podívejme se na Katalánce, na Basky... čili to není tak úplně jednoduché.

Kdybychom analyzovali situaci ve Velké Británii, můžeme říci, že anglická a skotská identita se formovaly na teritoriálním základě, ale obě více méně stejným způsobem. Jsme poddaní toho a toho panovníka, byť jsme Angličané a Skotové. Možná, že se to v nejbližší budoucnosti nějak zkomplikuje, ale to jsou vlivy modernity, která nyní Evropou a vlastně celým světem hýbe. Jak jsem říkal, nic není definitivní, natož státy.

Idea politického národa byla přenesena do zámoří. Tam, kam přišli bílí kolonisté a postupně se začali vzdalovat své metropoli, nikoliv pouze „vzdálenostně“, ale i mentálně, psychologicky, získávali novou identitu a nakonec se od své „kolébky“ odtrhli. Mohli bychom říci, že se vykořenili a že jim narostly kořeny nové. Klasický příklad je americká revoluce. Tam to fungovalo zcela jednoznačně: „Už nejsme Angličané!“ Ale nejen to, nemůžeme přehlížet, že taky ti, co se přistěhovali třeba z Holandska, z Německa, z Polska, nakonec i od nás, a tak dále, začali cítit: „Už nejsme Holanďané, Němci, Poláci, Češi, už jsme nový americký národ, byť používáme angličtinu a samozřejmě v podstatě základ naší kultury je anglosaský.“

Stejně tak to vzniká všude tam, kde je místní domorodé obyvatelstvo v podstatě částečně vybito, částečně vytlačeno

někam na okraj, a přicházejí bílí kolonisté. Austrálie, Nový Zéland... V Kanadě je to trošku složitější, protože to byla původně francouzská kolonie. A Francouzi na své identitě hodně lpěli a lpějí. Takže tam sice vzniká jednotná kanadská identita, ale současně zůstává silná identita francouzská ...

Však, myslím, že Montreal je druhé největší frankofonní město na světě...

Sice jsou tam dva rovnoprávné jazyky, ale mimo provincii Quebec, jejímž je Montreal hlavním městem, a samozřejmě Ottawu, která je hlavním městem Kanady a musí tedy i v tomto ohledu reprezentovat, se francouzsky nikde moc nedomluvíš. Kdežto anglicky i v tom Quebecu. Dávají sice najevo, že se jim to nelíbí, někdy i dost okázale, ale anglicky umějí. Čili je tam jazyková rovnoprávnost, ale jeden z těch jazyků je, řekl bych, rovnoprávnější než ten druhý.

To bylo tedy formování evropských (a příbuzných zámořských) západních národů a států. A co střed a východ starého kontinentu?

Ve střední a východní Evropě je úplně jiná situace. Nebyly tam centralizované absolutistické monarchie, neprosadily se nikdy do takového stupně. Separátní záležitost je Ruská říše a Osmanská říše. Ale všude jinde státy, které existují v osmnáctém, devatenáctém století, jsou dynastickými státy. Ty vznikly pospojováním různých celků, tak, jak se jednotliví panovníci stávali formou personálních unií vládci dalších a dalších zemí. A v těchto podmínkách, což se týká také Čechů, se národní identita konstituuje primárně na bázi etnicko-jazykové, byť samozřejmě v českém případě vědomí vlastní státnosti, jdoucí hluboko do minulosti, sehrálo vysloveně pozitivní roli. Ale český národ by se konstituoval, i kdyby neměl tuto tradici. Podobně jako Slováci, kteří ono vědomí hlubokého odkazu vlastní státnosti nemají, chybí jim tato tradice, stejně jako třeba Slovincům. Čili vědomí historických tradic vlastního státu není pro konstrukci národní identity a vytváření moderního

státu nutné. I když samozřejmě doložená existence vlastního státu v minulosti a živé vědomí o tom, že ten stát tady byl, působí velmi pozitivně. Posiluje a akceleruje proces národního uvědomění.

Čili to je ten druhý model, řekněme národa etnického. V něm je potom ovšem velmi posílen rozdíl mezi státní příslušností, občanstvím a národností. My jsme ten model do značné míry přebrali od Němců. U Čechů pojem národnost, národ je vlastně vnímán stejně, jako byl v Německu už v devatenáctém století. Že to není „nation“, v onom smyslu politickém, ale Volksgemeinschaft, čili společenství lidí téhož jazyka, téže kultury.

Vybaví se mi, chtěj nechtěj, taky „téže krve“, což zní ozvěnou ne tak dávno zlé minulosti. I když Mauglí taky říkal „jsme jedné krve, ty i já“, ale to byl výraz pozitivního spojení živých tvorů. Ovšem nacionalisticko-rasistické uvažování „Blut und Boden“, „krev a půda“, to jen těsně předcházelo jinému heslu „Ein Volk, ein Reich, ein Führer!“

Také stoupenci německého nacionalismu a nacionální socialisté později skutečně přímo hovořili už ne o Volksgemeinschaft, ale o Blutgemeinschaft, společenství krve. To je rasový biologický princip. Samozřejmě může se to ze společenství lidí jednoho jazyka a kultury vyvinout. Vždyť i u nás byly skupiny, byť okrajové, které hovořily o čistotě krve. Samozřejmě nic takového neexistuje, protože lidé se mísí, a především ve střední Evropě to byl dlouhodobý a častý fenomén, v některých časech vlastně průběžný, táhly tudy armády, no, a víme, co se děje se ženami, když někudy jdou vojáci.

Dovolil bych si citovat klasika: „Sem do Budějovic přijedou Madaři posádkou a budou se mísit plemena. Je už taková teorie, že znásilňovat dívky jiné národnosti je nejlepší prostředek proti degeneraci. Dělal to Švédové a Španělé za třicetileté války, Francouzi za Napoleona a teď v budějovickém kraji budou to dělat zase Madaři a nebude to spojeno s hrubým znásilňováním. Poddá se všechno během času. Bude to prostá výměna. Český

voják vyspí se s maďarskou dívkou a ubohá česká děvečka přijme k sobě maďarského honvéda, a po staletích bude to zajímavé překvapení pro antropology, proč se objevily vysedlé lícní kosti u lidí na březích Malše.“ Řekl jednorocní dobrovolník Marek v Osudech dobrého vojáka Švejka...

Vidíš, Jaroslav Hašek to dokázal pojmenovat přesně. A při tom do dneška někteří, místo aby si ho přečetli, pořád se dovolávají nějakého českého čistého pokrevnosti. Ale zajímavé je, že ten jazykový model jsme převzali od Němců, byť jistě bychom mohli najít představu, že Čech je ten, kdo mluví česky, už v pozdním středověku. A při tom u nás jinak do doby obrození spíš než vytváření společenství „po jazyku“ převažovalo vnímání zemské. V Německu jazyková jednota sloužila jinému cíli, měla posílit myšlenku národního sjednocení a přetavení všech německých států do státu jednoho. U nás to bylo jinak. Kupříkladu Jan Kollár, který studoval protestantskou teologii v Jeně, si zapsal do deníku, že navštívil roku 1817 shromáždění studentů na hradě Wartburgu u příležitosti třístého výročí vystoupení Martina Luthera a tam jeden student vykřikl, že být Němcem je posláni. A je hanba, když někdo je jenom Bavorákem nebo jenom Prusem, nebo jenom Hamburčanem. V první řadě že všichni jsme Němci. A proč jsme Němci? Protože máme jeden společný jazyk. Ten jeden spisovný jazyk, který kdysi zavedl Luther, a který přejali i katolíci, Němce spojuje, hovorový jazyk nikoli. Proto je enormní rozdíl mezi němčinou, jakou se hovoří na jihu Německa, a jazykem, či spíše dialektem platdeustch, jakým se mluví v severním Německu u moře. Ale i bavorský dialekt se od spisovné němčiny, od hochdeutsch, značně liší. Já jsem to poznal na vlastní kůži. Když jsem poprvé v životě přijel v roce 1986 do Mnichova, tak když na mě promluvili někde na ulici, nerozuměl jsem prakticky ničemu, a sám sebe jsem se ptal, kde to vlastně jsem.

Ale u sjednocení Německa stála Lutherova spisovná němčina a myšlenka: hovoříme jedním jazykem, a ať jsme katolíci nebo protestanti, tak jsme všichni především Němci. Kollár si z toho ovšem vyvodil jinou myšlenku, že všichni jsme Slované. Tak vznikl panslavismus a panslavisté. Což ovšem není

myšlenka národní. Brzy to pochopil například Karel Havlíček Borovský a napsal svůj proslulý článek: Jsem Čech, ne Slovan.

Tak by se asi daly v krátkosti popsat principy formování novodobého národa.

Ovšem především, jak napsal profesor Miroslav Hroch, jehož knihy byly přeloženy do mnoha jazyků, národ vzniká na základě nějakého národního politického programu. A ten se musí vymyslet. A já bych to rozšířil ještě takto: často vnímáme národnost skrze to, že se ztotožňujeme s nějakým národně politickým programem, že víme, kdo byli naši předkové, co udělali a kde žili, a zároveň, což je dle mě velmi podstatné, že se negativně vymezujeme vůči okolí. Víme, že ti, kteří žijí vedle nás, mají jiné historické zkušenosti a jsou nějakým způsobem jiní. Mluví jiným jazykem, věří v Boha nějak jinak, mají jiné zvyky, jiné pokrmy, případně jinak se oblékají, prostě jsou nám cizí. Národnostně negativní vymezení se vůči okolí.

Pokud se například objevily pokusy o česko-německé smíření na základě toho, že by se napsaly společné dějiny, tak samozřejmě musely zkrachovat, protože to, co vytváří národní identitu, je právě určitý konsensus ohledně interpretace některých událostí dějin. A u dvou národnostních skupin velmi často dochází k tomu, že tato interpretace je zásadně jiná, rozdílná. Obě sice prožily tentýž historický moment, ale vnímají jej odlišně. Třeba rok 1918 nebyl pro Němce, kteří tady žili, žádným osvobozením. Mohli se zeptat: osvobozením od čeho, od koho? To se překlenout nedá, protože kdyby to vnímali tak jako to vnímají Češi, tak by vlastně nebyli Němci, byli by to německy hovořící Češi. Toto rozdílné vnímání stejných skutečností je nepostižitelné, nesdělitelné. Neznamená to ovšem, že se nemohu poučit a zajímat se, jak to vidí ten druhý. Mohu to i akceptovat, což neznamená, že se s tím ztotožňuji, ale mohu to respektovat.

Zajímavé je, když už mluvíme o Česích jako národu a o jejich státu, že československý stát se koncipoval jako vícenárodnostní, a že během pár desítek let se takříkajíc národnostně trochu „vyčistil“.

Trochu... trochu... já bych řekl, že úplně. Vidím jeden moment, na který se zapomíná a při tom je svým způsobem zásadní. Rakousko-Uhersko bráno jako celek, ale především Předlitavsko, bylo státem dynastickým. Předlitavsko, to nebyl druhý německý národní stát, jak si někteří myslí. Sice Němci, tedy rakouští Němci, z něj chtěli udělat německý národní stát, ale nepovedlo se jim to. Nemohlo se to povést, protože jich na to bylo málo, byli v menšině.

Dynastický habsburský stát se sám deklaroval jako mnohonárodnostní. V Předlitavsku nejenom, že si všichni občané jako jednotlivci byli rovni, ale i všechny národnostní skupiny byly podle § 19 rakouské prosincové ústavy rovnoprávné a sobě rovné, gleichberechtigt. Čili v Rakousku nebyl žádný státní národ, tudíž tam nemohly být ani menšiny, protože menšina nemůže být tam, kde není většina. O menšinách můžeme hovořit v rámci jednotlivých zemí, třeba právě v Čechách, ale ne v rámci Rakouska jako celku. Boření Rakouska-Uherska, a to nejenom u české, nebo lépe československé zahraniční odbojové reprezentace, ale stejně tak v případě Jihoslovanů nebo Poláků, probíhalo pod heslem, že je to mnohonárodnostní stát, který je nestabilní, a národy v něm jsou utiskované – což, mimochodem, nebyla vůbec pravda. Hovoříme stále jen o Předlitavsku, nikoliv o Uhrách, kde byl naopak učiněn pokus o jeho přeměnu v maďarský národní stát. Ale zpátky k té nestabilitě mnohonárodnostního Rakousko-Uherska. Mottem tedy bylo je zbořit a vytvořit národní státy, které budou stabilní. Takhle na první pohled to vypadá rozumně a logicky. Problém je v tom, že státy, které vznikly po zániku Rakouska-Uherska v roce 1918, byly národnostními státy pouze podle jména. Ve skutečnosti to byly menší kopie Rakouska-Uherska, takže samozřejmě nutně musely mít stejné problémy jako Rakousko před tím. To je logické. Ale je tady jeden rozdíl, koncepční. Tím, že všechny se deklarovaly jako národní stát, tak vždycky v nich musel být jeden národ jako státní a ostatní skupiny upadly do postavení menšin. Což, marná sláva, ať už byla jejich práva jakkoliv rozsáhlá, a u nás se na rozdíl od okolních států také dodržovala, tu menšinu nepotěší. Menšinou nikdo dobrovolně být nechce a nemůžeme se tomu divit. Proč

by někdo měl toužit po tom být menšinou? Je to postavení, které samo o sobě znamená značnou nevýhodu. Vznikl tak rozpor. A byl to rozpor, který se těžko dá řešit, jaké logické řešení na to najdeme?

Můžeme si teoreticky položit otázku, zda si česká politika neukrojila příliš velký krajíc. Ovšem ono i v případě, kdyby, to říkám čistě teoreticky, s vědomím, že historie nezná žádná kdyby, kdyby se dobrovolně vzdala těch okrajových území, kdyby nepřijala myšlenku spojení se Slovenskem, tak stejně by to problém zcela nevyřešilo. Obyvatelstvo tu bylo promíšené, nebylo možné vést žádnou hranici, která by byla národnostně spravedlivá. Vždycky by někdo cítil křivdu.

Čechy a Morava byly už od středověku dvoujazyčné. V 19. století se tu konstituovaly na jazykovém základě dva moderní národy – český a německý. Koncem 19. století Němci jasně viděli, že jsou v menšině, že český živel sílí a proniká postupně i do jazykově německého pohraničí. Přeměnit Čechy a Moravu v německé země nebylo reálné, proto německá politika v českých zemích usiluje o „plán B“. Tím je rozdělení Čech (a pak analogicky i Moravy) podle jazykového principu na dvě korunní země, resp. vytvoření nové provincie „Německé Čechy“ (Deutsch Böhmen) s centrem v Liberci.

Mimochodem, když se hovoří o rozhraničení českého a německého živlu v Čechách, tak se většinou zdůrazňuje, že pro české politiky to bylo nepřijatelné. Ono je to ale trochu složitější, protože ve skutečnosti k tomu rozhraničení před první světovou válkou fakticky docházelo. V předlitavské vládě totiž byl český ministr krajan a německý ministr krajan, a přes ně šly personální záležitosti. Bylo proto prakticky nemožné, aby se Čech stal okresním soudcem v Liberci, ale také bylo nemožné, aby se Němec stal okresním soudcem v Pardubicích. Ten ministr krajan – český nebo německý – to nedovolil, každý si hájil to svoje. Čechy a Morava se tak fakticky postupně rozestupovaly na české a německé okresy, byť takové rozhraničení žádný zákon nenařizoval a žádný ministerský předpis ani výnos o něčem podobném neexistoval. Také jazykově smíšených obcí bylo málo, protože jazyk jednání obecní samosprávy si tehdy stanovovala každá samospráva sama. V praxi to fungovalo tak,

že obec byla buď jazykově česká, anebo jazykově německá, a v tomto jazyce úřadovala i obecní či městská samospráva, byť samozřejmě existovaly výjimky – jazykově smíšené byly např. České Budějovice. Jazyková výlučnost obce ale znamenala, že když se Čech odstěhoval do německé obce, tak se musel naučit německy a přizpůsobit se. Což ovšem bez pardonu platilo i opačně: když se Němec z Reichenbergu, čili z Liberce, přestěhoval do Kolína, tak když tam chtěl obstát, musel se naučit česky. Od přelomu 19. a 20. století se v Čechách velmi vyostřilo národnostní napětí. Státní úřady sice musely přijímat podání v obou jazycích a v jazyce podání je také vyřídit, ale u obecních samospráv se jazyk stal záležitostí národní prestiže: úředník na magistrátu v Liberci se s Čechem česky odmítl bavit, i když třeba česky uměl, ale stejně tak se na městském úřadě v Kolíně nebavili německy s Němcem, i když většina Čechů se středoškolským vzděláním němčinu ovládala.

Osobně si myslím, že by stejně čeští politici nakonec asi kývli na rozdělení Čech a Moravy podle jazykového principu, tedy souhlasili by s vytvořením uzavřeného německého útvaru v pohraničních územích. Tím by totiž ve skutečnosti stejně jenom právně sankcionovali status quo, byť právě jemu se slovně opakovaně bránili. A takovéto řešení mělo pro Čechy i jednu výhodu, totiž v tom, že na „svém“, nyní již jednoznačně českém území by byli jednoznačnými pány a nemuseli by brát už na Němce ohled.

Jenže v tom byl právě z německého pohledu hlavní problém: samotné rozdělení Čech a Moravy ve skutečnosti Němcům, či spíše německým politikům ve Vídni a v Liberci, nestačilo, protože neřešilo problém postavení německých jazykových ostrovů uvnitř kompaktního českého etnického území. Šlo především o německé menšiny ve městech jako Praha, České Budějovice, Brno, Olomouc či Jihlava. Ty se podle mne bránily oddělení pohraničních oblastí. Němci odtamtud, žijící v českém a moravském vnitrozemí, ostatně sami neměli zájem na rozdělení Čech, protože pak by samozřejmě byli úplně osamoceni v českém moři a podlehli by asimilaci. Uvedená města se totiž stále více počestňovala, protože do nich neustále přicházeli lidé z okolních obcí a ty byly české. Např. v Praze,

kteřá měla v roce 1900 s formálně dosud samostatnými předměstími asi půl milionu obyvatel, tvořili Němci jen něco přes 8 % obyvatelstva.

Byli to hlavně Němci odsud, kdo říkal svým soukmenovcům v Liberci: „Nezapomeňte na nás, nenechávejte nás tu samotné. Bez vaší pomoci tady nemůžeme obstát.“ A měli pravdu, dopadlo by to tak. Proto také byly pražskými Němci odmítány opakované pokusy z doby před rokem 1918, ale objevují se i po roce 1938, a pak za druhé světové války, přestěhovat pražskou německou univerzitu do Liberce jako nejdůležitějšího německého města v Čechách. Pražští Němci říkali: „My univerzitu chceme tady, v Praze, i když si uvědomujeme, že nějak moc německy mluvících studentů tady není, protože dokud je v Praze německá univerzita, tak je toto město i centrem německého vědeckého života.“

A proto také čeští Němci měli před rokem 1918 takový zvláštní požadavek. Nežádali jen rozdělení Čech na českou a německou část: to by bylo pro českou politiku sice těžko stravitelné, ale, jak už jsem řekl, zřejmě by na to nakonec se skřípěním zubů přistoupila. Němečtí politici v českých zemích ale kvůli ochraně německých menšin uvnitř českého jazykového území žádali, aby Němci, kteří zůstávají v jazykových ostrovech na českém území, měli zvláštní statut, aby byli chráněni proti postupující asimilaci. Čili vlastně Čechy a Morava podle tohoto požadavku měly být rozděleny na výlučně německou část v pohraničí a smíšenou česko-německou část uvnitř obou zemí. A to už bylo pro české politiky bez rozdílu politické příslušnosti naprosto nepřijatelné, protože přistoupením na něco podobného by se Češi dostali jednoznačně vůči Němcům do podřízeného postavení.

Když vzniklo Československo, tak se karta obrátila: Němci byli nyní v postavení národnostní menšiny v československém, či spíše – pokud jde o české země – českém národním státě. Jako občané-jednotlivci měli samozřejmě stejná práva a stejné povinnosti jako Češi, jako Němci nebyli pronásledováni, ale to neznamená, že německý a český národ jako kolektivní entity byly v Československu rovnoprávné a že jejich jazyky měly právně vzato stejný statut, jako tomu bylo podle § 19 rakouské

prosincové ústavy. Němčina – stejně jako maďarština a polština – byla podle jazykového zákona jen menšinovým jazykem, který mohl být používán v úředním styku pouze za zákonem stanovených podmínek, zatímco čeština a slovenština (formálně vystupující jako reálně neexistující jazyk československý) měly postavení úředního a státního jazyka, který bylo možné používat vždy a všude na celém území státu a u všech úřadů a institucí – včetně obecních a městských samospráv, a to bez ohledu na národnostní složení obce. Je jasné, že se to Němcům, Maďarům a Polákům příliš nelíbilo. Pokud jde o Němce, ti nemohli v nové situaci vůbec uvažovat o tom, že by vzniklo uzavřené německé území s němčinou jako úřední řečí, a už vůbec ne o nějakém zvláštním postavení pro Němce uvnitř českého jazykového území.

To se samozřejmě znovu mění v letech 1938 a 1939. Mnichov, odtržení jazykově převážně německého pohraničí a pak vznik protektorátu Čechy a Morava jsou vlastně realizací starého německého programu na úpravu národnostních poměrů v českých zemích. Odtržené pohraničí bylo po právní stránce od podzimu 1938 výlučně německé, Češi, kteří tam zůstali, ačkoliv jich bylo odhadem asi půl milionu, neměli žádná kolektivní jazyková nebo kulturní práva. V protektorátu byli Češi jednoznačně v početní převaze, ale z právního hlediska šlo o národnostně smíšené území. Navíc zde Němci měli privilegované postavení, i když jich tu bylo o polovinu méně, než Čechů v odtrženém pohraničí. Takovéto uspořádání samozřejmě pro Čechy nebylo přijatelné. Pokud jde o Maďary a Poláky, lidsky je docela pochopitelné, že v roce 1938 uvítali spojení se svým mateřským národním státem.

Mimochodem, když už hovoříme o Česích v pohraničí. Není to tak, jak se traduje, že byli všichni vyháněni: odejít museli čeští státní úředníci a osoby považované za nositele češství, tedy např. sokolové. Většina těch ostatních, kteří odešli, utekla sama, protože se bála. Zůstali tam ale starousedlíci, kteří sice žádná národnostní práva neměli, ale jinak tam mohli zůstat, nikdo je většinou nepronásledoval, pokud se samozřejmě nějak neangažovali. Přesto můžeme říci, že pohraničí je ona více méně téměř čistě německá část.

Když toto všechno zvážím, tak nějakou možnost kompromisu před rokem 1914 i v době první republiky vnímám jako dost těžko dosažitelnou. Především německá strana by musela značně ustoupit ze svého národnostního programu a to Němci odmítali.

To jsme ale utekli poněkud jinam. Já jsem mluvil o tom, že jsme v roce 1918 vznikli jako mnohonárodnostní stát. Nacisté vyvraždili značnou část místních Židů, pak jsme vysídlili Němce, rozešli se se Slováky... Neochudilo nás to?

Určitě ochudilo. Já jsem jeden z českých historiků, kteří neschvalují nucené vysídlení tak obrovského počtu lidí, konec konců nebylo to ani nutné. Samozřejmě je těžko si představit, že v roce 1945 by se situace vrátila ke stavu z roku 1938, ale nebylo třeba zlikvidovat německou menšinu jaksi en bloc. Většina aktivních nacistů by z Československa tak jako tak utekla a s nimi by jistě odešly i jejich rodiny, jistě bylo možné potrestat a vyhostit do Německa jako nežádoucí cizince někdejší aktivisty Sudetoněmecké strany a pozdější příslušníky SA a SS, ale početně oslabenou německou menšinu tu bylo možné ponechat. Část Němců bylo možné v Československu rozptýlit. Tak si to ostatně původně představoval i Edvard Beneš, který uvažoval zpočátku jen o snížení počtu Němců v Československu, a to i za cenu dobrovolného odstoupení pohraničních výběžků. I já myslím, že pokud by bylo po válce zůstalo v Československu přibližně milion Němců, tak by si byla s tímto problémem republika schopna poradit, stejně jako zvládla maďarskou a polskou menšinu, které přece v roce 1945 byly také vnímány s ohledem na jejich postoje v roce 1938 jako iredentistické a potenciálně nebezpečné. Totálně poražené a okupované Německo po roce 1945 nepředstavovalo pro tehdejší Československo žádné nebezpečí: mělo dost svých starostí, navíc od roku 1949 bylo rozdělené na dva státy. Nemohlo by německou menšinu u nás jakkoliv podporovat. Německá menšina by se ostatně nepochybně sama postupně zmenšovala dobrovolnou emigrací – přece jak známo, velká část těch Němců, kteří mohli v Československu po skončení odsunu

zůstat, se po roce 1949 sama snažila odejít do Spolkové republiky, protože tamní kapitalistický hospodářský zázrak pro ně byl mnohem přitažlivější, než socialistické Československo.

Vystěhování německého obyvatelstva a prakticky plošná konfiskace jejich majetku jsou nejen morálně, ale především právně značně problematické. Mimochodem, teď neříkám nic nového, právní přístup, který byl zvolen, je skutečně velmi problematický, a uvědomovali si to i někteří čeští politici v Londýně, jako například Prokop Drtina, národní socialista, jehož rozhodně nebudeme podezírat z proněmeckých sympatií. Oč tady totiž šlo?

Musíme si nejprve osvětlit samotnou právní bázi vystěhování německé menšiny. Jednou jsem se zúčastnil ve Vídni debaty o tzv. Benešových dekretech a z německé, či spíše v tomto případě z rakouské strany zazněl samozřejmě požadavek na jejich zrušení. Tak jsem se našich rakouských hostitelů, což ovšem nebyli historici specializovaní na toto období, zeptal, který dekret by si přáli zrušit. Jak známo, ona jich byla celá řada...

Třeba o znárodnění filmu...

Ano, třeba ten. Tady bych chtěl podotknout, že dekret prezidenta republiky č. 50 z 11. srpna 1945 o opatřeních v oblasti filmu (tj. o znárodnění filmu) jsme zrušili už krátce po listopadu 1989, a jak si každý mohl všimnout, žádná katastrofa nenastala. Což je jistě pádný argument proti těm, kdo dodnes tvrdí, že tzv. Benešovy dekrety nelze zrušit. Ale zpět k odsunu. Tehdy ve Vídni se na mne všichni podívali dost nechápavě a pak někdo z těch Rakušanů řekl: „No samozřejmě, ten dekret o vyhnání Němců.“ A já řekl: „Ale žádný takový dekret neexistuje.“ Dost se tomu divili, ale je to skutečně tak. Vystěhování Němců se skutečně neopíralo přímo o žádný prezidentský dekret, ale o zákon o pobytu cizinců z doby první republiky. Ústavní dekret prezidenta republiky č. 33 z 2. srpna 1945 o úpravě státního občanství osob německé a maďarské národnosti totiž účelově výslovně uznal platnost československo-německé a československo-maďarské dohody o státním občanství a opci z doby druhé republiky. Na základě těchto

dohod se dosavadní českoslovenští občané německé a maďarské národnosti na odstoupeném území stávali automaticky německými a maďarskými občany. Opční dohoda s Německem osobám německé národnosti nedávala právo opce, tedy možnost ponechat si československé občanství – toto právo měly jen osoby hlásící se k české (případně slovenské či rusínské) národnosti. Podobně se stali říšskými občany automaticky a bez možnosti volby i Němci – někdejší českoslovenští občané žijící na území, na kterém byl 16. března 1939 vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Němci byli tedy v Československu považováni za cizince a stát tím získal právo je jako nežádoucí osoby vyhostit, protože obecně vzato platí, že žádný stát není povinen na svém území cizince trpět. To, že Československo výslovně uznalo právoplatnost opčních dohod, které byly uzavřeny až po Mnichovu, odporovalo československému stanovisku o neplatnosti mnichovské dohody od samého počátku, protože jestliže je mnichovská dohoda neplatná, tak samozřejmě nemohly být platné ani opční dohody o úpravě občanství, která z ní přímo či nepřímo vycházely.

Ale dobře, dejme tomu, že etničtí Němci a Maďaři byli skutečně v létě 1945 cizinci a Československo mělo právo je vyhostit. Samotná ztráta státního občanství ale přece nemůže znamenat také ztrátu majetku a nemůže být důvodem ke konfiskaci. O konfiskaci majetku hovoří dva prezidentské dekrety: ústavní dekret č. 12 z 12. června 1945 o konfiskaci zemědělského majetku (ten neplatil na Slovensku) a dekret číslo 108 z 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku. Oba dekrety odporovaly tehdejší ústavě, protože majetek nebyl zabavován ani jako trest na základě soudního rozsudku, ani za něj jako za vyvlastnění ve veřejném zájmu nebyla původním vlastníkům přiznávána náhrada, což porušovalo ústavní záruku nedotknutelnosti soukromého vlastnictví.

Je třeba si uvědomit, že sama skutečnost, že někomu bylo ponecháno anebo vráceno československé občanství, což dekret č. 33/1945 umožňoval, ještě vůbec neznamenala, že mu nebyl i tak konfiskován majetek, resp. že mu byl už zkonfiskovaný majetek vrácen. Především dekret č. 12 je v tomto směru velice přísný, protože pro vynětí zemědělského majetku

z konfiskace bylo zapotřebí, aby se osoba činně zúčastnila boje za obnovení Československé republiky. Což Němec, i kdyby chtěl, tak těžko mohl, protože do zahraniční armády je nebrali. Dekret číslo 108 týkající se konfiskace jiného majetku byl trochu mírnější, protože se nekonskoval majetek osob, které samy byly perzekvovány. Nicméně samotné ponechání či vrácení občanství ani zde k vynětí majetku z konfiskace nestačilo.

V literatuře a různých polemikách se často poukazuje na to, že německý majetek byl konfiskován ve všech spojeneckých zemích a že státy byly dokonce povinny tento majetek zajistit. Jenže to je opět buď nedorozumění anebo manipulace. Německým majetkem, který mají spojenecké státy obstatit, je samozřejmě míněn majetek veřejný, tedy majetek patřící německému státu, jeho institucím, veřejným korporacím, a případně akciovým společnostem s podílem uvedených právnických osob. Jistě – s ohledem na mimořádnost situace – byla po roce 1945 oprávněnou konfiskace majetku soukromých i právnických osob podílejících se na válečném úsilí nacistického Německa. Nikdo jistě nemůže mít námitky proti propadnutí majetku nacistických pohlavárů a válečných zločinců, především pokud byli odsouzeni řádným soudem. Nelze ale pod pojmem „německý majetek“ chápat paušálně majetek soukromých fyzických osob německé národnosti. Už vůbec pak konfiskaci nelze vztahovat na majetek, který Němci v Československu řádně nabyli ještě jako českoslovenští občané podle platných československých předpisů. Občan přece nemůže ručit svým soukromým majetkem za dluhy či jiné závazky státu, tedy například za reparace. To je jako kdyby dnes jel Řek z Athén do Berlína, a tam mu německý stát zabavil automobil s odůvodněním, že Řecko dluží nevím kolik miliard.

Je tady ještě další problém a to je potrestání našich Němců (a v menší míře také Maďarů) za jejich chování v roce 1938 a za války. Na první pohled se situace zdá jasná: Němci u nás v roce 1938 v naprosté většině hlasovali pro iredentistickou Sudetoněmeckou stranu, souhlasili s odtržením pohraničí, za války sloužili ve wehrmachtu či jiných německých ozbrojených sborech, takže jsou to vlastně vlastizrádci. Jenže situace není zdaleka tak jednoznačná. Jsou tu dvě možnosti: buď čeští

Němci byli československými státními občany, a pak samozřejmě je možné je trestat za to, že po Mnichovu třeba sloužili ve wehrmachtu, nebo že přijali úřad, například starosty, nebo vykonávali funkci soudce. Lze je potrestat vězením a samozřejmě také konfiskací majetku, ale není možné je vystěhovat z Československa, protože žádný stát není oprávněn stěhovat vlastní občany do ciziny.

Anebo to nebyli českoslovenští občané, jak tvrdí dekret č. 33/1945 – pak bylo sice možné je vystěhovat nuceně z Československa, ale nebyl zde žádný právní důvod konfiskovat jim plošně majetek nebo jinak je trestat, pokud samozřejmě nespáchali nějaký konkrétní zločin. Samotné členství v nacistické organizaci je v takovémto případě těžko možné stíhat. Československé soudy nemohou přece trestat německé občany za členství v německé politické straně (NSDAP) či za službu v německých bezpečnostních sborech nebo v německé armádě, když navíc v posledním případě tato služba vyplývala ze samotného říšského občanství.

Neříkám tu nic nového. Uvedený rozpor si zřejmě někteří právníci uvědomili už tehdy. Ačkoliv totiž retribuční dekret umožňoval stíhat naše Němce např. za službu v SA či SS, nebo za členství v NSDAP, lidové soudy u Němců samotné členství v NSDAP nebo přidružených organizacích posuzovaly většinou mírně a později vůbec upouštěly od potrestání s odůvodněním, že vystěhování z Československa je pro obviněného už dostatečným trestem. Mimochodem, Edvard Beneš měl takový nápad, že by se odsunovaným Němcům dalo potvrzení o zanechaném majetku, a ten by se potom odpočítal od reparací. Samozřejmě, že žádné reparace nikdy nebyly, ale to v roce 1945 nemohl nikdo vědět. Ministerstvo financí to tehdy odmítlo a i ostatní české strany se k nápadu postavily negativně: nebudeme se ochuzovat, ona nějaká ta marka kápne.

Ani pokud jde o podporu Němců Sudetoněmecké straně, není situace ve skutečnosti tak jednoznačná, jak by se mohla na první pohled zdát. Přes velký nárůst popularity Sudetoněmecké strany v roce 1938 byla mezi Němci i nadále početná skupina odpůrců nacismu, především sociálních demokratů a komunistů. Oficiálně udávaný údaj o tom, že SdP získala

v obecních volbách v květnu a červnu 1938 91 % hlasů, je rovněž problematický. Podle zákona o obecních volbách se totiž hlasování nekonalo v obcích, kde byla podána jen jedna kandidátka a počet kandidátů odpovídal počtu volených obecních radních. V těchto obcích byla kandidátka považována automaticky voliči za schválenou. V roce 1938 v mnoha pohraničních obcích byla podána buď jen kandidátka SdP, anebo šlo v některých případech o společné kandidátky SdP a dvou právě zaniklých německých aktivistických stran – německých křesťanských sociálů a německých agrárníků. Ti se tehdy rozhodli „sjednotit“ s SdP.

My nevíme, jak by hlasování dopadlo, kdyby v těchto obcích bylo podáno více kandidátek. SdP zde vyhrála volby bez voleb. Je nepochybné, že i v případě konání voleb ve všech obcích by SdP získala většinu, a to asi většinu nadpoloviční – ale rozhodně ne devadesát jedna procent. Ale je tu ještě druhá stránka věci. Ať se nám to líbí nebo ne, tato strana až do svého rozpuštění 16. září 1938 byla legální politickou stranou, řádně zaregistrovanou. Členství v ní – a už vůbec ne hlasování pro její kandidátku – nemůže být v žádném případě chápáno jako trestný čin. Právě tak jako nemůžeme nikoho trestat, že při volbách v minulém režimu hlasoval pro jednotnou kandidátku Národní fronty. Ta přece také získala v květnových volbách v roce 1948 skoro 90 % všech hlasů.

Později spíš víc.

Máš pravdu. Později ještě víc. Za socialismu byly přece výsledky i kolem devadesáti devíti procent. A pokud by mi někdo řekl, že taková byla atmosféra a že se lidi báli nevolit komunistickou stranu a její satelity, namítnu, že v pohraničí na konci třicátých let byly také sakramentsky napjaté ovzduší a vztahy.

Navíc se takové výsledky mohly očekávat. V roce 1935 SdP vyhrála parlamentní volby. Jenom mandátové šachy způsobily, že dostala o jeden mandát méně než agrárníci.

Ve volebních okrscích středních Čech se volilo více poslanců na počet voličů, než třeba na Slovensku, nebo v pohraničí. Vcelku se tenkrát dalo doopravdy čekat, že strana, postavená na národnostním principu, hájící práva tak velké „menšiny“ jako byli čeští Němci, dostane hodně hlasů. Musíme to vnímat historicky, jakékoliv jiné hodnocení by bylo ahistorické. Kdyby, a znovu opakuji, že „kdyby“ do historie nepatří, byla situace opačná, také by v demokratických volbách volila česká menšina „svoji“ stranu. To nejde měřit tím, co se potom odehrávalo v okupovaném protektorátu. Nelze volební rozhodnutí volit v demokratických volbách legální stranu chápat jako čin zrady. Ostatně z úst komunistických poslanců nedlouho před tím ještě zaznělo, že respektují právo německých spoluobčanů na sebeurčení až do odtržení. Budeme tyto výroky dnes hodnotit také jako zradu předválečného Československa?

Další československý národní problém byli Slováci. Proč a jak vlastně se Češi a Slováci spojili? Je to totiž pozoruhodné: ještě mě generaci Čechů, nevím, jak Slováků, připadalo toto spojení jako zcela přirozené, jako něco, co ani nemohlo být jinak. A dnešní mladí už by na to nahlíželi nejspíš úplně z jiného úhlu... Kde se vlastně vzala ta nevyhnutelnost svazku Čechů a Slováků, která se nějaký čas zdála být zcela nepopíratelná?

Už jsem to několikrát vysvětloval ve svých knihách. Devatenácté století a počátek dvacátého století ve střední Evropě vnímalo národnost skrze jazyk. Tudíž základní idea zněla, že když hovoříme stejným, nebo skoro stejným jazykem, tak jsme jeden národ. Nebo dva národy, ale velmi příbuzné, až bratrské, jak se rádo říkalo, a budeme-li upřímní, česká strana Slováky mnohdy považovala spíše za jakousi svoji odnož, než za svébytný národnostní celek. To není jenom záležitost Čechů a Slováků. Stejně tak Rusové neuznávali Ukrajince. Jenom na rozdíl od nás carská vláda prostě a jednoduše zakázala zvláštním výnosem používat ukrajinštinu v psané formě. Ukrajinsky se v carském Rusku nesmělo nic publikovat. Je to také záležitost Jihoslovanů, tam stejně rezonovala integrální myšlenka „jugoslávství“. Není to tedy nějaká ojedinělá záležitost.

A pak je tu druhá myšlenka, myšlenka geopolitická. Masaryk říká: Slováky potřebujeme, jsou jich dva miliony. Jednak proto, aby nás bylo víc proti Němcům, zesílíme, dva miliony duší nejsou k zahození. A kromě toho potřebujeme koridor z německého obklíčení směrem na východ, k Polákům a k Rusům. A Slováci nás také potřebují, protože sami těžko mohou vzdorovat maďarizačnímu tlaku. My je v tomto smyslu podpoříme. To je, řekněme, to, čemu říkám geopolitický fundament, nebo geopolitický základ myšlenky čechoslovakismu ve smyslu československé státní rezóny.

Jenomže se ukázalo, že podobný, ba ani téměř stejný jazyk není tak důležitý, není to nějaký nepřekonatelný, nezlomitelný spojovník, který bude národy držet navěky v jednom státě. Slováci mají tisíc let jiné historie, mají jiné vnímání minulosti, český stát je pro ně státem cizím jako každý jiný stát, nevnímali nikdy historii české státnosti jako něco, co tvoří jejich kořeny, české historické tragédie nebyly jejich tragédiemi a česká vítězství jejich vítězstvími. Ani ten Karel IV. nebyl jejich.

A demokratické a liberální prostředí Československé republiky paradoxně Slovákům umožnilo velice rychle se dotvořit jako plnohodnotný národ plně kompatibilní s Čechy. Což pak logicky vedlo k tomu, že žádali vlastní politickou autonomii. Po tom ovšem nakonec, byť si to mnozí subjektivně neuvědomovali, nebo nechtěli uvědomovat, objektivně všechno směřuje k samostatnosti. Ale to není něco, za co bychom je měli kritizovat, to je prostě přirozený běh věcí.

Já osobně jsem přesvědčen, byť to nemůžeme říct na sto procent, ale připustíme vysokou pravděpodobnost, že v delší časové perspektivě by k první separaci Slovenska, hovoříme teď o roce 1939, došlo i bez zásahu Berlína. Republika byla po Mnichovu tak rozvolněná, že jakýkoliv náraz by znamenal její rozpad.

Koneckonců vidíme to i na definitivním zániku Československa v roce 1992. Nepůsobil tu žádný vnější činitel, nějaké mezinárodní tlaky, naopak zahraničí se na rozpad Československo dívalo s velkými obavami, aby tady nevzniklo nějaké nové ohnisko napětí. Uvědomme si, že to probíhalo v době, kdy už zuřila válka v Jugoslávii, největší válečný konflikt

na evropském kontinentu od roku 1945. Nebyl tedy žádný zájem, aby se v Evropě řešil další problém s dělením státu. Naštěstí v případě Československa proběhlo zcela civilizovaně. Vidíme ale, že stačil rok, dva svobody, která s sebou samozřejmě vždy přináší kulturní otřesy, spojené jak se sebeuvědomováním občanů, tak jejich skupin, včetně těch národnostních, a Slováci zatoužili po národní emancipaci, dovršené vlastní státností. Dodávám, že na ni historicky měli plné právo.

Myslím si, že Československo máme chápat jako určité období, které nepochybně jak pro Čechy, tak pro Slováky přineslo mnoho pozitivního, splnilo svoji historickou úlohu, ztratilo svůj význam a zmizelo z politické scény. Podobně jako Rakousko-Uhersko, které Čechům dalo mnoho, politickou kulturu, základy parlamentarismu... to by byl dlouhý výčet, kdybychom tu měli vypočítávat to všechno pozitivní, co nám stát, ve kterém jsme „tři sta let úpěli“, zanechal jako dědictví. Ale také Rakousko-Uhersko splnilo svoji úlohu, už ho nikdo nechtěl, nepotřeboval, tedy zaniklo, stalo se historickým pojmem. Stejně jako Československo. A můžeme pociťovat sentiment, jaký chceme. Státy vznikají a zanikají, já jsem to jednou v nějaké debatě řekl jednomu Američanovi: „Ani vy, USA, taková mocnost, tady nejste na věčnost, jednou tu nebudete.“ Jemu se to moc nelíbilo, nechtěl tomu věřit. Ale je to tak, i státy, které existovaly mnohem déle, také zanikly. Starověký Egypt trval tři tisíciletí, byť, pravda, měnil svoji tvář. A dnes je Egypt prostě jeden ze států Afriky. Kde je konec říši, která vytvořila svébytnou civilizaci? Nic netrvá věčně, věčný je jedině Bůh.

Ty jsi ale rozpad Československa snášel špatně, jak už tu zaznělo, patříš k sortě Šimečků, lidí s jednou srdeční síní českou a druhou slovenskou...

Strašně špatně jsem to snášel, trvalo to několik let. Už jsme v našem rozhovoru mluvili o tom, že mi velice pomohl vstup do Evropské unie a pak hlavně do schengenského prostoru. Když se člověk nemusí legitimovat, tak tu hranici už zase nevnímá. Ale na druhou stranu jsem k tomu vždy

přistupoval racionálně: já přece nejsem vesmír a zeměkoule se kvůli mně nebude točit na opačnou stranu. Beru na vědomí, že jsou určité procesy, které nezastavíš. Ne, že jsou nevyhnutelné, to bychom používali termín historického materialismu a marxistického vidění dějin, a to je vidění zkreslené a zkreslující. Nic není nevyhnutelné. Dějiny tvoří lidé a lidé jednají podle svobodné vůle. Ale jednou odstartovaný proces získá určitou dynamiku, a pak už se valí samospádem a je těžké ho ovlivnit. To byl i tento případ. A proti tomu nějaký Rychlík píšící do novin, hovořící v rádiu či televizi, nemůže nic dělat, respektive, může dělat, ale v důsledku nic neudělá, protože ani jiní, mnohem mocnější, s tím nedokáží nic udělat, tak se s tím musím smířit. To rozhodnutí rozdělit se přišlo odkudsi zevnitř sebeuvědomění Slováků, chtěli podvědomě svůj stát, když se začali cítit plnohodnotným národem. Měli na to právo. Jak to chceš zastavit? To, že podle průzkumu veřejného mínění byla většina obyvatel Slovenska proti rozdělení a chtěla „společný stát“, nemá žádnou vypovídací hodnotu – říká nám to jen tolik, že většina Slováků nechtěla úplné oddělení, ale neříká nám to nic o tom, co si kdo pod tím „společným státem“ představoval. Už jsem tu řekl, že požadavek HZDS na samostatnou mezinárodní subjektivitu pro Slovensko byl v rámci ČSFR technicky nerealizovatelný – v praxi by tu byly nakonec stejně státy dva a ten „společný stát“ by zmizel. Možná je v tom určitý fatalismus, ale je tam také racionální „já“, protože určité věci musíme akceptovat, není v našich silách je změnit. Nakonec se ukazuje, že to rozdělení bylo v pořádku. A díky vstupu do Evropy se vlastně nic tak převratného nestalo. Správnost toho procesu zatím dějiny potvrzují.

Průkaz opravňující ke vstupu do budovy úřadu vlády ČR, 1991–1992

S izraelskou historičkou Livií Rothkirchenovou, Jeruzalém 1994

V Bruselu jako čestný delegát na kongresu Evropské odborové konfederace, 1995

S manželkou (vlevo) a doktorkou Elenou Mannovou na nové česko-slovenské státní hranici v Mlynkách u Soudoměřic nad Moravou, 1995

Velká doktorská promoce, 1998

Velká doktorská promoce, s maminkou Olgou a dcerou Terezkou, 1998

V Luxoru v Egyptě,
1996

U řeky Jordán,
1998

S MUDr. Ing. Pavlem Rovenským na Islandu, 2001

Na prezentaci knihy *Rozpad ČSFR* s velvyslancem Slovenské republiky Ladislavem Ballekem, 2002

Promoce dcery, 2003

Jako proděkan na promoci FFUK, 2003

Na svatbě dcery, bazilika sv. Petra a Pavla na Vyšehradě, 2009

Na Jizerce v Jizerských Horách s manželkou, zetěm a vnukem, 2013

Se sestřenicí Danou Dvořákovou a jejím mužem Zbyňkem Dvořákem, žijícími v Kanadě, u památníku vítězství Kanadčanů nad Američany v roce 1812 v Niagara on the Lake, září 2013

Exkurze pracovníků Masarykova ústavu na Podkarpatskou Rus, před bustou TGM v Užhorodu, léto 2013

S pracovníky Masarykova ústavu a Archivu AV ČR na užhorodském hradě, 2014

Udělení čestného doktorátu Univerzity sv. Klimenta Ochridského v Sofii, 2014

S pracovníky
Masarykova ústavu
při výstupu na horu
Pop Ivan Trebušan-
ský na Podkarpatské
Rusi, 2014

S manželkou Magdalénou a vnukem Janem Erikem
v Národním technickém muzeu, prosinec 2014

S Klubem železničních cestovatelů na Zugspitze v bavorských Alpách,
červenec 2014

Setkání spolužáků z gymnázia 17. 4. 2015 při příležitosti 41 let od maturity. Jednou ze spolužaček byla Halina Pawlovská, rozená Kločůrková (na snímku v první řadě druhá zleva). Její román a podle něj natočený film *Díky za každé nové ráno* je autobiografický a vystupuje v něm řada spolužáků, kteří jsou i na této fotografii. Jan Rychlík v předposlední řadě vpravo.

Zájezd pracovníků
Masarykova ústavu
do Marmarošských
hor v Rumunsku
(na rumunsko-
ukrajinské hranici).
Cestování úzko-
rozchodnou železnici
údolím řeky Vaser
(Valea Vaserului),
2015

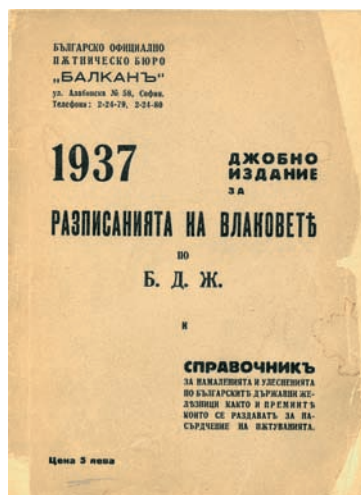
Na 22. světovém
kongresu historických
věd v Jinanu v Číně,
2015

Cestování s klubem železničních cestovatelů po Slovensku a Maďarsku.
Zastávka ve stanici Jablonov nad Turňou, 2015

Některé z autorovy sbírky jízdních řádů

S Pavlem Šrajerem (vlevo) v pořadu Vladimíra Kučery Historie.cs, 2015

Několikrát jsi se v našem rozhovoru odvolával na Boha. Věříš v něj?

Ano, věřím v Boha, nikdy jsem se tím netajil, jsem katolík, byl jsem vychován jako katolík, dokonce jsem praktikující katolík, byť nechodím každou neděli do kostela, jak by se slušelo. Patřím k náboženské menšině v České republice. A musím otevřeně říci, že jsem s tím neměl problémy ani za komunistů. Ne, že bych jakýmkoliv způsobem chtěl dobu normalizace nějak obhajovat, to naopak, ale v řadě případů dnes lidé společenské důsledky osobních rozhodnutí, jako je přihlášení se k víře, dělají horšími, než ve skutečnosti byly. Já musím říct, že jsme s manželkou uzavřeli církevní sňatek, naše dcera byla pokřtěna, tady v Praze normálně chodila na náboženství a nikdy s tím problém nebyl. To je moje osobní zkušenost, neříkám, že nejsou jiní a jinde, kterým cokoli z toho mohlo komplikovat život. Ono všechno je příběh o lidech, kteří nemají jinou zkušenost, než tu svoji.

Takže já v Boha vždycky věřil a vždycky jsem to dával najevo. Bylo mi k smíchu, když jsme na vysoké škole v rámci výuky marxismu-leninismu měli také předmět vědecký ateismus. To mi připadalo a připadá, jako bych řekl suchá voda nebo černá běloba, nebo něco takového. Čirý protimluv, venkoncem nesmyslné sousloví. Existenci Boha nelze vědecky dokázat. Ale protože nelze vědecky dokázat existenci Boha, tak nelze dokázat samozřejmě ani opak toho, tedy prokázat, že neexistuje.

O to se pokoušeli naivně právě někteří komunističtí funkcionáři, když se tvářili jako rozumbradové a kdo ví jací vědci, a říkali: „Dříve lidé věřili, že Bůh posílá hromy a blesky a my víme, že je to elektrický výboj a jeho zvukový spoleuefekt.“ Nebo podobně primitivně: „Stará, zaostalá společnost věřila, že nemoci na lidi sesílá Bůh. My, lidé dnešní pokrokové doby, přece víme, že věda prokázala, že nemoci na lid sesílají bacily.“ No to samozřejmě nejsou žádné vědecké argumenty.

Víra a věda se nemusí křížit a já taky tvrdím, že se nekříží. Správně o tom jednou mluvil astronom Jiří Grygar. Naše náhledy na problém vztahu vědy a víry jsou si blízké. Věda umí nějaký jev popsat, umí ho vysvětlit, ale neumí odpovědět na otázku, proč je tomu tak, jak tomu je. Všichni si pamatujeme z chemie, byť já mám pocit, že jsem z ní všechno zapomněl, že voda má vzorec H_2O , čili že molekula vody se skládá ze dvou atomů vodíku a jednoho atomu kyslíku. Ale proč se ty atomy takhle spojují, to vysvětlit neumíme. Takový atom, když to řeknu vulgárně, ten je hloupý jako bedna kytu. Proč by se s někým spojoval? Jedině když uznám existenci nějakého vyššího principu, který popsat neumím, protože můj mozek na to nestačí, tak mně to dává smysl.

Já nehlásám panteismus, přítomnost Boha v jakékoliv hmotě, ale samotný vědecký pohled, determinismus mi nedává ucelený pohled na svět, to je prostě popis něčeho a případně popis vzájemných souvislostí. Tak jako mohu popsat třeba tamhle tu škatuli, že je takhle vysoká, takhle široká, že je žlutá, modrá, plná knih, nebo prázdná, ale dál vědeckými metodami postupovat nemohu. Nanejvýš mohu zjistit detaily. V tom mimochodem je lapsus Marxovy materialistické filozofie: říká, že prvotní je bytí a myšlení že je od bytí odvozeno. Ale přece hmota sama o sobě by se nijak nevyvíjela. Také Marx říká, že tento svět je nekonečný a zároveň říká, že neexistují věci nepoznatelné, jsou jen věci a jevy nepoznané. Ale jestliže je svět nekonečný, tak je také nekonečné množství zatím ještě nepoznaných jevů, což znamená, že jako celek a ve své podstatě je tento svět nepoznatelný.

Říkal jsi, že patříš k náboženské menšině. Myslíš tedy, že většina Čechů jsou ateisti nebo pohaní?

To je těžká otázka. Já si myslím, jak jednou poznamenal profesor Tomáš Halík, že to, co nazýváme „typickým českým ateismem“, ve skutečnosti ateismus není. Halík říkal, že ateismus byl módní směr u francouzské aristokracie v době Ludvíka XVI. Tvrdit, že jsem ateista, znamená, že jsem přesvědčen, že neexistuje žádný vyšší duchovní princip určující běh našeho vesmíru. Spousta lidí u nás ti ale na otázku, zda věří v něco vyššího, v něco, takříkajíc „mezi nebem a zemí“, odpoví: „No, já v Boha nevěřím, ale něco nad námi určitě je.“ Tedy bych s tím ateismem příliš nehauzíroval.

A pohaní? Ano, je tu hodně pohanů. V tom smyslu, že hodně lidí není pokřtěno. Nevím, zda většina, možná, že už ano. Takže z hlediska církevní věrouky jsou to pohaní. Ale nejsou to pohaní v náboženském smyslu slova.

Ostatně pohan nemůže být ateista.

Jistě, pohan nemůže být ateista, pohan věří ve více bohů. Kdyby pohanům někdo před přijetím křesťanství řekl, že žádní bozi nejsou, asi by to s ním dost špatně dopadlo.

No, však Sókratés byl v pohanských Athénách k vypití bolesti odsouzen kromě jiného také pro neznabožství. A Prusové nezabili svatého Vojtěcha kvůli tomu, že jim říkal, že Bůh je, ale že je jenom jeden. Žpátky ale k českému neznabožství, byť možná jenom tak zvanému. Rozhodně to o sobě říkáme, někteří se tím ba i honosí. Jak to vlastně vzniklo, toto přesvědčení, že jsme většinově jakýmsi rebely proti Bohu a jeho vyznávání?

Tak jednak Evropa a vůbec oblast euroatlantického kulturního okruhu se sekularizují obecně. Já to léta vnímám v Polsku, jsem velký polonofil, a Polsko velmi sleduji a analyzuji. Vliv katolicismu v Polsku je dnes menší, než byl za komunismu, protože tehdy to byla možnost a prostor pro jakousi

legální působící opozici, takže spousta lidí tímto způsobem realizovala svoje protikomunistické přesvědčení. Dnes je v Polsku méně praktikujících katolíků než tomu bylo za minulého režimu. To je prostě obecný jev, tato sekularizace, s tím asi nejde moc dělat. A je-li tomu tak obecně, musí to zasahovat i nás.

Ale konkrétně v českém případě si myslím, že tu hraje svoji úlohu i historie. Ona, jak jsi to nazval, rebelie proti Bohu a jeho vyznávání, je zřejmě způsobena tím, že do sedmnáctého století byla v důsledku reformace většina obyvatel protestantská. A pak byli víceméně silou konvertováni ke katolicismu. Oni ten katolicismus přijali, ale zároveň v nich zůstalo vědomí, že to nebylo náboženství jejich předků.

A když pak byl vydán v roce 1781 toleranční patent, tak už se nevrátili k protestantství, zpět k protestantismu přešla asi dvě procenta, což je velice málo, ale nespojovali katolictví se svou národní a státní tradicí, jak to dělají Poláci, nebo také například Chorvati. Ani Poláci ani Chorvati nejsou všichni praktikujícími katolíky, ale cítí to katolictví jako součást své národní identity.

Nebo mohu dát jiný příklad – Bulhary. Mám v Bulharsku přítele, už je v penzi, už je to starý pán, byl předsedou, možná, že ještě je čestným předsedou, Bulharského svazu farmářů. A ten vždycky říkal: „Já jsem ateista, já v Boha nevěřím, ale jsem pravoslavný.“ Což je samozřejmě protimluv, nebo spíše vypadá to jako oxymóron, ale já chápu, co tím chtěl říct. Také například vyprávěl, jak cestoval někam na Střední východ, a když vyplňoval nějaký formulář kvůli tamnímu vízu, kde byla kolonka náboženství, tak že on do ní vepsal „orthodox“. Je to součást jeho kulturní identity. Myslel asi takhle: „Jsem Bulhar, Bulhaři jsou pravoslavní, a já, protože jsem Bulhar, tak jsem pravoslavný v tom smyslu, že chápu toto náboženství jako součást naší, tedy i své, kultury.“ To my, Češi, nemáme.

To je zajímavé, to mě nenapadlo...

Je tomu tak také díky charakteru budování české identity. Ta je úmyslně konstruována už v 19. století jako nadkonfesijní.

Čech je ten, kdo mluví česky, praví Josef Jungmann. A od něho jsme to převzali. A jestli je ten česky mluvící katolík, nebo není katolík, to nehraje roli.

Ostatně i ta obrozenecká vlna byla nadkonfesijní. Máme ji sice do jisté míry spojenou s jakýmsi reformistickým odkazem, ale ono to tak úplně nebylo. Vždyť katoličtí kněží roznášeli české knížky.

Samozřejmě, v tomto směru to bylo zcela nadkonfesijní. Ale o tom už jsme hovořili. Posilování národního vědomí převzalo protestantskou interpretaci dějin husitství ... a tak dále...

Včetně těch katolických kněží, kteří jistě s Husem nesouhlasili. Ovšem vnímali tuto část historie jako součást národní kultury...

Ano, brali to jako kořeny národní kultury. Já jako Čech Husův význam uznávám a skláním se před ním, ale jako katolík nemohu souhlasit s Husovými názory z teologického hlediska. Při slyšení před kostnickým koncilem vytýkali Husovi přibližně toto: „Ty jsi, Huse, učil, že netřeba poslouchat ani papeže, ani biskupy, ani jiné duchovní hodnostáře, ani krále ani císaře.“ A on odpověděl: „To jsem neučil, já jsem jen říkal, že je křesťan nemá poslouchat, jestliže žije v hříchu.“ A Zikmund, který tomu slyšení předsedal, k tomu vtipně poznamenal: „A kdo žije bez hříchu?“ Byla to řečnická otázka, protože bez hříchu samozřejmě nežije nikdo. Jenže z toho plyne, že když nemáme poslouchat toho, kdo žije v hříchu, tak nemusíme poslouchat nikoho. To ale musí nutně vyvolat anarchii, chaos a rozvrat jakékoliv světského řádu.

Nebo Husovi vytkli, že zpochybňoval platnost svátostí udílených knězem, který spáchal smrtelný hřích, i kdyby to byl papež. A že kázal proti papežovi Janu XXIII. a zpochybňoval jeho právo udílet plnomocné odpustky. To byl jeden ze tří tehdy současně panujících a vzájemně mezi sebou bojujících papežů. Jmenoval se občanským jménem Baldassare Cossa a měl pochybnou minulost – původně to byl údajně dokonce pirát. Koncil jej sesadil. Hus koncilu řekl: „Sami jste

ho sesadili a dokonce jste ho uvrhli do vězení, tak jak můžete tvrdit, že byl náměstkem Kristovým na zemi a mohl odpouštět hříchy?“ A oni mu řekli asi toto: „To se mylíš, Huse. Dokud byl papež, i když to byl třeba pirát, tak takovou pravomoc od Pána Boha měl. Pán Bůh si to s ním o posledním soudu vyřídí sám. Ty nemáš právo jeho duchovní moc jako papeže zpochybňovat.“

Hus byl jistě velmi zbožný a vzdělaný muž, měl ty nejlepší úmysly ozdravit církev a jeho smrt byla politováníhodná. Jenže v Kostnici se jednalo o spor o zásadní stavební kameny katolické věrouky, kterou se Hus snažil měnit. Proto pokusy o jeho rehabilitaci z katolického hlediska nejsou možné. Já nemám žádné teologické vzdělání, ale vnímám to asi takto: jestliže kněz ve stavu hříchu nemůže právoplatně zprostředkovat odpuštění hříchů jiným, tak nikdy nemůžeme mít jistotu, zda nám hříchy byly odpuštěny. Protože: jak já mohu vědět, jestli ten kněz, který mně má udělit rozhřešení, je zrovna v tu chvíli bez hříchu? To možná někdy nemůže s jistotou vědět ani on sám. Ale to bychom se dostali až někam k velmi niterným záležitostem duše ...

Raději zpátky k dějinám. Není ona česká proklamovaná sekulárnost způsobena právě onou věčně upravovanou a ideologizovanou interpretací husitství jako vrcholu naší historie? Právě z pohledu vytvoření národní kultury to v nás mohlo zanechat značný zmatek.

Já si myslím, že k tomu přispěl spíše závěr 19. století, kdy se anticírkevní a antiklerikální boj stává součástí českého národního diskursu. Pak to přebírá první republika. Nikoliv snad z hlediska právního: z oficiálního pohledu státu ochrana náboženství byla jasně dána, ale, jak se dnes říká, veřejný prostor, či alespoň jeho podstatná a rozhodující část, přijal toto anticírkevní a antiklerikální myšlení za své. Proto to tu také katolická církev v prvních letech měla ve společnosti špatné. Ale díky obratné politice předsedy lidové strany Jana Šrámka se časem podařilo vrátit katolictví alespoň zčásti tam, kam patřilo.

Ale co se týče husitství, já si myslím, že kromě Čechů – protestantů, kteří samozřejmě umí Husa dogmaticky vyložit a věroučně z něj vycházet, tak většina lidí u nás husity nijak nábožensky nevnímá. Spíš bych řekl, že Hus a husitství jsou chápáni národně, byť Hus nebyl národovec, protože v patnáctém století neexistovalo národovectví v tom smyslu, jak je chápeme dnes.

Jak si vysvětlit, že naši sousedé Poláci vnímají víru – a teď mluvíme o jakémkoliv jejím výkladu – jako hlubokou součást vlastních kořenů, a my jsme v tomto ohledu chladnější, ať už ke katolictví, tak vlastně i k husitství, které, jak jsi řekl, nechápeme z většiny nábožensky, ale spíše národovecky?

Zajímavé je, že v minulosti Poláci nebyli nábožensky homogenní, jako jsou teď. To je málo známá věc. Katolický administrátor, nevím už, zda to byl administrátor ve Vratislavi nebo ve Štětíně, sloužil po připojení Slezska a posunutí západní hranice Polska na Odru a Nisu (v roce 1945) děkovnou bohoslužbu za to, že tato oblast byla navráćena katolické církvi, protože dokud území patřilo Prusku, resp. Německu, tak zde žili hlavně němečtí luteráni, tj. byly to protestantské oblasti. Tím, že Němce odtamtud vystěhovali a přišli tam katolíci z někdejších východních oblastí Polska, tak se celá oblast pokatolićtila.

V minulosti Polsko nebylo nábožensky homogenní, jako je teď, protože leželo více na východ a mělo početné národnostní menšiny a příslušníci těchto menšin zpravidla nebyli katolíky. Na východě meziválečného Polska, tedy v oblastech, které nyní patří Ukrajině a Bělorusku, žilo řeckokatolické a pravoslavné obyvatelstvo. Dokud Pomořany, východní Prusko a Horní i Dolní Slezsko patřily Prusku, resp. Německu, tak zde žili hlavně němečtí luteráni, tj. byly to protestantské oblasti. Po roce 1945 tyto oblasti připadly Polsku. Polské úřady odtud Němce vystěhovaly a na jejich místo přišli Poláci – katolíci vyhnání z bývalých východních oblastí Polska, nyní zabraných Sovětským svazem. Tím se tyto původně německé oblasti pokatolićtily.

A dávné Polsko? V patnáctém, šestnáctém století tam reformace byla poměrně silná, v Polsku tehdy bylo hodně nekato-
líků. Já si myslím, že katolicismus se spojil s polskou národ-
ní ideou především v důsledku opakovaného dělení Polska.
Dokázal spojovat Poláky při všech těch třech záborech. A pře-
devším: v ruském záboru katolicismus Poláky jasně vymezoval
vůči Rusku a Rusům, vůči pravoslaví. Ani ne tak jazyk, pro-
tože ti malí, chudí polští šlechtici, kterých byly na Ukrajině
a v západním Bělorusku desetitisíce, hovořili většinou místním
dialektem a ten byl mnohem bližší ruštině než polštině. Pokud
nechodili do polských škol, tak často spisovnou polštinu vůbec
neovládali. Avšak katolické náboženství pro ně bylo kultur-
ně odlišujícím prvkem. Ruský stát sice katolické náboženství
úředně toleroval, ale v praxi byli katolíci podrobeni nejružněj-
ším omezením. Poláci se ovšem vymezovali jak vůči Rusům,
tak vůči Prusům, a to opět na náboženském základě, protože
Prusové jsou evangelíci (luteráni). Katolická víra Poláky spo-
jovala. A později přispěl k polské semknutosti v katolické víře
paradoxně také komunismus, protože vlastně katolicismus
byl jedinou povolenou tolerovanou a vlivnou silou, kterou
komunisti museli respektovat, a vždycky ji taky respektovali.
Samozřejmě, i v Polsku došlo k pokusům zaútočit razantně
na katolickou církev, třeba když byl internován kardinál Ste-
fan Wyszyński, ale obecný odpor byl tak silný, že komunisté
velice rychle dospěli k názoru, že tudy cesta nevede, že je to
kontraproduktivní. Tedy vztahy komunistické moci a kato-
lické církve v Polsku samozřejmě nebyly srdečné, ale byly to
vztahy vzájemného respektu.

U nás nikdy takováto situace nemohla nastat, nebyly k tomu
podmínky. A podobně je tomu i na Slovensku, byť se to nezdá,
a v českých zemích se o situaci v tomto ohledu tradovalo a tra-
duje něco jiného. Na Slovensku se sice neofudácká historio-
grafie snažila a snaží prosadit myšlenku, že katolicismus je
přírozeným národním náboženstvím Slováků, ale není tomu
tak. Ano, převládající vyznání je na Slovensku katolické, ale
je tam velice silná evangelická menšina. Protestanti na Slo-
venku jsou mnohem četnější a silnější než v České republice
a slovenská identita v době slovenského národního obrození

je také budována úmyslně jako nadkonfesijní. Není důležité, jestli jsi katolík, nebo evangelík. Jsi Slovák, to je podstatné a prvotní, pak si buď, co chceš.

Existuje takové nadkonfesijní budování identity jako u nás a na Slovensku ještě někde v Evropě, nebo jsme v tom ojedinelí?

Jistě, našli bychom další příklady, třeba Rumuni, většina jich je pravoslavných, ale není to součást historického budování rumunské identity. Ta není tvořena na konfesijním základě. Němci rozhodně, německá identita vychází právě z toho, že musíme překonat náboženský rozkol... Konstruování sjednocovací národní identity bez společného konfesijního základu není ničím zas tak výjimečným.

Ale naopak někdy konfese tvoří národ a stát a odděluje ho od společenství, které bylo před tím. Náboženství může společné etnické a jazykové skupiny rozdělit. Jak vznikla Belgie? Katolíci ze spojeného Nizozemí si udělali vlastní stát, je to bývalé španělské Nizozemí, jih, který zůstal katolický. Tehdy se k tomu připojili i katoličtí Vlámové, vlámsčina a nizozemština, to je filologicky totéž. Nizozemci vlastně jsou z jazykového hlediska Vlámové. Teprve později, jaksi ve druhém stupni, se frankojazyční Valoni a Vlámové začali vymezovat mezi sebou.

Nebo Srbové a Chorvati. I když se to některým politikům nebude zdát, tak skutečně jejich jazyk – srbochorvatština –, vzato filologicky, je jeden jazyk, a přesto jsou to nepochybně dva národy, které dělí náboženství, byť to neznamená, že každý Srb chodí do pravoslavného chrámu a každý Chorvat v neděli na mši do katolického kostela. Ale náboženství tam působí jako součást identity, která je vzájemně vymezuje.

Mimochodem, když jsme u souvislostí národní identity a konfese, připomeňme si, jak se Karel Havlíček Borovský, nevím už, v kterém článku, zamýšlel, jestli žid by mohl být Čechem. Působí to poněkud rasově, antisemitsky, ale neříkám nic nového, většina obrozenců byla z dnešního pohledu antisemitská, Jan Neruda, Karel Havlíček, nemá cenu to dnes nějak hodnotit, byla to jiná doba a všechny ty pojmy měly jiné významy, jiné konotace...

Když byli židé v Rakousku za revoluce 1848–1849 emancipováni, Havlíček si tedy položil otázku, zda by žid mohl být Čechem, a dospívá k názoru, že by jím být mohl. Říká asi toto „No, koneckonců, i žid, když bude mluvit česky a bude posílat děti do české školy a zapojí se do českého národního života a přijme českou kulturu, tak proč by pak nemohl být Čechem?“ Ovšem, on sám nevěřil, že by se to mohlo stát.

Ale Havlíček to má jako teoretickou úvahu... Protože tehdy pokud se židé asimilovali, tak to bylo směrem k Němcům. Ale přešlo nějakých třicet let, Češi v Rakousku-Uhersku už jsou na stejné ekonomické a sociální úrovni jako Němci a tehdy se část židovské komunity asimiluje k Čechům, vzniká Svaz Čechů – židů, spolek Karpeles, no a my dnes už nevnímáme Karla Poláčka jako židovského spisovatele, je to český spisovatel. Ukázalo se, že je to možné, že Havlíčkova teze se potvrdila i v praxi, nejen jako politická úvaha.

Nebylo to možné, dokud Češi byli na nižším společenském stupni oproti Němcům. Protože asimilace nikdy nemůže probíhat směrem do komunity, ve které by ten, kdo se asimiluje, něco ztratil. Na Slovensku vyčítali židům, že se asimilují k Maďarům. Jenomže kdyby tak činili ke Slovákům, tak by se dostali z deště pod okap, anebo ještě lépe řečeno, z deště do nějakého cyklonu, protože Slováci byli v podřadném postavení, horším než židé. Ale za první republiky, když už Slováci jsou na vyšší úrovni a tvoří státní národ, tak zčásti dochází k poklidné asimilaci...

Češi také vyčítali Židům, že tzv. němčili, že hovořili německy, čímž vlastně podporovali zdejší německý živel, Čechům nepřátelský, ale je to tak, jak říkáš, je přece protismyslné asimilovat někde, kde nezávisím, ba možná ztratím...

Jistě. Kdyby byly role rozdělené jinak, a my jsme v polovině 19. století byli v postavení židů, tedy skupiny, která má na vybranou asimilovat se buď k těm, kdo jsou společensky výš, nebo k momentálním outsiderům, tak také volíme asimilaci k úspěšnější skupině, tj. k Němcům.

Celým naším rozhovorem protékají odkazy na všelijaké historické zvraty v této zemi. V moderních dějinách a vlastně i během našich životů jsme jich zažili také dost. Jak ty jsi je prožil a co v tobě zanechaly?

Osmadesátý rok si pamatuji, tehdy ještě žily obě dvě moje babičky. A jedna z nich, zemřela až v roce 1981, babička z maminy strany, měla v osadě Zástava u Pardubic dům, který zdělala po rodičích, už jsem vyprávěl, jak jsme tam jezdili. Maminka jako překladatelka tam vždycky překládala. Tehdy nebyly počítače, tak to dělala tak, že když nějaký text přeložila, ještě jednou ho přečetla a udělala do něj ručně korektury. Vepsala opravy chyb, změny slov a leccos dalšího. A pak bylo třeba ten opravený, všelijak přepisovaný a proškrtávaný text dopravit do Prahy, k písarce, která to přepisovala na čisto. Hotový přepsaný text s dvěma kopiemi pak šel do redakce příslušného nakladatelství. V Zástavě nebyl poštovní úřad, odesílání a doručování pošty bylo problematické, proto když byl spěch, tak jsem ty texty vozil k písarce a do nakladatelství do Prahy osobně – to jsem vždycky musel jít nejprve tři kilometry pěšky na autobus, který jezdil do Pardubic, a odtamtud jsem pokračoval vlakem do Prahy. Právě 21. srpna 1968 jsem měl jet, jenomže nakonec maminka ten rukopis 20. srpna ještě neměla hotový, a tak se moje cesta musela odložit. Jednadvacátého ráno přišel do mého pokoje můj malý bratr a říkal, že

jsme na prázdninách v Rusku. Já jsem nechápal, co to mele, co se jako stalo, a pak jsem to viděl v televizi, že je tedy okupace.

My jsme zůstali vlastně uvěznění v tom domě. Ta obec Zástava leží mezi Pardubicemi a Hradcem Králové a tehdy, po srpnové okupaci, se dostala do jakéhosi mrtvého pásma. V Hradci Králové byli Poláci a v Pardubicích stála sovětská armáda. A mezi nimi, já nevím, jestli to bylo náhodou, nebo jestli se dohodli nějací místní velitelé, nebo zda to šlo odněkud seshora, mezi těmi armádami udělali pro jistotu takovou demarkační čáru, takže v Závěstě a v sousedních vesnicích Dřítěč, Újezd a Bohumileč nebyl nikdo.

To asi udělali úmyslně Poláci a Rusové. V tak vypjaté situaci. Aby se nakonec okupační armády mezi sebou nepostřílely...

Já si myslím, že to tak bylo. Jenomže v Závěstě nebyl obchod, a my jsme se nakonec museli vydat do Pardubic nakupovat. Bylo to asi pět dní od začátku okupace. Pardubice byly samozřejmě okupované, my jsme viděli poprvé sovětské tanky, lidi rozdávali noviny, Pardubickou zář, nebo jak se to jmenovalo, takový okresní tisk, a to bylo moje první setkání s okupační armádou. Přímo v Praze jsem tehdy nebyl. Ale samozřejmě šok lidí a jejich zklamání si dobře pamatuji. Já jsem se narodil v listopadu 1954, čili v srpnu 1968 mně bylo skoro čtrnáct, to člověk už je dost dospělý na to, aby citově i rozumem vnímal, co se děje, takže moje generace to vnímá prostě jako bolest. A proto taky možná na rozdíl od lidí mnohem mladších se jaksí díváme se znepokojením na to, co se dneska děje na Ukrajině, ale i na to, kam se vyvíjí Rusko.

Já byl tehdy starší, bylo mi jednadvacet. Bude to možná znít nabubřele, ale pro mě to tehdy nebyla žádná bolest ani hořkost. Mně se jenom potvrdilo, co se dá z Kremlu očekávat. A to fakt nejsou žádné řeči starého zbrojnoše. Já cítil jenom vztek, žádné zklamání.

To jsi měl vlastně štěstí. Zklamání je určitě víc hořký a těžší pocit než vztek. Pak si pamatuji, když se upálil Palach a když

byl jeho pohřeb. To jsme byli zrovna se školou na lyžařském zájezdu a viděli jsme ten pohřeb v televizi. Opakovali jej tehdy několikrát, pamatuji si, jak to na mě těžce zapůsobilo... to je moje vzpomínka, z těch čtrnácti let, budu ji v sobě mít do smrti. Co se týče roku 1989, tak na ten samozřejmě mám mnohem živější vzpomínky, protože jsem se jej částečně aktivně účastnil...

Půjčoval jsi auto studentům... Hned od samého počátku, to vím.

No jo, půjčoval jsem auto. Sehrál jsem tedy v listopadu 1989 určitou nevýznamnou úlohu, ale nemám důvod příliš o ní mluvit. Nepovažuji se za žádného revolucionáře ani bojovníka. Když dnes čtu noviny, tak zírám, kolik tu bylo bojovníků proti komunismu... Až nechápu, jak ten jejich režim mohl takový odbojnický tlak vydržet.

Všichni, všichni... nebo lépe: kde kdo, kde kdo...

Ale je to zajímavé. Každý člověk jednou umře. Čili tak, jak se vzdalujeme od roku 1989, už je to čtvrt století, tak lidé postupně umírají a logicky by těch lidí, kteří tak statečně bojovali proti komunismu, mělo přece být stále méně, tedy jejich počet by měl klesat. A já naopak zjišťuji, že to množství geometrickou řadou stoupá, čili prakticky počet bojovníků proti komunismu se limitně začíná blížit počtu obyvatelstva v České republice.

To je, myslím, jako protifašističtí bojovníci... Taky, co jsem pak slyšel vyprávět, když jsem začal vnímat, tak kde kdo bojoval a škodil Němcům, jak mohl.

Jistě, to taky, každý byl odbojář. Už jsme o tom mluvili. Ale mám k tomu historku. Když jsem ještě pracoval v Zemědělském muzeu, tak tam docházel nějaký inženýr Kokeš, který byl ve třicátých letech činný v agrární straně na Slovensku. A ten mi vyprávěl, že když byl po válce ředitelem Státní lesnické

školy v Písku, tak dostal oběžník ministerstva školství, že účastníkům odboje se má odpustit, nebo nějak usnadnit, už nevím, přijímací řízení. A tehdy se tam hlásil nějaký místní sedlák, který zcela nestydatě napsal do přihlášky: „Za nacistické okupace jsem načerno porážel dobytek, čímž jsem způsoboval vážné zásobovací potíže třetí říši.“ No, ale já nemohu říci nic takového, dobytek načerno jsem neporážel, zásobovací potíže nečinil, i když vlastně bych mohl říkat, že ve třetí třídě, nebo ve čtvrté, jsem byl vyloučen z pionýra. To bych mohl říkat... to je pravda.

Proč jsi byl vyloučen z pionýra?

Za lumpárny. Nakoupili jsme vajíčka a uspořádali ve škole vajíčkovou bitvu. Tak z tohoto důvodu.

A co kdybys řekl, že jste házeli vajíčka na bustu Lenina nebo alespoň Gottwalda?

No, to bych mohl... jenže problém je v tom, že jsme ve třídě žádnou bustu Lenina ani Gottwalda neměli. Kolik takových příběhů se uchovává v osobní i kolektivní paměti a časem dostávají úplně jiný význam, jiné souvislosti... Po letech života najednou lidé vyprávějí něco jiného, než by vyprávěli těsně po tom, co se ta záležitost udála, kdy byla ještě tak řečeno živá, ne vzpomínka...

Paměť klame a my sami ji někdy přesvědčíme o tom, že si pamatuje něco docela jiného.

Jistě. A někdy se to v paměti přetvoří zdánlivě samo od sebe.

Rok 1989 ovšem není tak daleko, ten by sis mohl pamatovat docela dobře.

V roce osmdesát devět jsem byl částečně na oné demonstraci 17. listopadu. „Částečně“ říkám proto, že na mě lezla

chřipka, tak jsem včas odešel, říkal jsem si, že už se stejně nic tak zajímavého dít nebude. Jak známo, dělo se – ale pro mne to mělo tu výhodu, že se mně nic nestalo. Můj bratr šel na tu demonstraci také, ale nevěděli jsme o sobě... ten tam zůstal do konce a policajti ho dost zmlátili, takže měl otřes mozku. Já jsem pak šel v pondělí 20. listopadu na filozofickou fakultu, kde vypukla studentská stávka, a nabídl jsem tam své služby studentskému informačnímu středisku. Já jsem tehdy samozřejmě neučil na vysoké škole, byl jsem zaměstnán v Zemědělském muzeu, kde jsem pak byl zvolen mluvčím Občanského fóra. Na fakultu přijela nějaká delegace polských studentů, a protože mluvím celkem dobře polsky, tak jsem těm studentům tlumočil a prováděl jsem je. Myslím, že to tehdy bylo něco, co si člověk prožije možná jednou, maximálně dvakrát za život, skutečně takový, jak bych to nazval, duševní orgasmus... Takové neuvěřitelné vzepjetí...

Euforický stav...

Euforický stav, ano.

Člověk má odkrvený mozek a překrvené srdce...

Ano, cítí, že se skutečně něco děje, něco, na co jsme už dlouho čekali, a při tom často ani moc nevěřili, že se dočkáme. Ale nejsem naivní, nikdy jsem si nepředstavoval, že až komunisté coby vláda jedné strany odejdou, že nastane zlatý věk, a že vstoupíme do ráje demokracie. Jako věřící křesťan dobře vím, že na tomto světě žádné ráje nejsou a ani nebudou. Že nelze čekat, jak pod rozjásanými ptáčky-zpěváčky spolu budou z jedné studánky pít lev a ovečka. To jsem tehdy nečekal, že začíná život bez problémů. Ale rád na tu dobu vzpomínám a byl to jeden z mých nejsilnějších životních zážitků.

Nikdy jsem netoužil po politické funkci, chtěl jsem dělat vědu a chtěl jsem učit na univerzitě. Samozřejmě, za socialismu jsem si o tom mohl nechat jenom zdát, takže já jsem rád, že minulý režim skončil v době, kdy jsem byl poměrně mladý,

i když mladý... ono je to relativní... ne tak úplně mladý, bylo mi pětatřicet, ale byl to optimální věk, abych se bez problémů dostal na univerzitu.

Pořád je pro mě ta doba silnou vzpomínkou a někdy se mi zdá, že jsem možná jedním z mála lidí v tomto státě, který je spokojen, který pořád neremcá a nevidí za vším nějaké spiknutí temných sil, které nás ovládají. To jsou takové podivné představy lidí, že je tady nějaký ten tajný hybatel, který tahá za provázky chování lidí a světa. Temné síly, které se scházejí někde na ukrytých místech a tam si říkají, že jednou se bude dít tohle, jindy tamto, a my že jsme jenom chudáci ovládaní. Toto věčné vytváření teorií spiknutí a dovolávání se jich mi připadá nejen nesebevědomé, ale i hloupé. Takže zodpovědně prohlašuji: já, Jan Rychlík, jsem celkem spokojen. I když samozřejmě vím, že situace není ideální. Ale kdy byla? Nikdy.

A většinou, ať je, jak je, lidi říkali, že bylo lépe. Stačí si povšimnout, že vznikají úsloví typu: „Ža krále Holce bývala za groš ovce“ a ne „Ža krále Holce je za groš ovce“.

Já jsem se nikde nedopátral, zda skutečně v polovině 15. století za krátké vlády „krále Holce“, tedy Ladislava Pohrobka, bylo tak levně, jak by z uvedeného rčení vyplývalo. Osobně o tom dost pochybuji, protože to bylo období krátce po husitských válkách a země byla zpustošená. Ale vraťme se k dnešku. Od roku 1989 už uplynulo přes čtvrt stovky let, už patnáct let žijeme v jednadvacátém století. Když probereme všechny ty průšvihy, kterými jsme prošli ve 20. století, tak můžeme říci, že v našich životech bylo rozhodně v minulosti mnohokrát mnohem hůř, než je teď.

Žijeme si teď dobře, i když lidé by jistě chtěli více. Vždycky budou chudí a bohatí, někdo bude mít víc a druhý méně, to ani jinak nejde. Ale v zásadě si nemůžeme stěžovat: nikdo nám nehází bomby na hlavu, každý má co jíst, nikdo nechodí nahý, každý si může říkat, co chce, jezdit kam chce, psát si co chce. Já si myslím, že ještě nikdy nebylo tak dobře, jako je v současnosti.

Chtěl bych se vrátit k tomu tvému autu, které jsi obětoval na oltář listopadu 1989. Slyšel jsme to vyprávět jako jistou legendu...

Je to jako se všemi takovými historkami. Najednou vzniknou, mají sice reálný základ, ale je to vlastně nepatrný, bezvýznamný pidipříběh. My jsme vlastně měli dva automobily. Obě dvě auta byla psaná na maminku, to jedno bylo starší, škodovka, já teď nevím, jestli to byla Škoda 100, myslím čtyřrychlostní. Byla určitě bílá, tím jsem si jistý. Většinou jsem s ní jezdil já. A když jsem přišel po 17. listopadu, jak už jsem vyprávěl, na fakultu, jestli není potřeba s něčím pomoci, tak jsem viděl, že chybí auta, aby bylo všechno mobilnější. Tak jsme tu škodovku dali jaksi do služeb i rukou veřejnosti, konkrétně studentů. Oni v ní rozváželi letáky a taky vozili Václava Malého, který pak byl knězem v naší farnosti v Holešovicích u svatého Antonína, a později se stal pomocným pražským biskupem. A studenti s tou škodovkou jezdili po závodech, kde agitovali, no a pak někdo to auto naboural. Studenti přišli, moc se nám omlouvali a já jim říkal: „To nic, to neřešte, to je na oltář vlasti, kdo by teď myslel na nějaké auto.“ A dodal jsem: „Koneckonců to zaplatí pojišťovna, o co jde!“ A tehdy tu byli na návštěvě nějakí lidé z Ameriky, ti si to nabourané auto vyfotografovali, před ním já a můj bratr a na bočních dveřích plakát s velkým portrétem Václava Havla, a pod ním heslo: „Havel for President“. Pak ta reportáž o naší rodině a našem autě i s tou fotografií vyšla ve Spojených státech v nějakých novinách. Poslali mně je poštou. Měl jsem to někde schované, ale už bych to asi nenašel.

Vzpomněl jsi pohřbu Jana Palacha... Jak vůbec nahlížíš na jeho čin, jako člověk a jako věřící katolík? Sebevražda se přece neslučuje s tvou vírou. Před časem ovšem, při výročí smrti faráře Josefa Toufara, umučeného Státní bezpečností, přirovnal kardinál Dominik Duka Josefa Toufara právě k Janu Palachovi. Označil je jako dvě etapy mučednictví. Souhlasíš s tím?

Nevím, co řekl otec kardinál, ale já si myslím, že je to trochu v jiné rovině. Nejde samozřejmě o to, že Jan Palach byl členem Českobratrské církve evangelické. Když bylo čtyřicáté výročí jeho činu, v roce 2009, konal se na filozofické fakultě velký seminář. Vystoupil tam protestantský teolog Jakub Schwarz Trojan, který Palacha pochovával, vrchní zemský rabín Karol Sidon a otec Tomáš Halík, profesor naší fakulty a současně kněz v katolické farnosti při Karlově univerzitě. Z teologického hlediska hovořili o Palachově činu a celkem se shodli. Řekli něco, co se mi líbilo. Ano, samozřejmě sebevražda je smrtelný hřích, ale v tomto případě nešlo o sebevraždu, ale o oběť. Palach se nerozhodl zahodit život, dar, který má člověk od Boha, on ho obětoval vyššímu zájmu. Já to tak také vnímám. Což není mučednictví. Palach nechtěl být mučedníkem, Palach neumřel pro víru, chtěl vyburcovat. Mimochodem, není to ani tak, jak se často píše, že protestoval proti přítomnosti sovětských vojsk.

Ne, on chtěl především probudit národ, zvednout ho z pasivity, s níž začal okupaci přijímat...

Ano, Palach chtěl vyburcovat lidi, tak naivní nebyl, aby si myslel, že když se upálí, tak Rusové odejdou, že nastartují tanky a vyrazí směr Čierna nad Tisou. To si samozřejmě nemohl myslet nikdo. Palachův čin byla nejvyšší oběť, daná této zemi, měla ji probudit z letargie, uvědomit ji, obnovit její identitu. Jak to dopadlo, víme. Ale ne každá oběť je těmi, pro něž je vykonána, přijata tak, jak byla zamýšlena.

A farář Josef Toufar, umučený estébáky při výsleších?

Případ Josefa Toufara je mimochodem velmi zajímavý z teologického hlediska, protože se nikdy nevysvětlilo, co se tam vlastně stalo, pohyb kříže při Toufarově bohoslužbě před Vánoci 1949 a pak znova na Boží hod, tedy 25. prosince, zůstává stále záhadou...

To nevíme a mně nepřísluší se k tomu vyjadřovat – to by museli posoudit povolanejší. Toufar sám ostatně pohyb kříže neviděl, protože stál na kazatelně, ten pohyb viděli jen věřící. Mohla to být ovšem i pouhá davová sugesce. Víme ale jedno: pohyb kříže rozhodně nebyl způsoben žádným Toufarem nainstalovaným mechanismem, jak později tvrdila Státní bezpečnost. Toto obvinění Toufara bylo tedy od počátku lživé a policie to věděla. StB totiž sama při rekonstrukci zjistila, že žádný takový mechanismus by se nedal ovládat z kazatelny, aniž by si toho věřící všimli. A to si StB dala s rekonstrukcí velkou práci.

Jinak farář Josef Toufar byl, jak se říká, obětí té doby. Čímž samozřejmě vůbec neznehodnocuji jeho smrt a jeho oběť, ale myslím, že to je v jiné rovině, než Jan Palach. Toufarovi nešlo o to obětovat se nebo vyburcovat, on se prostě skutečně stal obětí zruďného režimu, proti kterému, mimochodem, nějak osobně nevystupoval. On předtím dokonce podepsal tzv. Katolickou akci, tj. připojil se k režimem podporovanému hnutí katolických kněží a laiků, které bylo ve skutečnosti namířené proti Vatikánu. Pravda, jakmile papež Pius XII. veřejně vyhlásil, že je to schizmatické hnutí, tak Toufar svůj podpis odvolal, ale jinak jako kněz neburcoval lidi do boje proti komunismu, on byl spíš člověkem konsensu. Naivně se domníval, že komunistická moc nechá církev i jeho osobně na pokoji. Jenomže tato moc tak vůbec neuvažovala, rozhodla se, že církev zničí, nebo alespoň výrazně oslabí, a tzv. zázrak v Čihošti a Josef Toufar se přitom jeví jako vhodné nástroje. Proti katolické (ale nejen katolické) církvi a jednotlivým kněžím používala StB různé provokace s cílem je diskreditovat. Toufar byl do tohoto soukolí provokací zatažen. V lednu 1950 byl zatčen, nespravedlivě obviněn ze zorganizování „falešného zázraku“ a nelidsky mučen. Mimochodem, samotné obvinění dobře ukazuje právní nihilismus té doby: pohybovat křížem v kostele přece není a ani v roce 1949 nebylo trestné. I kdyby tedy Toufar pohyb kříže skutečně zinscenoval, nespáchal by tím žádný trestný čin. Zemřel tragicky, ale jako statečný muž.

Já si u Josefa Toufara vážím toho, že se, jak se zdá, nenechal zlomit.

Ono je to celé trochu komplikovanější. Toufara mučením estébáci přinutili podepsat doznání, že nainstaloval mechanismus, pomocí kterého pohyboval křížem, ale nepodařilo se jim udělat z něj „exemplární případ“, který by kompromitoval církev. Toufar měl žaludeční vřed, který mu ve vězení, zřejmě také v důsledku fyzického mučení, nakonec praskl. StB mu neposkytla včas lékařskou pomoc. Místo toho jej vezli, už těžce nemocného, zpět do jeho kostela v Čihošti, kde s ním chtěli natočit propagandistický anticírkevní film „Běda tomu, skrze něhož pohoršení přichází“. V tom filmu mělo být ukázáno, jak Toufar pohybuje z kazatelny pákou a vychyluje kříž na zdi směrem k západu, aby tím „v zájmu amerických imperialistů“ agitoval proti socialismu. Jenže Toufar ve filmu odmítl vystoupit, ostatně na tom byl už zdravotně tak špatně, že by ani hrát nemohl. Místo něj nakonec vystoupil ve filmu oděný do ornátu někdo jiný – v literatuře se uvádí, že to byl okresní církevní tajemník, anebo prokurátor Karel Čížek. Toufara, který se zhroutil, odvezli už v kritickém stavu do nemocnice, kde mu už ale přes rychle provedenou operaci nedokázali pomoci. Zaplatil svoji nezlomitelnost životem, to vyžaduje rozhodně osobní sílu, ale asi přece jenom těžko to můžeme srovnávat s jasnou obětí Jana Palacha. Tím samozřejmě nechci osobnost ani okolnosti umučení Josefa Toufara nějak snižovat.

Já jsem se k Toufarovu případu dostal přes literaturu. Někdy v polovině sedmdesátých let se mně dostal do rukou román *Mirákl* od Josefa Škvoreckého. Ta kniha vyšla v exilovém nakladatelství manželů Škvoreckých Sixty-eight Publishers v Torontu a někdo – už nevím kdo – si ji přivezl ze zahraničí a půjčil mi ji. Ten román je vlastně beletrizovaným příběhem tzv. čihoštského zázraku a smrti Josefa Toufara. Jeho příběh mne zaujal. Podařilo se mi pak opatřit si noviny a časopisy z roku šedesát osm, v nichž se psalo o přeshetřování Toufarova případu a celé té tragédie, způsobené ideologickou nenávistí a estébáckou brutalitou. V devadesátých letech jsem se o případ znovu zajímal, měl jsem dokonce na fakul-

tě jednoho studenta, který na téma tzv. čichoštského zázraku napsal magisterskou diplomovou práci na základě dochovaných materiálů StB.

Jsem přesvědčen, že Josef Toufar byl nepochybně zajímavá osobnost, musel to být duševně silný člověk, jeho osud je tragický. Ale to, že zemřel za tak tragických okolností, se nakonec obrátilo proti záměrům komunistů samotných. Proces, který měl zesměšnit církev, se totiž už nedal uskutečnit. Zůstal tu jen jeden ubohý ideologický film, mimochodem propagandisticky špatně udělaný. Já jsem ten film viděl a jsem přesvědčen, že každý, kdo jej viděl, musel pojmout značné pochybnosti, že se věci skutečně odehrály tak, jak tvrdila oficiální propaganda. Tvář církevního tajemníka museli rozostřit, protože se Toufarovi nepodobal. A páku, pomocí níž údajně pohyboval křížem, zakrývaly na kazatelně květy. Jenomže tím se soudruzi sami usvědčovali z podvodu – vždyť ten údajný zázrak se stal v adventu a pak znovu o Vánocích. Kde by Toufar sehnal v prosinci na Českomoravské vysočině květiny? To by musel mít na faře skleník! Čili ten film, to byla ze strany soudruhů značně odfláknutá a lajdácká práce.

Při zločinném překrucování dějin byli ještě lajdáctí. Zmnožení lumpárny. Obecně řečeno: co je horší pro zkreslení historie: úmyslná manipulace, nebo lajdáctví?

Jednoznačně úmyslná manipulace. Ale od toho jsme tady my, profesionální historici, abychom úmyslné manipulace odhalovali a uváděli, jak to skutečně bylo.

Myslíš, že se při poctivém a pracovitém hledání dá v našich dějinách objevit něco zcela nového, převratného?

Nemyslím si, že bychom v našich dějinách odhalili něco zásadně nového. Počet písemných pramenů pro starší dějiny, hlavně pro dějiny středověku, je značně omezený. Nedá se předpokládat, že by se někde objevil vzácný, dosud neznámý pergamen třeba ze 12. století, který by nějakým zásadním způsobem rozšířil naše znalosti o tomto období. Pro moderní

dějiny je samozřejmě počet písemných pramenů tak obrovský, že není v silách žádného historika všechny obsáhnout, ale i tady hlavní události našich dějin známe a nedá se předpokládat nějaký zásadní faktografický objev. Můžeme se samozřejmě babrat v detailech, ale v tom já nevidím smysl historického bádání. Jde o něco jiného: každá nová generace historiků si znovu nově interpretuje historické události a získává tak na ně nový pohled. Tak jak se mění přítomnost a naše myšlení, tak se mění i náš pohled na minulost. A u moderních dějin také platí, že čím více se vzdalujeme na časové ose od příslušné události, tím ji vidíme ze širší perspektivy a to rovněž přináší nové pohledy. V tomto směru tedy není a ani nebude historické bádání nikdy zcela ukončeno.

Máš ty sám ambici něco překvapivého objevit? Pootočit výkladem naší historie o nějaký významný kousek?

Nejde mně ani tak o pootočení výkladu naší historie. Jak jsem již řekl, každý má právo vybrat si z historie, co se mu líbí. Já jsem svůj výklad českých dějin podal v už zmíněné syntéze „Od minulosti k dnešku“. Badatelsky se ale už po dlouhou dobu zaměřuji na jiné problémy: zkoumám národotvorné procesy. Snažím se zjistit, jak z etnika, kterých je na světě nejméně šest tisíc, vzniká moderní národ a zejména, proč z některého etnika národ vznikne a z jiného ne. Také mne zajímá, co se s národem děje dále. My dnes už víme, že pokud je národ rozdělen politickou hranicí a dvě jeho části mají po dostatečně dlouhou dobu odlišný vývoj, může dojít k tomu, že vzniknou národy dva, respektive, že vznikne nový národ. Teď je otázka, zda je možný i opačný proces, tj. zda dostatečně dlouhým spolutitím dvou či více národů může vzniknout jeden nový. Tyto moje výzkumy jsou komparativní a týkají se vývoje ve střední a východní Evropě a na Balkáně. Zatím na tyto otázky neznám odpověď. Nezná ji zatím nikdo. Přitom jde o otázky, jejichž řešení má i velký praktický význam. Chtěl bych ještě alespoň na některé z těchto otázek najít odpověď, i když si nejsem jist, zda se mi to podaří. Když ne, tak tento úkol přenechám už mladším silám.

Nemohu ale říci, že by veškerá moje bádání byla neúspěšná. Myslím, že se mně podařilo celkem spolehlivě dokázat, proč jsou nestabilní a proč se rozpadají mnohonárodnostní státy, jakým bylo i někdejší Československo. Ukázal jsem, že tam, kde národy nespojuje nějaká obecně přijímaná společná idea, na které lze budovat společný stát, stát se rozpadá. Ukázal jsem také, že proces rozpadu většinou nemá žádnou vazbu na ekonomiku a nesouvisí ani primárně s režimem a politickým systémem mnohonárodnostního státu. Psal jsem o procesech rozpadu ve své knize o rozdělení Československa a v knihách o dějinách balkánských států. Tento svůj poznatek o mnohonárodnostních státech považuji za přínosný pro historickou i etnologickou vědu.

Dobrá – vznik a rozpad států. Dost důležitá záležitost k bádání. Co ale objevit nějaký unikátní jízdní řád?

Jízdní řády sbírám celý život. Používám je i jako historický pramen – abych viděl, jak se s migrací lidí a změnami hranic států měnila dopravní infrastruktura a hlavní přepravní směry. Z tohoto hlediska musím rozlišovat mezi jízdními řády, které sice nemám ve své sbírce, ale o jejichž existenci vím, a mezi jízdními řády, o nichž vůbec nevím, zda existují. Abych to vysvětlil: já mám např. ve své sbírce úplnou chronologickou řadu našich jízdních řádů od roku 1963 až do současnosti, směrem do minulosti není řada úplná a nejstarší jízdní řád, který mám, je z roku 1937. Jistěže bych byl rád, kdybych do sbírky dostal nový exemplář, který by řadu doplnil. Víím ale současně, že ty chybějící jízdní řády je možné si prostudovat např. v archívu Národního technického muzea, kde si lze z nich nechat případně udělat xerokopie. Pak jsou ale jízdní řády ze zemí a z doby, u nichž vůbec nevím, zda byly vydány. Bylo by např. zajímavé prostudovat jízdní řád okupovaného Řecka z doby druhé světové války, protože by mne zajímalo, jak fungovalo spojení mezi jednotlivými okupačními zónami – německou, italskou a bulharskou. Mám také dva jízdní řády tzv. Ostbahnu, což byly železnice Generálního gouvernementu, tedy okupovaného Polska. Ale hrozně rád bych věděl,

zda byl vydán např. jízdní řád železnic Říšského komisariátu Ukrajina, nebo naopak jízdní řád sovětských železnic z roku 1940. Exempláře bych rád měl, anebo bych alespoň rád věděl, zda někde existují.

Který poslední jízdní řád jsi získal do sbírky?

Naposledy se mi podařilo získat letní jízdní řád polských státních drah (PKP) z roku 1938. Je to ovšem pouze reprint – v Polsku existuje specializované nakladatelství, které vydává v reedici staré jízdní řády. V Německu mají něco podobného.

Nehodlám si svou sbírku vzít do hrobu – byl bych rád, kdyby se po mé smrti dostala do archívu Národního technického muzea, anebo – pokud v Praze jednou vznikne – do Národního železničního muzea.

Vladimír Kučera – můj přítel

S Vladimírem Kučerou jsem se poprvé setkal na počátku televizního projektu Historie.cs. Byl to jeden z prvních dílů, pokud vůbec ne první díl, a týkal se rozdělení Československa. Natáčelo se v nové budově Národního muzea, tedy v bývalém Federálním shromáždění. Vladimír Kučera mne tam pozval společně s některými protagonisty česko-slovenských jednání, protože se mu dostala do rukou moje kniha o rozdělení Československa, kterou v roce 2002 vydalo nakladatelství Academic Electronic Press v Bratislavě.

Bylo to moje první vystoupení v diskusi před televizními kamerami – do té doby jsem se zúčastnil pouze několika rozhlasových diskusí. Měl jsem trochu obavy, zda dokáži v diskusi srozumitelně a přehledně vyslovit v krátkém čase to, čemu jsem věnoval knihu o čtyřech stech stranách. Nevěděl jsem také, kdo budou mí partneři v diskusi. Vladimír Kučera na mne udělal velmi dobrý dojem svým přehledem o diskutované problematice a především pevným vedením celé diskuse.

V dalších letech jsem vystupoval v rámci programu Historie.cs ještě mnohokrát a na nejrozličnější témata, pokud jsem k nim samozřejmě byl schopen něco říci. S Vladimírem jsme se sblížili i čistě osobně a lidsky. Zajímala jej moje rodina, můj otec, moji předkové i moje odborné zájmy. Já jsem zase poslouchal jeho životní zkušenosti novináře a publicisty. Přiznám se, že sám občas něco napíši do novin a tak je mně tato profese velmi blízká. Občas jsme spolu zašli na pivo nebo na víno a debatovali o různých věcech. Vladimír se mnou udělal velké

celostránkové interview pro Literární noviny a zřejmě někdy tehdy u něj vzklíčil nápad vydat knihu našich rozhovorů. Byl jsem proto velmi rád, když nakladatelství Vyšehrad učinilo nabídku, že je takovou knihu ochotno vydat.

Základem této knihy se staly opakované rozhovory, které si Vladimír nahrával na vypůjčený diktafon. Vladimír mně byl při tom sympatický tím, že si s obsluhou diktafonu nevěděl příliš rady a musel se jí učit metodou „zkouška-chyba“: já sám mám totiž problémy s moderní technikou. Nyní jsem díky Vladimírovi ke svému nemalému uspokojení zjistil, že nejsem sám. Při nahrávání jsme zažili velmi pěkné chvíle. Povídali jsme si o všem možném, také o vlacích a lokomotivách, které mám rád, o cestách a místech, kde jsme byli nebo také nebyli, ale chtěli být. Vznikl z toho nejen text pro tuto knížku, ale i možné náměty pro další pořady Historie.cs. Doufám, že je Vladimír Kučera bude moderovat ještě dlouhá léta.

Jan Rychlík

Vladimír Kučera / Jan Rychlík
HISTORIE, MÝTY, JÍZDNÍ ŘÁDY

Obálku s použitím fotografie Vojtěcha Vlka
a grafickou úpravu navrhl Vladimír Verner
Vydalo nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
roku 2015 jako svou 1373. publikaci
Vydání první. AA 10,59. Stran 208
Odpovědný redaktor Filip Outrata
Vytiskla Těšínská tiskárna, a. s.
Doporučená cena 268 Kč

Nakladatelství Vyšehrad, spol. s r. o.,
Praha 3, Víta Nejedlého 15
e-mail: info@ivysehrad.cz
www.ivysehrad.cz

ISBN 978-80-7429-637-6

Další nabídka z nakladatelství Vyšehrad

Radkin Honzák

JAK ŽÍT A VYHNOUT SE SYNDROMU VYHOŘENÍ

Tuto knihu napsal známý psychiatr MUDr. Radkin Honzák pro lidi, kteří mají pocit, že jsou pod silným tlakem stresorů a že by se mohli kandidáty vyhoření poměrně snadno stát. Spíše než na rady typu „to dělej – to nedělej“ se dr. Honzák přitom zaměřuje na to, jak jít životem radostněji a vyhnout se pastem, které – kupodivu – na sebe nastražujeme nejhorlivěji, nejčastěji a nejefektivněji my sami. Nikdo totiž nedělá větší chybu než ten, kdo nedělá nic v domnění, že to málo, co udělat může, nemá smysl, a zcela si tak uzavírá možnosti poučit se a něco na sobě změnit. Živě a populárně napsaná knížka popisuje, co to syndrom vyhoření je a jak se rodí, přináší i tabulky s možností „obodovat se“ v naší konkrétní situaci, ale hlavně pomáhá hledat cestu, jak z téhle šlamastyky ven.

Libuše Koubská / František Koukolík

VŠECHNO DOPADNE JINAK

O minulosti, přítomnosti a především
o pravděpodobné budoucnosti

Neuropatologa MUDr. Františka Koukolíka jistě není nutno představovat. Skoro třicet let je primářem patologie Fakultní Thomayerovy nemocnice v Praze. Jeho život je v zajetí vědy, která ho okouzluje, vzrušuje a stále překvapuje. Svoje vědecké poznatky přiblížil čtenářům velice přístupnou formou v mnoha publikacích. V rozhovoru s novinářkou Libuší Koubskou se zpovídá ze svého vztahu k medicíně, hovoří o povaze a evoluci života na Zemi, o lidském mozku a o povaze lidských společností. Kromě názorů na povahu a vývoj

lidské společnosti kniha obsahuje kapitolu věnovanou závrtnému vývoji dětského mozku i tomu, jak děti vychovávat a vést. Rovněž jak vést sebe sama při stárnutí, pokud možno úspěšněm.

Josef Beránek / Václav Vacek

MĚL JSEM ŠTĚSTÍ NA LIDI

Životopisný rozhovor sleduje životní cestu nonkonformního kněze Václava Vacka od dětství v podhůří Orlických hor, postupné hledání životního povolání v nesnadných letech nesvobody a především jeho kněžské působení a hledání nových cest, jak přiblížit lidem krásu toho nejcennějšího – hlubokých mezilidských vztahů a dospělé svobody. Inspiraci přitom nachází v pozorném naslouchání lidským radostem i bolestem a v podobně citlivém čtení Bible. Vzpomíná na kardinála Františka Tomáška (jehož byl poradcem), na persekované kněze včetně Josefa Zvěřiny, Antonína Mandla, Bonaventury Boušeho a mnohé další statečné lidi. „Potkal jsem mnoho krásných lidí, o kterých v této knize není řeč, ale nosím je v srdci,“ říká Václav Vacek v doslovu. „Jsou bohatstvím mého života. Co bych bez nich byl?“

Jiří Žák / Adolf Born

VESELÁ CESTA ŽIVOTEM

Umělecký rukopis malíře, ilustrátora a grafika Adolfa Borna je tak výrazný a překypující charakteristickým humorem, že ho každý rozpozná na první pohled. Jeho ilustrace bývají neodmyslitelnou součástí knihy a nejenom ji doplňují, ale svébytně ji utvářejí. V rozhovoru s Jiřím Žákem, hercem, publicistou a překladatelem, se Adolf Born vyznává ze svých lásek, mluví o dětství, o studiích, o tom, jak se rodily jeho vztahy ke knihám, k barvám, k cestování, zpovídá se z niterných věcí a nechává nahlédnout do svého ateliéru i života. Vypráví o své tvorbě, o lásce k umění, monarchii a k životu vůbec.

Přemysl Rut / Jiří Pavlica

HOVORY NEJEN O HUDBĚ

Knižní rozhovor s houslistou, hudebním skladatelem a primášem skupiny Hradišťan Jiřím Pavlicou vedl hudebník, divadelník a spisovatel Přemysl Rut. Jak již název napovídá, je to rozhovor „nejen o hudbě“ a lidech kolem ní (a pro ně), ale i o rodině, našich lidských cestách a životě vůbec.

Rozhovor je členěný do tematických oddílů, které se dotýkají Pavlicových počátků v Uherském Hradišti, let studií a intenzivního hra-

ní s Hradišťanem i skupinou Javory Petra Ulrycha, desky *Byla vojna u Slavkova*, setkávání na festivalech různých hudebních žánrů, ale obsahují též obecnější úvahy o hudbě a její barevnosti, o lidové tradici a jejích proměnách, o spontánnosti a improvizaci i o tichu a soustředění potřebném pro komponování.

Libuše Koubská / Jiří Stránský

MŮŽEŠ-LI UDĚLAT RADOST, MUSÍŠ

Knižní interview spisovatele a scenáristy Jiřího Stránského s novinářkou Libuší Koubskou nabízí resumé názorů, postojů a aktuálních pohledů na společnost i životních zkušeností muže, jehož dramatický osud – včetně deseti let věznění a dlouhodobé diskriminace komunistickým režimem – nezlomil ani nedovedl k zahořklosti. Naopak. Jiří Stránský je vstřícný, pohotový, trochu romantik, optimista s vlohou brát si pro sebe z událostí a lidí vždy spíš to lepší. Statečný a se silnou vůlí. S rodinným heslem „Můžeš-li udělat radost, musíš!“

Vlastimil Růžička / Edvard Outrata

DESTRUKCE ČESKÉ STÁTNÍ SPRÁVY

O výjimečném životě státního úředníka ve výslužbě

Jedním z hlavních předpokladů úspěšné moderní demokracie a právního státu je profesionalita a nezávislost státní správy, nezávislé, výkonné úřednictvo. Edvard Outrata, bývalý předseda Českého statistického úřadu a v předlistopadové době ředitel inženýrského úseku kanadské statistiky, je dlouhodobým kritikem neutěšeného stavu české státní správy. V rozhovoru, který s ním vedl publicista Vlastimil Růžička, se věnuje především otázkám státní správy a hledání cest k její profesionalizaci. Dostane se ale i na další otázky fungování demokratické společnosti včetně těch nejaktuálnějších, přičemž Edvard Outrata může uplatnit i pohled zevnitř české politiky – v letech 2000 až 2006 byl senátorem.

Tomáš Tureček / Miroslav Bárta

KOLAPS NEZNAMENÁ KONEC

V obsáhlém rozhovoru s Tomášem Turečkem, šéfredaktorem české verze časopisu *National Geographic*, se přední český archeolog a egyptolog Miroslav Bárta snaží najít odpověď na otázku, zda současný svět nečeká v dohledné době podobný osud, jaký potkal starověký Egypt a další dávné civilizace. Bártovo přesvědčení, že se dnešní svět nachází (v historii nikoli poprvé) v „bodě nula“, v jakémsi zlomovém

okamžiku, je podloženo výsledky dlouhodobého výzkumu, ať už v samotném Egyptě, nebo při bádání o teorii přerušovaných rovnováh, jíž se v poslední době také věnuje. Čtenář ocení především Bártovu schopnost nalézt a pojmenovat podobnosti ve vývoji starověkých civilizací s vyspělými civilizacemi dneška, precizně je analyzovat a klást si znepokojivé otázky, jež se bytostně týkají nás všech.

Martin T. Zikmund, Jan Paulas / Luboš Kropáček

PO CESTÁCH KAMENITÝCH

Orientalista a afrikanista Luboš Kropáček se již desítky let věnuje putování po neschůdných cestách poznávání dějin a kultury islámského světa. Rozhovor, který s ním vedli zkušení novináři Jan Paulas a Martin T. Zikmund, sleduje nejprve životní příběh prof. Kropáčka, absolventa arabistiky, anglistiky a afrikanistiky v Praze, účastníka expedice Lambaréné. Autoři se nevyhýbají ani nepříjemným otázkám ohledně jeho spolupráce s StB. Druhá, tematicky zaměřená část knihy se věnuje historii i současnosti islámského světa, každodennímu životu muslimů, svátkům i rodinnému životu, problémům vztahů mezi islámem a křesťanstvím. V další části Luboš Kropáček čtenářům otevírá svůj vlastní svět víry. „Jakkoli se profesor Kropáček celoživotně věnuje islámu, duchovně doma je v katolické církvi,“ zakončuje jeden z tazatelů, Jan Paulas.

Tomáš Němeček / Pavel Rychetský

DISKRÉTNÍ ZÓNA

Pavel Rychetský, stávající předseda Ústavního soudu, patří k nejspoktovanějším osobnostem na naší politické scéně. V rozhovoru, který s ním vedl bývalý novinář Lidových novin Tomáš Němeček, se ale Pavel Rychetský představuje také ve své méně připomínané roli předlistopadové jako jeden z prvních signatářů Charty 77 a její právní expert, aktivní v samizdatové publicistice, v listopadu 1989 jeden ze zakladatelů Občanského fóra. Na tyto vzpomínky navazují úvahy o demokracii a právním systému po roce 1989. Do jaké míry se „útěk před právníky“ v období naší polistopadové transformace dodnes projevuje v politickém a společenském životě? Jaká byla role polistopadových vlád, především vlád Václava Klause a Miloše Zemana? Jaká je role Ústavního soudu coby poslední instance ochrany ústavnosti?